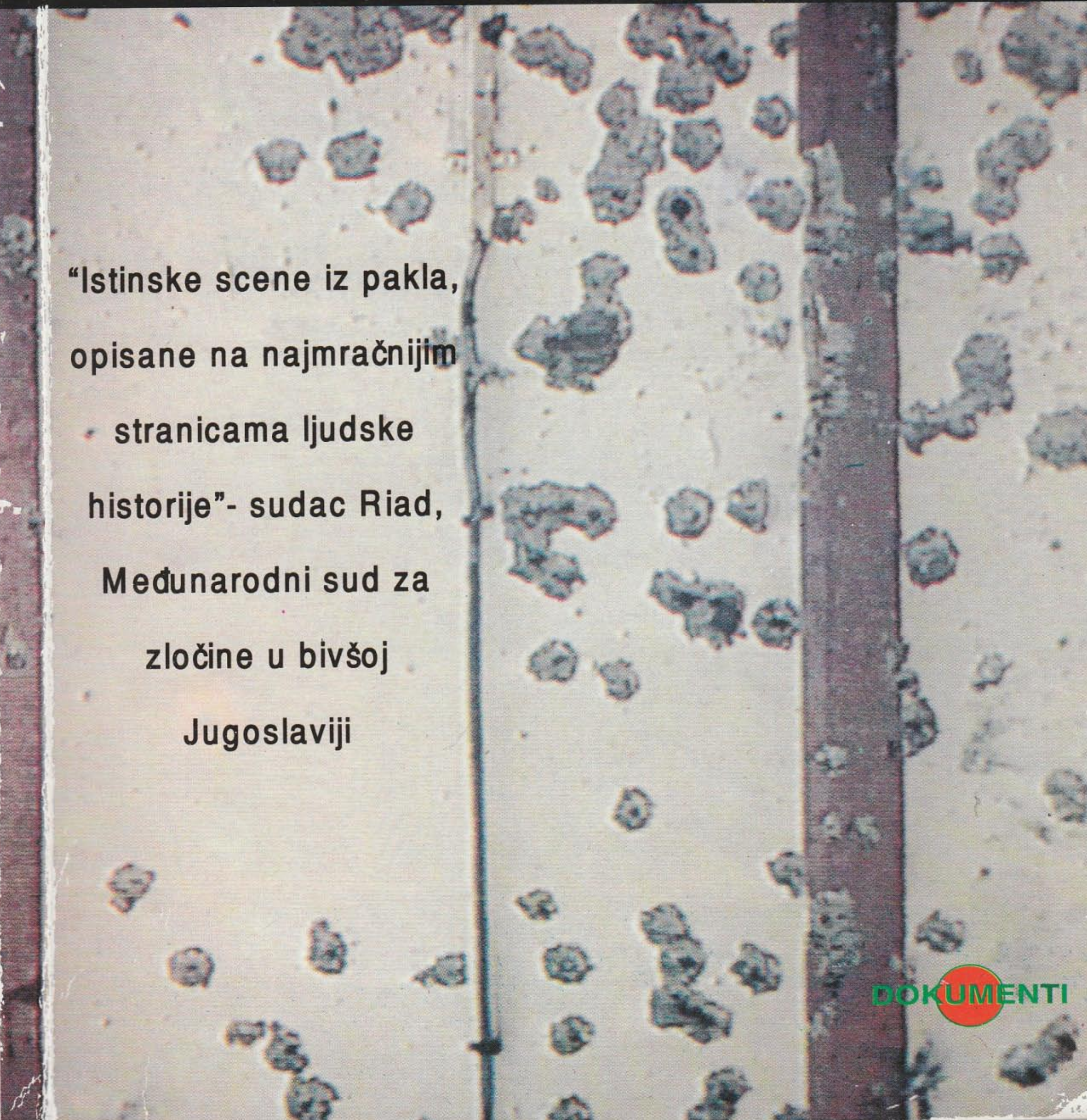
JAN WILLEM HONIG • NORBERT BOTH

SREBRENICA

HRONIKA RATNOG ZLOČINA

Biblioteka
DOKUMENTI

Glavni urednik
Enes Durmišević

Urednik
Hadžem Hajdarević

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

UDK 341.31:341.485(=864) (497.6 Srebrenica)

HONIG, Jan Willem
Srebrenica, hronika ratnog zločina / Jan Willem Hoing, Norbert Both ; preveo s engleskog Haris Mešinović. - Sarajevo : Ljiljan, 1997. - 220 str. ; 23 cm. - (Biblioteka Dokumenti)

1. BOTH, Norbert

Na osnovu mišljenja Federalnog ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta ova knjiga je oslobođena poreza na promet proizvoda i usluga.

JAN WILLEM HONIG - NORBERT BOTH

SREBRENICA, HRONIKA RATNOG ZLOČINA

Preveo s engleskog
Haris Mešinović

Sarajevo, 1997.

SADRŽAJ

"Istinske scene iz pakla, opisane na najmračnijim stranicama ljudske historije"

- *sudac Riad, Međunarodni sud za zločine* u *bivšoj Jugoslaviji*

HRONIKA RATNOG ZLOČINA

Uvodna riječ

Od stravičnog zločina nad narodom Srebrenice, koji predstavlja kulminaciju golgote kroz koju je prošla istočna Bosna u ovome ratu i simbol cjelokupnoga stradanja naše zemlje, prošle su već dvije godine. Za ovo vrijeme trava je prekrila masovne grobnice, zvijeri su raznijele kosti pobijenih čija tijela nisu pokopana, pustoš se uselila u razorena bošnjačka sela, a vinovnici tragedije naselili su srpsko stanovništvo u nerazrušene domove Bošnjaka Srebrenice. To proteklo vrijeme porodilo je niz analiza, tekstova i knjiga, jer svijest naroda Bosne i Hercegovine i cijeloga svijeta o razmjerama srebreničke tragedije stalno jača, jednako kao i interesovanje da se otkrije i shvati šta jeste, a šta nije poduzeto u vezi sa jednim ovako monstruoznim genocidnim činom na samome kraju dvadesetog stoljeća u civiliziranoj Evropi. U ovom nam procesu većina značajnih naslova još uvijek dolazi iz inozemstva jer je vrlo mali broj naših autora koji su u mogućnosti da se na adekvatan način pozabave ovim najbolnijim dijelom bošnjačke historije.

Knjiga koja je pred nama prilog je dvojice nizozemskih autora istraživanju stradanja u Srebrenici. Njezina je velika vrijednost u podrobnom i vanredno dokumentiranom prikazu toga događaja u posljednjim danima znšticette zone Srebrenice, koje pratimo skoro iz sata u sat i iz čega se može zaključiti da je korištena autentična dokumentacija Holandskoga bataljona. Od velikoga je značaja i svjetlo koje autori bacaju na način razmišljanja i probleme koji su stajali pred komandantima snaga i drugim najvišim zvaničnicima UN-a, ambasadorima Kontakt - grupe i članovima Savjeta sigurnosti.

Uloženi su veliki napori da se osigura objektivna analiza uzroka

koji su doveli do tragedije i autori su nastojali da nam sa primjernom nepristrasnošću predstave angažman svih glavnih sudionika. Čitalac i budući tekstovi dat će ocjenu koliko su ta nastojanja uistinu bila objektivna. Ipak, knjiga ostaje rezultat rada dvojice nizozemskih eksperata, dvojice ljudi sa veoma ograničenim iskustvom u Bosni i Hercegovini. Njihov pristup na momente ostavlja dojam izvjesnoga naglašavanja odgovornosti svih, kao da je zločin nad Srebrenicom bio rezultat sklopa neizbježnih okolnosti, djelo neke neumitne više sile, a ne (zlo)djelo jedne konzistentne mračne ideje srpskih vođa i krivoga odnosa međunarodne zajednice prema toj ideji. I ovom prilikom, kada našoj javnosti prezentiramo integralni tekst prijevoda ove knjige, moramo naglasiti da je proračunata priroda počinjenih zločina nad bošnjačkim narodom u istočnoj Bosni nesporna, isto kao i odgovornost međunarodne zajednice za neispunjavanje preuzetih obaveza prema zaštićenim zonama i za neuspjeh da se, unatoč (kako je u knjizi demonstrirano) jasnim vizijama namjera agresora, desetine hiljada ljudi koji su preživjeli godine patnji, spasu od užasne smrti, izgona i genocida.

Na svima nama ostaje obaveza da učinimo sve što je u našoj moći da bi saznanja o ovoj tragediji našega naroda bila što cjelovitija i da se ona stave na raspolaganje najširoj javnosti. Mi moramo osigurati da se ova tragedija nikada ne zaboravi. Čitajući ovu knjigu bio sam svjestan obaveze svih nas i stoga sam se založio da ona, uz drugu godišnjicu stradanja Srebrenice, bude objavljena i na bosanskom jeziku.

Sarajevo, 7. jula 1997. godine

Hasan Muratović

Pessimum facinus auderent pauci, plures vellent, omnes paterentur.

(Najgori zločin počinili su malobrojni, željeli mnogi, a tolerirali svi)

Tacit

Zahvale

Ova knjiga ne bi se mogla napisati bez pomoći Davida Owena i Jamesa Gowa. Oni su vjerovali u značaj teme ove knjige i u skladu s tim nas podržali. Jane Corbin, Andrew Williams, Camilla Geddes i Julia Hannis iz BBC-jevog programa *Panorama* velikodušno su nam osigurali ključni izvorni materijal iz njihove dokumentarne emisije "Ratni zločin" iz 1996. Margriet Prins iz UNHCR-a u Tuzli pružila je veliku pomoć na terenu u Bosni. Drugi, čiju pomoć veoma cijenimo, su: Emina Babović, Mirha Bećirović, Drea Berghorst, Richard Borst, Charlef Brantz, Richard van Duuren, Magda Ferdinandus, Harm Hazewinkel, Charles Lane, Andree Lommen, David Ludlow, Pascale Meige, Jan van der Meulen, Francisco Otero y Villar, Doke Romeijn, Renee van Rijckevorsel, Alosman Saletović, Laura Silber, Maggie Smart i Bert Steinmetz.

Zahvaljujemo i Ianu Kearnsu, Stephenu Georgeu i Johnu Hawthorneu sa Univerziteta Sheffield i Lawrenceu Freedmanu sa King's Collegea u Londonu, za njihovo strpljenje i moralnu podršku. Naši urednici, Andrew Kidd i Peter Carson, zaslužuju posebnu hvalu zbog svoje nepopustljivosti s dvojicom akademika koji su imali skoro neizlječivu tendenciju da traže više vremena da razmatraju i premišljaju se o ovoj temi.

Izražavamo zahvalnost povjerenicima Centra Liddel Hart za vojne arhive pri King's Collegeu u Londonu za dozvolu da koristimo materijale iz televizijske serije *Death of Yugoslavia* (Smrt Jugoslavije), koju je producirala kompanija Brian Lapping Associates.

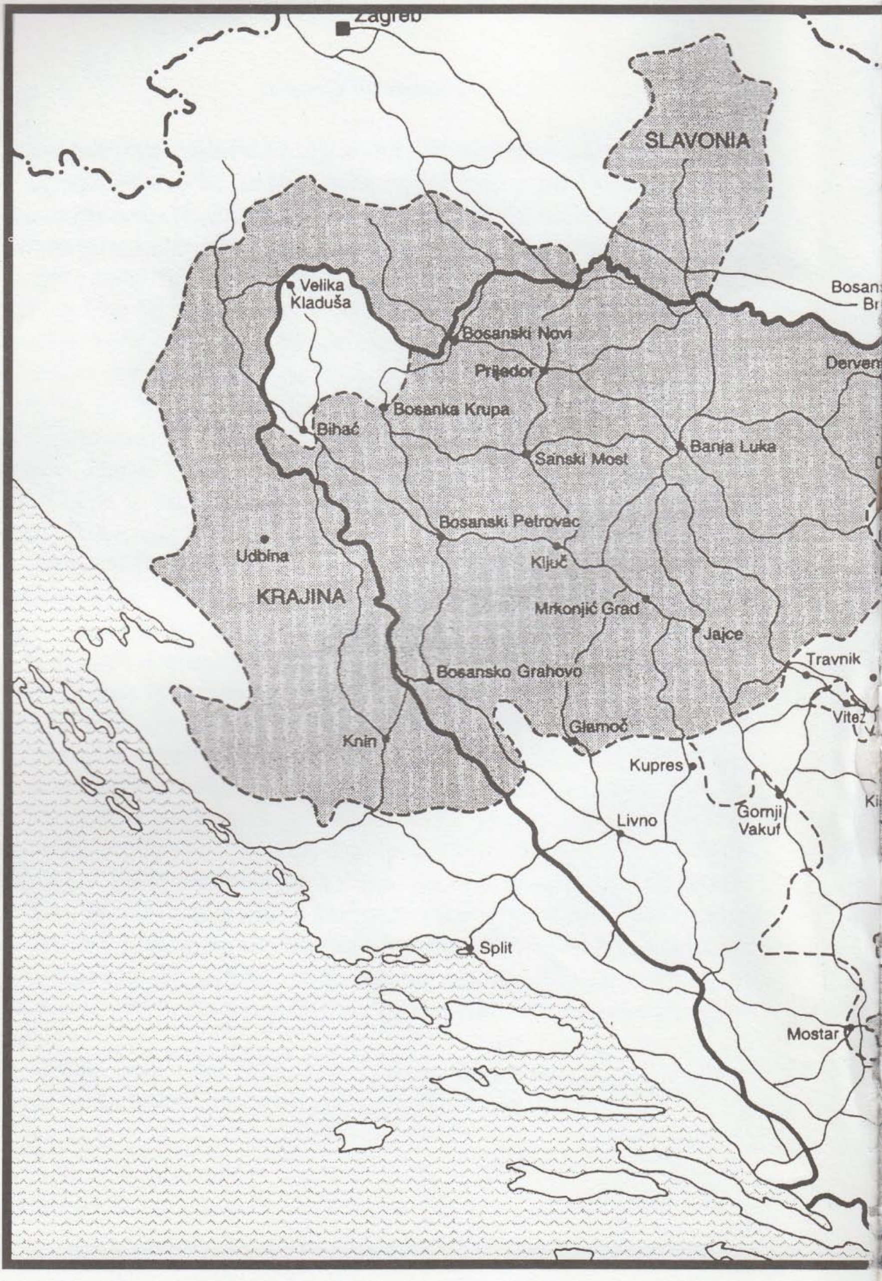
Kao što je neizbježno s knjigom tako suvremene i na mnogo načina osjetljive prirode, mnogo dugujemo brojnim ličnostima koje su izabrale da ne budu spomenute imenom. Oni će znati ko su. Za sve činjenične i prosudbene greške isključivo smo odgovorni mi.

Veoma smo zahvalni Suzanni i Gracielli, koje su podnijele mnoge žrtve da bismo mi mogli napisati ovu knjigu.

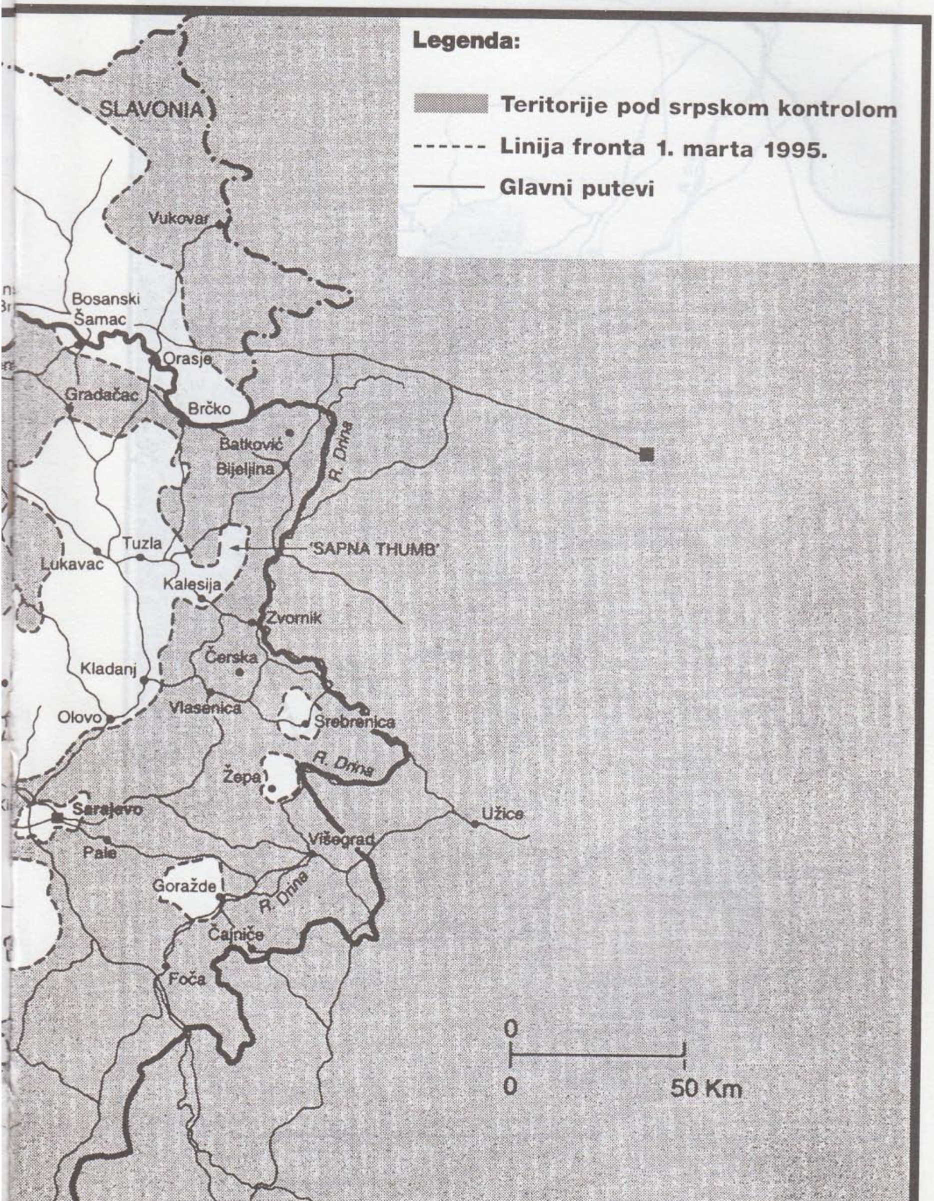
U cijeloj knjizi koristili smo tzv. vojni sistem označavanja vremena. Nazivi "Musliman" i "Bosanac" korišteni su sinonimno.

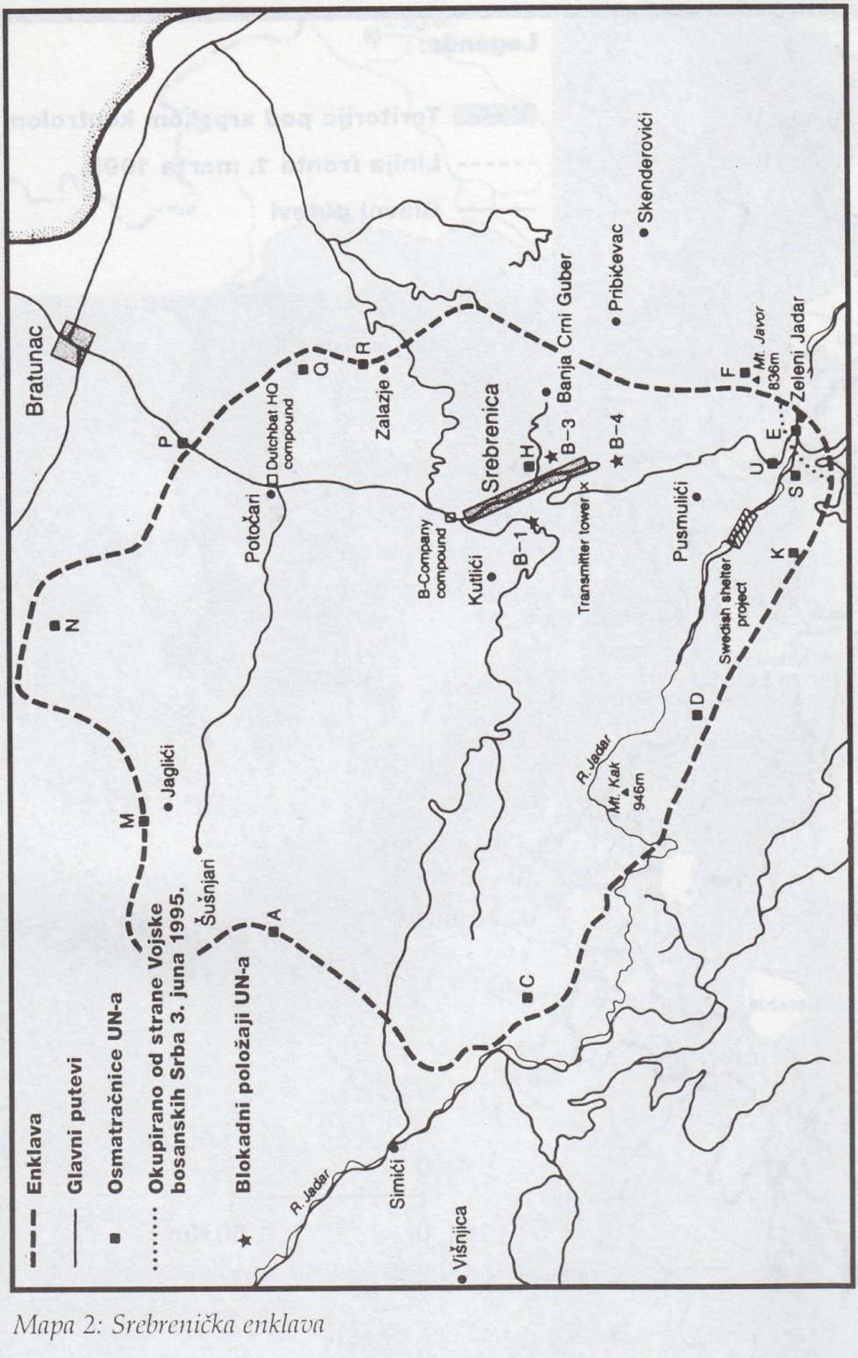
Na kraju, željeli bismo da, iako se imenjaci oba autora pojavljuju u knjizi, to je čista slučajnost. Ne postoji nikakva porodična veza.

MAPE

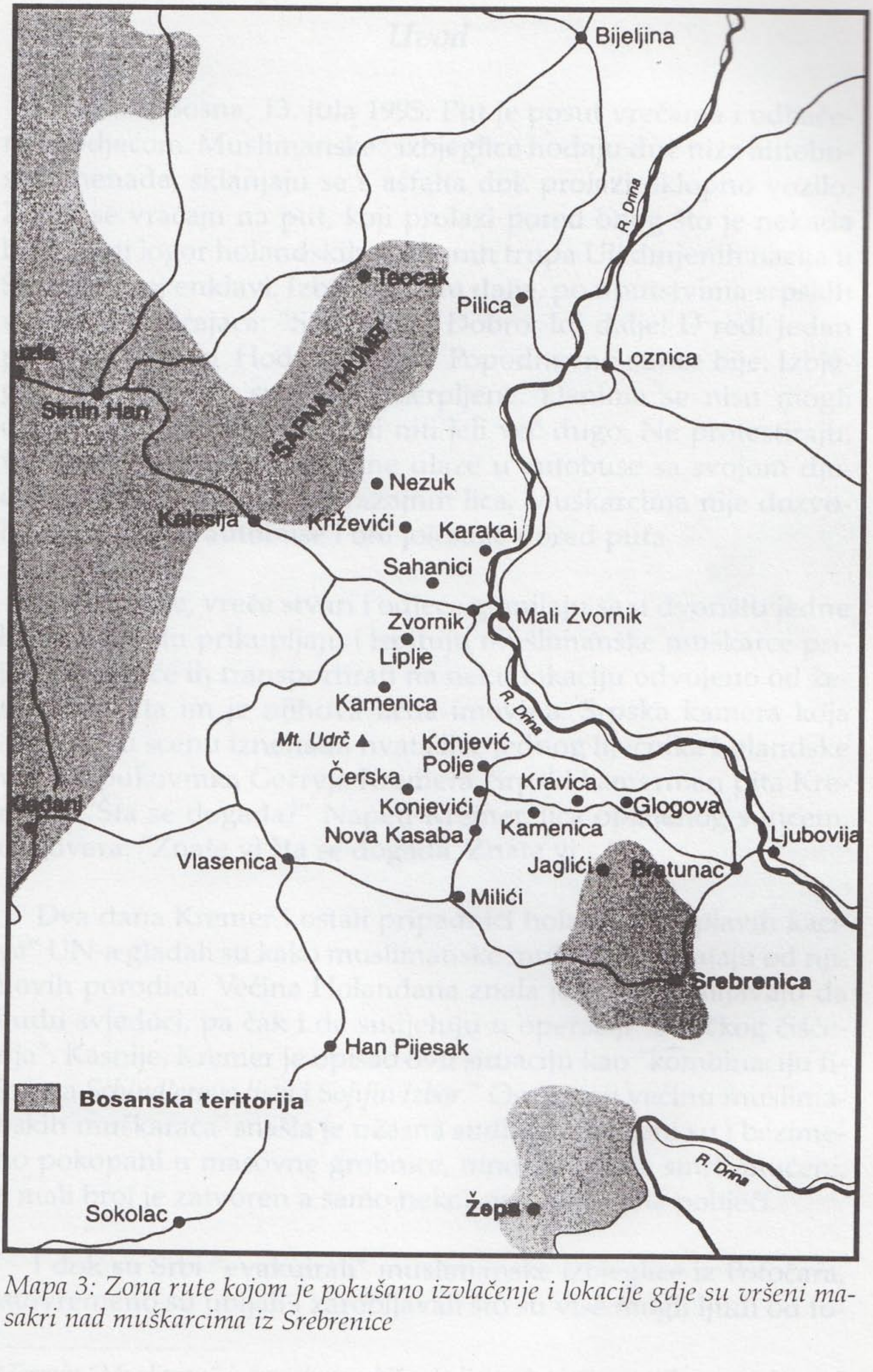

Mapa 1: Bosna i Hercegovina

Legenda:
Teritorije pod srpskom kontrolom
------ Linija fronta 1. marta 1995.
Glavni putevi
SLAVONIA
Vukovar
Bosanski Šamac
Orasje
Gradačac
Brčko
Batković
Bijeljina
R. Drina
Tuzla
'SAPNA THUMB'
Lukavac
Kalesija
Zvornik
Čerska
Kladanj
Vlasenica
Olovo
Srebrenica
R. Drina
Žepa
Sarajevo
Užice
Višegrad
Pale
Goražde
R. Drina
Čajniče
Foča
0
0
50 Km

Mapa 2: Srebrenička enklava

Mapa 3: Zona rute kojom je pokušano izvlačenje i lokacije gdje su vršeni masakri nad muškarcima iz Srebrenice

Uvod

Potočari, Bosna, 13. jula 1995. Put je posut vrećama i odbačenom odjećom. Muslimanske[1] izbjeglice hodaju duž niza autobusa. Iznenada, sklanjaju se s asfalta dok prolazi oklopno vozilo. Zatim se vraćaju na put, koji prolazi pored onog što je nekada bio glavni logor holandskih mirovnih trupa Ujedinjenih nacija u Srebreničkoj enklavi. Izbjeglice idu dalje, po uputstvima srpskih vojnika i policajaca: "Stoj! Dođi! Dobro. Idi dalje! U red! Jedan po jedan. Lijevo. Hodaj! Hodaj!" Popodnevno sunce bije. Izbjeglice su opaljene suncem i iscrpljene. Danima se nisu mogli oprati, a nisu kako treba pili niti jeli već dugo. Ne protestiraju, već izvršavaju naredbe. Žene ulaze u autobuse sa svojom djecom i sjedaju šutke, bezizražajnih lica. Muškarcima nije dozvoljeno da uđu u autobuse i oni još stoje pored puta.

Nešto dalje, vreće stvari i odjeće gomilaju se u dvorištu jedne bijele kuće. Tu prikupljaju i ispituju muslimanske muškarce prije nego što će ih transportirati na neku lokaciju odvojeno od žena. Oduzeta im je njihova lična imovina. Srpska kamera koja snima ovu scenu iznenada hvata lice jednog liječnika holandske vojske, pukovnika Gerryja Kremera. Srpski kamerman pita Kremera: "Šta se događa?" Napeti Kremer, lica opaljenog suncem, odgovara: "Znate vi šta se događa. Znate vi..."

Dva dana Kremer i ostali pripadnici holandskih "plavih kaciga" UN-a gladali su kako muslimanske muškarce odvajaju od njihovih porodica. Većina Holandana znala je da ih prisiljavaju da budu svjedoci, pa čak i da sudjeluju u operaciji "etničkog čišćenja". Kasnije, Kremer je opisao ovu situaciju kao "kombinaciju filmova *Schindlerova lista* i *Sofijin izbor*." Ogromnu većinu muslimanskih muškaraca snašla je užasna sudbina. Pobijeni su i bezimeno pokopani u masovne

[1] Termin "Musliman" i "muslimanski" u knjizi se koristi u etničkom smislu.

grobnice, mnogi su prije smrti mučeni, a mali broj je zatvoren a samo nekolicina je uspjela pobjeći.

I dok su Srbi "evakuirali" muslimanske izbjeglice iz Potočara, istovremeno su ubijali i zarobljavali što su više mogli ljudi od formacije od 10.000 do 15.000 koja se probila iz enklave u pokušaju da pješice stigne do teritorija centralne Bosne koji je bio pod kontrolom bosanske Vlade. I mada se nekoliko hiljada snažnijih muškaraca, uglavnom vojnika, probilo kroz srpske linije, slabiji su zarobljavani u stotinama. Većina je likvidirana. Do 16. augusta 1996. Crveni križ registrirao je 6.546 zahtjeva za pronalaženje nestalih osoba iz Srebrenice, među kojima su 6.513 bili muškarci.

Iako se Srebrenička enklava sad bila isključivo srpska, Muslimani su bili u većini prije nego što je rat počeo u proljeće 1992. Jugoslavenskim popisom stanovništva iz 1991. utvrđeno je da su od ukupnog broja od 36.666 stanovnika cijele srebreničke općine 75,2% bili bosanski Muslimani. Srba je bilo 22,7%. U samom gradu Srebrenici, mjestu od nekih 6.000 stanovnika, etnički sastav bio je istovjetan.

Grad Srebrenica nalazi se zavučen u jednoj dolini strmih strana u istočnoj Bosni. U boljim vremenima, njegovi stanovnici živjeli su dobro od prihoda od turizma, a radili su u rudarstvu i tekstilnoj industriji. Ime grada, koje potiče od riječi srebren, ukazuje na njegovu dugu historijsku vezu sa ovim metalom, koja se proteže unazad do rimskog doba, kada je nosio ime Argentarin ("Srebreni rudnik"). Relativna izoliranost Srebrenice bila je značajan razlog njenog opstanka u početnom srpskom naletu na Bosnu i Hercegovinu u proljeće 1992. godine. S druge strane, njena blizina rijeci Drini i užoj Srbiji značila je da, naposljetku, neće moći izbjeći udruženim snagama vojski bosanskih Srba i Jugoslavije.

Osim nekoliko dana u aprilu 1992., Muslimani su održali kontrolu nad Srebrenicom sve tri godine rata. Ona je postala simbol bosanskog otpora i ušla je u bosanske narodne pjesme. Ali 11. jula 1995. postojanje muslimanske Srebrenice naglo je prekinuto. Toga dana televizija bosanskih Srba emitirala je saopćenje generala Ratka Mladića,

komandanta Vojske bosanskih Srba. Evidentno u vrlo dobrom raspoloženju, srpski general je televizijskim gledateljima saopćio da je čas osvete "Turcima" konačno stigao. Govoreći iz "srpske Srebrenice", on je dao grad kao "dar srpskom narodu."

Sa zauzećem Srebrenice, i sedam dana kasnije - Žepe, Srbi su pod kontrolu stavili veliki pojas "etnički čiste" zemlje u istočnoj Bosni, iako su od januara 1993. do jula 1995. svi uzastopni neuspješni mirovni planovi uvijek predviđali da će Srebrenica i Žepa ostati muslimanski gradovi. Prema Vance-Owenovom planu o deset provincija, Srebrenica je trebalo postati dio Tuzlanske provincije sa muslimanskom većinom. Ali u aprilu 1993. Srbi su reducirali teritoriju oko Srebrenice koju su držali Muslimani na mali džep tla na kome je bilo nekih 50.000 Muslimana. Pošto nijedna strana vlada nije bila spremna poništiti srpska vojna osvajanja u istočnoj Bosni, Srebrenica je vještački održavana u životu još dvije godine kao mala izolirana enklava nakon što ju je Vijeće sigurnosti UN-a proglasilo "zaštićenom zonom". Dva alternativna prijedloga, Akcioni plan Evropske unije iz 1993. i mapa Kontaktne grupe iz 1994., predviđali su povezivanje Srebrenice sa druge dvije muslimanske enklave u istočnoj Bosni: Žepom i Goraždem. Ali u julu 1995. Srbi su zauzeli Srebrenicu i Žepu i silom izmijenili mapu Kontaktne grupe. Kasniji Dejtonski mirovni sporazum, u kojem su posredovale SAD, prihvatio je ovo kao gotov čin, i Srebrenica i Žepa postale su dio Republike Srpske, republike bosanskih Srba.

Masakr koji je uslijedio nakon srpskog zauzeća Srebrenice mora se smatrati najvećim pojedinačnim ratnim zločinom u Evropi od Drugog svjetskog rata. Između 6. i 16. jula 1995. Srbi su zauzeli zaštićenu zonu Srebrenica, prognali 23.000 muslimanskih žena i djece i zarobili i likvidirali tisuće muslimanskih muškaraca.

Ova knjiga ima tri cilja:

- Prvi je da se pruži detaljno tumačenje "bitke" za Srebrenicu od 6. do 11. jula i deportacija i masovnih smaknuća koja su uslijedila.
- Drugi je da se objasni zašto su bosanski Srbi napali zaštićenu zonu Srebrenicu i sistematski nastojali pobiti

toliko muslimanskih muškaraca.

- Treći je da se analizira i što međunarodna zajednica nije spriječila ove srpske zločine.

"Srebrenica" je postala sinonim tako izuzetno užasnog zločina da su bila ponuđena izuzetna objašnjenja. Mnogobrojne su teze o zavjeri i izdaji. Najpopularnija je teorija da je Srebrenica pala kao rezultat zavjere u kojoj su sudjelovali visoko zvaničnici UN, Vlada Francuske i srbijanska Vlada. Drugi odlučno pripisuju krivicu holandskim vojnicima UN-a, koje optužuju za kukavičluk tokom srpske ofanzive na zaštićenu zonu. Mi odbacujemo takva objašnjenja. Teorije o zavjeri teže biti tako elegantno konstruirane da izgleda da svaka odluka, ili propuštanje odluke, izgleda da izvire iz mračnih zadnjih pobuda. One ne ostavljaju prostora za dileme stvarnog života, niti za nesporazume ili prekide u komunikaciji. Kao takve, one nas rijetko dovode bliže istini, a mnogo češće stvaraju plodno tle za razvitak opasnih mitova o "zabijanju noža u leđa".

Što se tiče konačne odgovornosti, ona se mora nedvojbeno pripisati najvišim srpskim političarima i oficirima. Oni su odobrili i organizirali ovaj zločin. Njihova odgovornost može se jasno vidjeti u pažljivoj analizi zločina, kakva je iznesena u ovoj knjizi. Sistematski karakter zločina, znaci opširnog planiranja i pomno primijenjeni postupci, sve to ukazuje na direktnu odgovornost rukovodstva bosanskih Srba na Palama i na, barem, potajnu podršku srbijanskog rukovodstva u Beogradu.

Međutim, ovo ne znači da mnogi iz sastava "Ujedinjenih nacija" svijeta ne zaslužuju oštru kritiku za ono što se, i što se nije, desilo. Vijeće sigurnosti UN, bosanska Vlada, petočlana Kontaktna grupa i, prije svega, holandska Vlada nikada nisu prepoznali, a još manje razriješili, probleme inherentne u konceptu "zaštićenih zona". U srcu ovih problema nalazi se moralna dilema. Kako se efikasno oduprijeti etničkom čišćenju i podržati stvaranje zaštićenih zona, ako niste spremni riskirati živote vojnika mirovnih trupa u procesu zaštite tih zaštićenih zona?

Neuspjeh politike zaštićenih zona u slučaju Srebrenice nije bio, kako su neki tvrdili, na prvom mjestu neuspjeh holandskih plavih kaciga u Srebrenici niti mirovne misije u bivšoj Jugoslaviji. Viši vojni komandanti UN-a u bivšoj Jugoslaviji, do 1995., razvijali su strategiju kojom se nastojalo realistično riješiti vojne probleme održanja na životu mirovne misije UN-a u Jugoslaviji i usto dati zaštićenim zonama šansu za uspjeh. Umjesto toga, kao što se tvrdi u ovoj knjizi, politika zaštićenih zona propala je zbog kontradiktornog moralističkog impulsa i nedostatka kolektivne volje za upotrebu (jednog stepena) sile od strane međunarodne zajednice. Srebrenička tragedija bila je da su njenu sudbinu Srbi riješili prije nego što su "Ujedinjene nacije" razriješile dileme koje su same sebi stvorile.

PRVI DIO

Pad Srebrenice, Juli 1995.

PRVO POGLAVLJE

Napad

U subotu, 8. jula 1995., holandski ministar obrane Joris Voorhoeve, pomagao je sinu da se preseli u mjestu Groningen. Daleko odatle, u Bosni, srpske snage napadale su muslimansku enklavu Srebrenicu. U toku prethodna dva dana došlo je do značajnog porasta vojnih aktivnosti na perimetru "zaštićene zone" koju je proglasilo Vijeće sigurnosti. Međutim, tog subotnjeg jutra, Holandski bataljon izvijestio je o samo sporadičnoj paljbi. Iako je "bunker", Centar za reakcije u kriznim situacijama duboko ispod Ministarstva obrane u Haagu, bio u najvišem stanju pripravnosti od petka, niko nije vjerovao da je u toku konačni napad. Ocjena komandanata UN-a na terenu u bivšoj Jugoslaviji bila je da su incidenti prethodnih dana akti "provokacije" i "zastrašivanja", a ne uvod u sveopću ofanzivu. Ministar je mogao uzeti slobodnu subotu.

Kasno poslijepodne, zazvonio je Voorhoeveov mobitel. Ministar je obaviješten da je upravo poginuo jedan holandski vojnik. Odjeljenje holandskih vojnika bilo je prisiljeno napustiti svoju osmatračnicu na južnom rubu enklave nakon žestokog srpskog granatiranja. Tokom povlačenja, naišli su na vojnike bosanskih Muslimana koji su bacili granatu na njihovo oklopno vozilo. Redov Raviv van Renssen, nišandžija, zamalo je zakasnio da spusti svoj poklopac i jedan geler ga je pogodio u glavu. Pokušaji da mu se spasi život nisu uspjeli. Umro je u 16:27.

Kako mu je bio običaj kod važnih saopćenja, Voorhoeve je lično sastavio izjavu za javnost u kojoj se objavljuje smrt Van Renssena. Ministrovi vojni savjetnici smatrali su pogibiju prvog holandskog vojnika u Srebrenici kao izolirani incident. Ukupna situacija nije smatrana dovoljno ozbiljnom da bi opravdala Voorhoeveov povratak u

Haag. A za manje od sedam dana, zaštićena zona Srebrenica više neće postojati. Tisuće muslimanskih muškaraca pobit će srpski vojnici, a 23.000 žena i djece bit će deportirano.

Gedano unazad, jasno je da su znaci bili krajnje pogrešno protumačeni. Srbi jesu namjeravali da, jednom zasvagda, zauzmu Srebrenicu. Srpske ofanzive slijedile su standardan obrazac. One su se razvijale kao na usporenom snimku. U svojim početnim fazama, napade su karakterizirali periodi intenzivnog granatiranja. Često ove artiljerijske baraže nisu vodile ničem više. One bi prosto prestale. Ili bi, ponekad, došlo do prekida, nakon koga bi stigao novi pljusak artiljerijske vatre. Srpska vojska veoma se trudila da učini da njihova bombardiranja izgledaju nasumična, tako da je bilo teško predvidjeti da li bilo koja pojedina runda granatiranja predstavlja uvod u opću ofanzivu. Srpske snage rijetko su nastojale da svoj konačni cilj dosegnu brzo. S ograničenim snagama oni bi veoma oprezno i metodično razvijali svoju ofanzivu. Nekoliko tenkova i drugih oklopnih vozila predvodilo bi njihov napad i sistematično neutraliziralo neprijateljske položaje jedan po jedan. Tek nakon što su oni uništeni, krenula bi pješadija i zauzela položaje.

Nakon što bi zauzeli još terena, Srbi bi neizostavno zastali. U prisustvu tolikih trupa i promatrača UN-a, oni su morali da se čuvaju mogućeg međunarodnog oružanog odgovora. Prekid bi im omogućio da procijene reakciju svijeta. Usto, to je stvaralo utisak da je napad ograničen ili izoliran incident - trenutna erupcija gnjeva koja se neće nastaviti. Ovo bi obično uspjelo umanjiti žestinu namjeravane oštre reakcije. Pa čak i kad bi UN-a povukle crtu preko koje se nije smjelo, Srbi su bili strpljivi: oni su uvijek mogli stati i čekati drugi, povoljniji moment.[2]

"Zaštićena zona" Srebrenica pokazala se idealnom metom ovakve strategije. Tu oblast bilo je teško braniti. Iako je teren bio

[2] V. James Gow, Triumph of the Lack of Will: International Diplomacy and the Yugoslav War (London: Hurst, 1996), and James Gow, Coercive Cadences: The Yugoslav War of Dissolution', in Lawrence Freedman, ed., Strategic Coercion (forthcoming)

izuzetno brdovit i gusto pošumljen, sama enklava bila je relativno mala. Široka samo deset, a duga petnaest kilometara, enklava je bila uredno obilježen cilj za srpsku artilljeriju. Ni Bosanska vojska niti Holandski bataljon nisu posjedovali potrebnu artiljeriju da bi mogli efikasno uzvratiti. Ova ranjivost bila je pogoršana koncentracijom i civilnog stanovništva i glavnih elemenata zaštitnih snaga UN-a u dva naseljena mjesta u enklavi: u Potočarima i samoj Srebrenici. Oba grada nalazila su se u dolinama koje su se mogle nadzirati s okolnih brda. Potočari su bili neposredno na vidiku srpske artiljerije sa sjevera i sjeveroistoka. Dijelovi Srebrenice bili su ncšto bolje skriveni, ali juš ne dovoljno da bi omgućili veći stepen zaštite. Cijeli grad bio je u lahkom dometu srpske artiljerije sa istoka, juga i sjevera.

Oslabljeni Holandski bataljon imao je dvije glavne baze u enklavi. Štab bataljona i logistička jedinica, zajedno sa četom "Charlie" bili su smješteni u napuštenoj tvornici akumulatora u Potočarima. Četa "Bravo" nalazila se u staroj tekstilnoj tvornici u Srebrenici. Oba logora bila su jasno označena i jasno vidljiva svakome na okolnim brdima. Pored ove dvije baze, trinaest osmatračnica (OP - Observation Points) čuvalo je 50 kilometara linije dodira. Zadatak devedeset pet vojnika na osmatračnicama (prosječno sedam na svakoj) bio je da osmatraju i izvještavaju o svim vojnim aktivnostima (Kao i sve osoblje UN-a u Bosni, vojnici na osmatračnicama provodili su veliki dio svog vremena kao knjigovođe: brojeći i registrujući svaku eksploziju, okršaj i pokret jedinica.

Što se tiče drugih zadataka holandskih vojnika, to je ostalo predmetom stalne konfuzije. Zvanično, Prema Rezoluciji 819 Vijeća sigurnosti UN-a od 16. aprila 1993., grad Srebrenica i njegova okolina predstavljali su "zaštićenu zonu, što je značilo da ona treba biti "izuzeta od svakog oružanog napada ili bilo kog drugog neprijateljskog čina". Ova oblast bila je i demilitarizirana zona u skladu sa sporazumom o prekidu vatre između Srba i Muslimana. Kao dio ovog sporazuma, holandski vojnici trebalo je da nadziru i pomažu u razoružanju muslimanskih vojnika unutar enklave. Međutim, ovo pitanje je nejasnim učinio paragraf 5 Rezolucije 836 Vijeća sigurnosti UN-a od 4. juna 1993., u kojem je stajalo da trupe UN-a moraju *"osigurati*

odvraćanje od napada na zaštićenu zona, nadzirati prekid vatre, podsticati povlačenje vojnih ili paravojnih jedinica izuzev onih Vlade Republike Bosne i Hercegovine i zaposjesti neke ključne položaje na terena, pored učešća u isporuci humanitarne pomoći stanovništvu..."

Vijeće sigurnosti UN-a time je dozvolilo bosanskim trupama da ostanu u zaštićenoj zoni. Ovo se kosilo sa principom demilitarizacije. Druga nejasnoća izvirala je iz problema upotrebe sila od strane trupa UN-a. Paragraf 5 ukazivao je da je njihova zadaća samo da odvraćaju, ne da se bore. Međutim, paragraf 9 ukazivao je na nešto više. On je ovlastio UNPROFOR (Zaštitne snage Ujedinjenih nacija) da, *"pri izvršavanju mandata definiranog u gore navedenom paragrafu 5, djelujući u samoobrani, poduzmu potrebne mjere, uključujući i upotrebu sile, u odgovoru na bombardiranja znštićenih zona sa bilo koje strane ili na oružane upade u njih ili u slučnju namjernog ometanja u i oko tih zona slobode kretanja UNPROFOR-a ili zaštićenih humanitarnih konvoja."*

Pored odvraćanja od napada, trupe UN-a mogle su se i braniti od napada. Ali u kojoj mjeri se namjeravalo da ova obrana bude restriktivna? Spominjući bombardiranja, upade i opstrukcije, riječi "samoobrana" evidentno nisu značile tek "samo ako direktno na vas otvaraju vatru, možete uzvratiti." Da se nije namjeravalo biti tako restriktivan, podržava se dodatno i u paragrafu 10, koji ovlašćuje upotrebu zračne sile "u i oko zaštićenih zona". Još jednu priliku za širu upotrebu sile nudila je referenca na Rezoluciju 770, koja je pozivala zemlje da "poduzmu, na nacionalnom nivou ili posredstvom regionalnih agencija ili aranžmana, sve potrebne mjere" da se isporuči humanitarna pomoć.

Ipak, široko tumačenje mogućnosti upotrebe sile predstavljalo je praktične probleme. Do početka jula 1995. u enklavi ostalo je još samo 429 holandskih vojnika. Samo polovica njih bili su pješadinci, ostali su bili pozadinci i medicinsko osoblje. I mada su imali nekih trideset oklopnih borbenih vozila pješadije tipa "YPR", niz protutenkovskih raketnih sistema i šest minobacača kalibra 81mm, imali su veoma malo goriva i municije. U međuvremenu, sa tisućama naoružanih Muslimana

koji su imali baze u zaštićenoj zoni, obje strane redovito su kršile prekid vatre, a Srbi su često sprečavali dolazak humanitarne pomoći i konvoja sa vojnim zalihama. S obzirom na nekonzistentan mandat i ograničenu snagu, Holanđani su smatrali da, ustvari, ne mogu učiniti mnogo više do da osmatraju, broje, registriraju i izvještavaju o kršenjima prekida vatre.

Srpski napad na zaštićenu zonu Srebrenicu počeo je rano ujutro 6. jula 1995. u 03:15. U brzom slijedu, šest raketa, ispaljenih iz VBR-a sjeverno od enklave, pogodilo je Srebrenicu. Nekih 45 minuta kasnije, holandske osmatračnice u jugoistočnom dijelu enklave izvijestile su da su borbe izbile svuda uko njih. Osmatračnice "Uella", "Kilo", "Sierra" i "Foxtrot" javile su o žestokoj paljbi pješadijskog oružja, mitraljeza, artiljerije i tenkova.

Osmatračnice su bile izložene i ugrožene. Većina se nalazila na vrhovima brežuljaka; na svakoj se vihorila ogromna, plava zastava UN-a. Ovi položaji omogućavali su nizozemskim vojnicima dobar pregled okolnog terena i efikasno vršenje uloge osmatrača. Usto, time što su bili jasno vidljivi svim zaraćenim stranama, osmatračnice su naglašavale neutralnost UN-a. Istovremeno, postojala je nada da će vidljivost spriječiti da osmatračnice budu greškom granatirane. Ali to je značilo da je svaka njihova vojna uloga, čak i u samoobrani, bila problematična. Iako dobro zaštićene vrećama s pijeskom i naoružane teškim mitraljezom kalibra 12,7 mm, protutenkovskim oruđima kratkog dometa i, u nizu slučajeva, protutenkovskim projektilima tipa TOW ili "Dragon" i minobacačem kalibra 81mm, osmatračnice su bile daleko od toga da dosegnu vojnički san o idealnom odbrambenom položaju.

Tokom prvog dana srpsko granatiranje bilo je koncentrirano u području oko osmatračnice "Foxtrot", koja se nalazila na 836 m visokom brdu Javor, tik izvan udaljenog jugoistočnog ugla enklave. Ovo brdo bilo je jedno od tri koje je štitilo glavni pristupni put u Srebrenicu i kontroliralo put koji je vodio tik južno od enklave. Dugo se vjerovalo da je jedan od primarnih srpskih ciljeva bilo stjecanje kontrole nad ovim putem. On je bio važna ruta za snabdijevanje, a vlasnik velikog rudnika boksita koji se nalazio duž njega bio je Rasko Dukić, bogati Srbin koji je, navodno, bio bliski pouzdanik Radovana

Karadžića i finansijer nacionalističke Srpske demokratske stranke (SDS) bosanskih Srba. Osvajanje tih triju brda, uključujući i osmatračnicu "Foxtrot", dalo bi Dukiću neometan pristup njegovoj imovini. Ali to bi dalo i Srbima mogućnost da marširaju na samu Srebrenicu.

Sedmerica nizozemskih vojnika u osmatračnici "Foxtrot" bili su u neugodnom položaju, pošto su bili izloženi prema srpskim položajima na brdima na istoku. Oko 13:00 artiljerijska vatra počela se primicati osmatračnici "Foxtrot". Dvije granate eksplodirale su blizu. Malo kasnije, dva srpska tenka gađala su direktno osmatračnicu. Toranj na vrhu osmatračnice, u kome se nalazio dalekometni protutenkovski sistem tipa TOW, bio je oštećen.

Komandant Holandskog bataljona u zaštićenoj zoni, potpukovnik Ton Karremans, suhonjavi četrdesetšestogodišnjak sa brčićima upravo kakvi su propisani u holandskoj vojsci, suočio se sa teškom dilemom. Da li da naredi posadi osmatračnice da uzvrati vatru u legitimnoj samoobrani - i riskira da ih Srbi superiornom vatrenom moći sravne sa zemljom? Da li da zatraži zračnu podršku i tako zaprijeti da sravni Srbe? Ili, da li da pokuša da smiri narastajuću krizu diplomacijom? Karremans je izabrao ovu treću opciju. Od bosanskih Srba zatraženo je objašnjenje. Ali njihova reakcija nije bila od koristi. Tipično za njih, Srbi su izbjegli stvarni odgovor i zahtijevali su da Holanđani svoj zahtjev upute pismeno.

Zabrinut za sigurnost svojih južnih osmatračnica, Karremans je telefonirao holandskom brigadnom generalu Ceesu Nicolaiu da razmotre moguću zračnu podršku njegovoj ugroženoj osmatračnici. Kao načelnik štaba u Komandi UNPROFOR-a u Sarajevu, Nicolai je vodio svakodnevne operacije u Bosni. Nicolai je rekao da UNPROFOR oklijeva. Rekao je Karremansu da se Carl Bildt, pregovarač Evropske unije, nalazi u tom trenutku u Beogradu i razgovara o mogućem priznanju Bosne i Hercegovine od strane srbijanskog predsjednika Slobodana Miloševića, što bi, ako bi uspjelo, predstavljalo veliki diplomatski korak naprijed. UNPROFOR nije želio vojni incident koji bi ugrozio ove delikatne pregovore. Usto, UNPROFOR je podsjetio

Karremansa da bi upotreba zrakoplovstva mogla lahko dovesti do eskalacije. Nešto više od mjesec dana ranije, dva zračna napada na skladišta municije blizu Pala, prijestolnice bosanskih Srba, dovela su do uzimanja nekih 375 pripadnika UN-a za taoce širom Bosne. UNPROFOR nije želio riskirati ponavljanje ovog događaja samo zato što se nekoliko osmatračnica našlo pod vatrom. Štaviše, Direktiva UNPROFOR-a br 2/95 od 29. maja te godine još je bila na snazi. U njoj se ukazivalo da je "realizacija mandata sekundarna u odnosu na sigurnost osoblja UN-a" i da se sila može koristiti samo kao "posljednje sredstvo".[3]

II

Evidentno, opasnosti koje bi zračna podrška mogla izazvati za holandske trupe u enklavi još nije bila nadmašena mogućim prednostima. Negdje u ovo vrijeme, borbe su se smirile za taj dan. Vrijeme se pogoršalo, i gusti pljusak izazvao je pogoršanje vidljivosti.

Slijedećeg dana, u petak 7. jula, gusta magla spriječila je ozbiljne akcije. Čula se paljba iz pješadijskog oružja, ali tokom jutra eksplodiralo je samo dvadeset sedam granata. Uvečer, šesnaest granata palo je na Srebrenicu, od kojih su neke pale blizu holandske baze.

Potpukovnik Karremans u ovoj fazi još nije vjerovao da je zaštićena zona u ozbiljnoj opasnosti. U svojoj ocjeni situacije u petak uvečer, on je naveo da su srpske aktivnosti "pokušaji da se isprovocira i zastraši ARBiH (Bosanska vojska) i "Duchbat" - Holandski bataljon." On nije očekivao "zauzimanje osmatračnica niti dijelova enklave". Vojska bosanskih Srba (VRS) će pokušati "da neutralizira Bosansku vojsku 'na duži period', ali "zbog nedostatka pješadije", tvrdio je

[3] Brigadni general O. van der Wind, Rapport gebaseerd op de Debriefing Srebrenica ("Izvještaj zasnovan na prikazu događaja u Srebrenici") (Assen, 4. oktobra 1995.), str. 16 (u daljem tekstu Prikaz).

Karremans, "VRS neće moći da zauzme enklavu u kratkom roku."[4]

III

Njegovi pretpostavljeni u Sarajevu i Zagrebu prihvatili su ovu ocjenu. Holandsko Ministarstvo obrane, koje je s nemirom pratilo situaciju iz Haaga, bilo je umireno.

Tokom noći, Holanđani su registrirali eksplozije još 275 artiljerijskih i minobacačkih projektila u enklavi. U subotu ujutro, 8. jula, i dalje je bilo maglovito, sa samo povremenom paljbom. Ali u 12:30, osmatračnica "Foxtrot" opet se našla pod direktnom vatrom. Granate su eksplodirale u blizini. U 13:45, jedan srpski tenk postigao je direktan pogodak. Dio desne strane prednjeg zaštitnog zida osmatračnice se srušio. Još dvije granate pogodile su zid nekoliko minuta kasnije. Komandant osmatračnice, narednik Frans van Rossum, radijem je pozvao štab bataljona i zatražio odobrenje da evakuira osmatračnicu. Odobrenje je dato, pod uvjetom da Van Rossum ocijeni situaciju kao dovoljno stabilnu da se njih sedmerica mogu odvesti njihovim YPR-om. Ustvari, intenzitet okršaja između Muslimana i Srba eskalirao je do tog nivoa da to više nije bilo sigurno. Ljudi su uznemireno čekali, dok je motor YPR-a radio, da paljba oslabi dovoljno dugo. Upravo kad su pomislili da je taj prekid nastupio i spremali se za evakuaciju, ugledali su srpski tenk T-54, udaljen ne više od 100 m, čija je cijev bila uperena na njih. Nakon trenutka velike panike, Holanđani su shvatili da ih Srbi pozivaju da se predaju. Oko 14:30, sedmerica holandskih vojnika razoružalo je, a njihovu osmatračnicu opljačkalo desetak srpskih vojnika. Nakon izvjesnog pogađanja, Srbi su dozvolili Holanđanima da se spuste nizbrdo i vrate u Srebrenicu svojim YPR-om.

U podnožju brda, holandski vojnici naišli su na jednog muslimanskog vojnika koji je sa tri civila podizao barikadu na putu. Narednik Van Rossum je radijem pozvao svog komandira čete, koji ga je pitao može li vidjeti ijedno protutenkovsko oruđe? "Ne", odgovorio

[4] Prikaz, str. 25.

je on. Komandir im je naredio da se probiju kroz barikadu. Narednik je rekao svojim ljudima da zatvore poklopce. Kad se vozilo počelo ponovo kretati naprijed, iznenada se začuo potmuli prasak. Redov Raviv van Renssen pogođen je u glavu. Pao je na koljena i zatim se srušio između svojih drugova koji su sjedili u zadnjem dijelu vozila. YPR je projurio putem prema Srebrenici, bjesomučno tražeći medicinsku pomoć preko radija. Konačno ih je dočekalo oklopno ambulantno vozilo. Teško ranjeni vojnik prebačen je u njega. Ali neposredno prije nego što su stigli do poljskog previjališta u Potočarima, Van Renssen je izdahnuo.

Držeći pod kontrolom osmatračnicu "Foxtrot", Srbi su odmah krenuli da presijeku put iza osmatračnice "Uniform". Uslijedio je trosatni okršaj između muslimanskih snaga, koje su se nalazile iza Holanđana, i Srba, koji su bili i ispred njih i na njihovom lijevom krilu. Narednik Alwin van Eck i njegovi ljudi primijetili su pet muslimanskih vojnika sa protutenkovskim oružjem na putu iza njih. Svjesni onog što se desilo ljudima sa osmatračnice "Foxtrot", nisu se usudili napustiti svoj položaj. Do 18:30, srpska pješadija okončala je zauzimanje grebena iza Holandana. Kratko nakon toga, dvadeset do trideset srpskih vojnika stiglo je da preuzme osmatračnicu. Pošto su opljačkali opremu od Holanđana, Srbi su rekli napetim vojnicima UN a da mogu ili otići u Srebrenicu ili postati njihovi zarobljenici. Odjeljenje iz osmatračnice pricijenilo je da je ovaj drugi izbor sigurniji. Preostale osmatračnice čule su Van Ecka preko svojih radio uređaja: "Ovdje osmatračnica "Uniform ", možemo otići. Srbi garantiraju našu sigurnost. Ali moramo požuriti. Ljudi postaju nervozni, oni žele nastaviti napad."[5]

IV

Osmatračnica "Sierra", koja se nalazila dalje na zapad niz dolinu rijeke Jadar, imala je mirniji dan. Najveći dio paljbe išao je preko njihovih glava. Ipak, i oni su bili u opasnosti da budu odsječeni.

[5] Bas Mesters, "Tussen twee vuren in Srebrenica" (Na vatrenoj liniji u Srebrenici"), De Volkskrant, 29. jula 1995.

Razmatrali su mogućnost da preduhitre Srbe tako što bi napustili svoj položaj, ali brinule su ih muslimanske snage iza njih. Te večeri - zahvaljujući Srbima - čuli su poruku svojih zarobljenih drugova: "Osmatračnica 'Sierra' bolje da ostane gdje jest, pošto je previše opasno kretati se jer ARBiH nije napustila tu oblast."[6]

V

Također su primili i poruku da su ljudi iz osmatračnice "Uniform" na putu u hotel gdje će provesti noć i da će im Srbi ubrzo nakon toga dopustiti da otputuju u Holandiju.

Uprkos gubitku svoje dvije osmatračnice, potpukovnik Karremans još nije mislio da Srbi žele cijelu zaštićenu zonu. Nije vidio nikakav razlog da izmijeni svoju ocjenu od prije dvadeset četiri sata:

"Napadi na osmatračnice "Foxtrot" i "Uniform" moraju se promatrati kao dio pokušaja da se zauzme dolina Jadra. Činjenica da nije bilo napada na ostatak linije dodira oko enklave potvrđuje ovo gledište."

Karremans je smatrao granatiranje Srebrenice "diverzijom i pokušajem zastrašivanja".[7]

VI

Međutim, došlo je do promjene plana. Karremans je uvijek pretpostavljao da bi se, u slučaju nevolje, osmatračnice povukle u holandske baze u Srebrenici i Potočarima. Ali ova opcija postala je previše rizična. Sada je ostalo pojedinim komandirima svake osmatračnice da odluče da li će se povući ili predati Srbima.

---

[6] Prikaz, str. 25.
[7] Prikaz, str. 27.

Obaviješteni su da je sigurnost njihovih ljudi od najveće važnosti.

Karremans je također ponudio da preda oružje koje su mirovne trupe UN-a skupile od Bosanaca u posljednje dvije godine. Oružje se čuvalo na "punktu za sakupljanje oružja" u Srebrenici. Vršilac dužnosti komandanta bosanskih snaga u Srebrenici, Ramiz Bećirević, tražio je prije dva dana od Karremansa da vrati oružje, ali je u tom trenutku Karremans odbio, jer Srbi nisu prešli liniju dodira sa zaštićenom zonom. Ovaj put, Bećirević nije pokazao nikakav interes za povrat dva tenka i raznovrsnog pješadijskog oružja. Ne samo da nije imao municije za ta oruđa već se Bećirević usto bojao da bi njihovo prihvatanje i dalo Srbima povod da dalje napadaju enklavu i da bi oslobodilo Holanđane od obaveze da pomažu Muslimanima. Stoga je rekao Karremansu: "Ne želimo uzeti oružje. Zašto ne zatražite zračne udare?"

Da bi nadzirao pokrete Srba i nadomjestio gubitak južnih osmatračnica, komandir čete "Bravo", kapetan Jelte Groen, odlučio je razmjestiti svoju Jedinicu za brzu reakciju od četiri oklopna vozila oko grada Srebrenice. Rečeno im je da posjednu dva odvojena položaja nekoliko kilometara južno od grada. Ali jedno od oklopnih vozila naišlo je na bosanske snage, koje su prijetile holandskoj posadi. Muslimani su zahtijevali da se Holanđani upute dalje na jug i pokušali su da zapriječe rutu za povlačenje YPR-a time što su na put iza njih izvukli automobilsku olupinu. Kad su Holanđani pokušali ovo spriječiti, na njih je bačena ručna granata. Nisu imali štete, ali su se brzo vratili u Srebrenicu da bi posjeli alternativni položaj zapadno od grada.

Do subote uvečer osnovna strategija Bosanske vojske za obranu enklave doživjela je neuspjeh. Pošto im je vatrena moć bila daleko slabija od srpske, njihova najbolja prilika da preokrenu situaciju bila je da uvuku snage UN-a. Najlakši način da se ovo postigne bio je da se Holanđani dovedu u liniju srpske paljbe tako da u jednom trenutku neće imati drugog izbora do da uzvrate u samoobrani i pozovu zračnu podršku. Muslimani nisu mogli dozvoliti Holanđanima da se povuku u svoje logore. Ali pokušaji da se ovo spriječi su omahnuli. Pogibija Raviva van Renssena učinila je Holanđane toliko sumnjičavim prema Muslimanima da je izgledalo da su spremniji da se predaju Srbima nego

da se povuku. Srbi su do maksimuma iskoristili ovaj događaj. Oni su se pobrinuli da sve preostale osmatračnice znaju da holandski zarobljenici imaju dobar tretman.

Pitanje da li je srpski cilj bio da ovladaju južnim putem i dolinom Jadra ili da zauzmu cijelu enklavu razriješeno je u nedjelju, 9. jula. Osmatračnica "Sierra" pala je u srpske ruke u 09:00 tog jutra. Ipak, Karremans je još smatrao da Srbi imaju ograničene ciljeve. Izvijestio je UNPROFOR da očekuje da će izgubiti preostale osmatračnice na južnoj granici enklave ("Delta" i "Kilo"), koje su se nalazile nekoliko kilometara zapadno od već izgubljenih osmatračnica. I zaista, osmatračnica "Kilo" pregažena je u 18:15 u nedjelju uvečer. U međuvremenu, narednik Zuurman, komandir osmatračnice "Delta", odlučio je povući svoje ljude radije nego da ih preda Srbima. Ali muslimanski vojnici zaustavili su ih na putu ka Srebrenici i zadržali preko noći.

Da li Karremans treba da zatraži zračnu podršku? Ovo je bilo pitanje koje je Karremans sebi stalno postavljao. Holanđani su smatrali da se od njih ne može očekivati da provedu bilo kakvu efikasnu obranu enklave. Oni su bili uvjereni da je zrakoplovstvo jedino oružje koje može nadoknaditi slabost na terenu. Ipak, Karremans je bio svjestan problema koje izaziva upotreba zrakoplovstva. U svom izvještaju UNPROFOR-u te nedjelje, on je zaključio: *"Upotreba CAS (Close Air Support - Bliska zračna podrška) na sve moguće načine po mom mišljenju, još nije uputna. Ona će isprovocirati VRS tako da će i sama Srebrenica i osmatračnicc i logori biti gađani svim sredstvima. Posebno VBR M-63 sjeverno od osmatračnice (NL)P, VRB M-77 u Bratuncu i sva njihova artiljerija i minobacači ispalit će svoje rakete i granate na nepokretne ciljeve. Ukoliko se ovi oružni sistemi ne mogu elinimirati odjednom 'sic', što je jedva nemoguće (čitaj: "moguće").*

Iako je Karremans razgovarao o zračnoj podršci čim su Srbi počeli granatirati osmatračnicu "Foxtrot u četvrtak, njegove rezerve u pogledu upotrebe zrakoplovstva su jačale. Iako se broj znakova da Srbi žele zauzeti cijelu enklavu povećavao (Karremans je, do ovog trenutka, znao, iz obavijesti koje su radijem javili zarobljeni holandski vojnici, da

se istočno od enklave nalazi velika koncentracija srpske artiljerije), Karremans je ostao uvjeren da to nije neposredan cilj. Istovremeno, postajao je sve svjesniji ranjivosti svojih vojnika na potencijalnu srpsku odmazdu i sve manje spreman da riskira njihove živote. Da bi zračna podrška bila efikasna, artiljerijska i minobacačka prijetnja Srebrenici i Potočarima morala se eliminirati istovremeno kad i snage koje su napadale osmatračnice. Ovo bi značilo masovnu operaciju i ozbiljnu eskalaciju. Karremans je, kao i njegovi pretpostavljeni u Sarajevu i Zagrebu, bio u škripcu.

U Haagu, ministar odbrane Voorhoeve također je bio vrlo zabrinut. On je rekao američkom ambasadoru Terryju Dornbushu da je, iako nije siguran da će Srbi pregaziti enklavu, "vrlo pesimističan" i opisao je situaciju kao "beznadežnu". Holanđani su bili "brojno nadmašeni" i "okruženi" grad je bio "nebranjiv". Nepotvrđeni dokazi ukazuju da je rekao da se "plaši zračnih udara" jer bi oni mogli dovesti do većih civilnih žrtava. Dokazi također ukazuju da je istog dana, zahtjevu Sjedinjenih Država za zračnim udarima u sjedištu NATO-a u Bruxellesu holandski ambasador u NATO-u suprotstavio kao "opasnim" i "kontraproduktivnim".

U južnom dijelu enklave, situacija se i dalje pogoršavala. Stotine muslimanskih izbjeglica počele su se povlačiti na sjever iz tzv. Švedskog projekta smještaja u dolini Jadra. Jedno oklopno vozilo koje je kapetan Groen uputio na jug da provjeri situaciju i posjedne novu osmatračnicu iznenadili su i zarobili Srbi. Do podneva u nedjelju 9. jula, zaselak Pusmulići, tri kilometra južno od Srebrenice, bio je u plamenu. Srbi su se kretali ka sjeveru duž glavnog puta za Srebrenicu i usto su se probijali preko brda ka zapadu. Do oko 18:30 u nedjelju, kada su borbe zamrle, oni su bili na dva kilometra od grada.

Te večeri "Dutchbat" je intenzivno konsultirao više komande UN-a o tome šta činiti slijedećeg dana. Procjena da se radilo o ograničenom napadu pokazala se pogrešnom. Kako se Srbi mogu zaustaviti? Najviši zapovjednik UN-a u bivšoj Jugoslaviji, francuski general Bernard Janvier, brinuo se da bi zračna podrška dovela do trenutačne eskalacije od strane Srba. Na savjet holandskog pukovnika

Harma de Jongea, štabnog oficira odgovornog za operacije, Janvier je odlučio da "Dutchbat" treba da se odupre. Oko 22:00, bataljon je primio slijedeću zapovijest: *"Morate zauzeti blokirajuće položaje uz upotrebu svih raspoloživih sredstava da bi se spriječilo dalje nadiranje i napredovanje jedinica VRS u pravcu Srebrenice. Svaka moguća mjera treba se poduzeti da se ojačaju ovi položaji, uključujući i mjere koje se odnose na oružje."*[8]

VII

Ovo je značilo da Holanđani moraju izvesti neke od svojih bijelo obojenih YPR-a na položaje oko Srebrenice koji su bili jasno vidljivi Srbima u napredovanju. Namjera ove akcije bila je da prenese poruku: "dovde i ne dalje". Ako Srbi budu uporni, Holanđani će otvoriti vatru.

Kad je zapovijest faksom stigla četi "Bravo" u Srebrenici, narednik Arthur Batalona, koji je radio u operativnoj sobi, kasnije se prisjeća: "Svi su se užasno uplašili. U takvoj jednoj operaciji možete lahko poginuti. Koliko sam ja znao, nas nisu u Srebrenicu poslali da branimo enklavu, već više kao neke ojačane promatrače."[9]

VIII

I viši komandanti su se zabrinuli. Ne samo da "Dutchbat" nije bio dobro opremljen za takav zadatak već je, kao zračno-prijevoznoj jedinici, njegovim vojnicima nedostajala i obuka za borbu s oklopnim vozilima.

Ipak, Četa "Bravo" pokušala je učiniti najbolje. Oni su uspjeli okupiti pedeset ljudi u šest YPR-a sa mitraljezima kalibra 12,7 mm, dva

---

[8] Prikaz, str. 30.
[9] "Een cynisch spelletje Stratego" ("Cinična partija igre "Stratego""), Algemeen Dagblad, 14. oktobra 1995.

protutenkovska raketna sistema srednjeg dometa tipa "Dragon" i nekoliko protutenkovskih oruđa kratkog dometa tipa AT4. Jedan minobacač kalibra 81mm bio je pripremljen u logoru u Srebrenici za vatrenu podršku. Ljudi su dobili svoje upute u 03:30 u nedjelju ujutro. Sat i po kasnije, položaje "Bravo" 1 i "Bravo" 4, na zapadu, odnosno jugu od grada, posjela su po dva YPR-a. Još dva YPR-a kretala su se ka položajima "Bravo" 2, dalje na jugu, i "Bravo" 3, na istoku.

Da bi podržali blokadne položaje, general Janvier i Yasushi Akashi, specijalni predstavnik generalnog sekretara UN-a u bivšoj Jugoslaviji, uputili su ultimatum Srbima. Iz Zagreba, oni su zahtijevali da Srbi obustave svoj napad i povuku se na granicu enklave. Srbi također moraju pustiti zarobljene holandske vojnike i vratiti svu njihovu opremu. Srbi su obaviješteni da su holandske trupe zauzele blokadne položaje južno od Srebrenice i da će, ako ih napadnu snage VRS, "biti upotrijebljena Bliska zračna podrška snaga NATO-a".

Akashi i Janvier veoma su se plašili eskalacije sukoba. Iz tog razloga, dogovorili su se - i o tome obavijestili Srbe - da će zračni napadi slijedećeg dana imati samo oblik bliske zračne podrške, tj. da će biti napadnute samo one srpske snage koje budu uočene pri otvaranju vatre na holandske položaje. U 22:30 general Nicolai prenio je ultimatum Srbima u telefonskom pozivu iz Sarajeva. Razgovarao je s Mladićevim zamjenikom, generalom Zdravkom Tolimirom, koji mu nije čak dopustio ni da završi: "O čemu to govorite? Nema Srba u enklavi. Generale, ne treba da slijepo vjerujete muslimanskoj propagandi."[10]

IX

Kapetan Groen, komandir čete "Bravo" bio je svjestan ograničenja na upotrebu sile. On je znao, kako je kasnije pisao, *"da smo*

[10] Frank Westerman, "VN voorkwamen aanval op Srebrenica" ("UN su spriječile napad na Srebrenicu"), NRC/Hnndelsblnd, 14. oktobra 1995.

ovdje samo zbog jedne stvari, i to je sigurnost civila... Ako bismo se otvoreno stavili na stranu vojnika ARBiH - bosanske vojske, tako što bismo (zajedno s njima) otvarali vatru na Srbe, izuzev u samoobrani, vjerovatno bismo izgubili naš UN-status u očima VRS i oni bi nas smatrali neprijateljima zajedno sa ARBiH. Kad bi se to desilo, izgubila bi se svaka zaštita za civile i, naravno, svaka zaštita za osoblje UN-a u enklavi."[11]

X

Da bi se izbjegla direktna eskalacija, Groen je naložio svojim vojnicima da ne ciljaju direktno na neprijatelja. Samo ako budu direktno napadnuti, treba da ciljaju na Srbe.

Čekati zoru u ponedjeljak, 10. jula, bilo je vrlo neougodno holandskim vojnicima na blokadnim položajima. Neki su bili sigurni da će poginuti. Ujutro su srpski topovi ponovo otvorili vatru po Srebrenici. Broj granata koje su padale na grad, izgleda, povećavao se. Narednik Frank Struik snimao je borbe oko osmatračnice "Hotel" (iz koje je mogao osmatrati čitav jugoistočni ugao enklave) od prethodnog dana na svom walkmanu: *"Prokletsvo, pucaju na nas, ti idioti. Gadovi... Evo ide jedna. Buum. Bacači. Još jedna. Beng.. Zviždzuk... tras, evo stiže. Jedan, dva, a, ove su tačno na metu."*[12]

XI

Zamjenik komandira Čete "Bravo", kapetan Peter Hageman, koji je komandirao blokadnim položajima, trebalo je da bude na "Bravo" 2, najisturenijem položaju. Ali on i njegovi ljudi nikad nisu stigli na

---

[11] "Dutchbat" in Vredesnaain, Jnnuari 1995 - Juli 1995 ("Dutchbat" u ime mira, januar 1995. - juli 1995.) (Rijswijk: Debut, 1996), str. 296.
[12] De Volkskrant, 29. jula 1996.

namjeravanu lokaciju. Put se pokazao neprohodnim za njihov YPR. Kada se pokušao premjestiti na alternativni položaj, jedan srpski tenk otvorio je vatru. Iznenada, jedna granata eksplodirala je blizu i YPR je sletio s puta. Vozilo nije bilo oštećeno, ali se zaglavilo. Posada nije uspjela da ga izvuče na put. Pješice su se pridružili položaju "Bravo" 4 na rubu grada Srebrenice. Do devet ujutro, Holandski bataljon zatražio je zračnu podršku, ali im je rečeno da prvo obnove svoju listu ciljeva, jer je najnovija lista bila nekih dvadeset sati stara. Srbi su od tada napredovali. Ali, postepeno, borbe oko grada su zamrle i zračna podrška više nije izgledala urgentna. Avioni NATO-a koji su bili u pripravnosti u zraku vratili su se u bazu u Italiji u 14:00 jer se vrijeme pogoršalo. Američki izvori tvrde da je ministar obrane Voorhoeve rekao Amerikancima u Haagu da vjeruje da se situacija "stabilizira" i da će on biti za zračne napade samo ako Srbi nastave svoj napad. On se protivio "odmazdi radi odmazde."

Najžešće borbe tog jutra bile su koncentrirane manje od dva kilometra južno od Srebrenice, u rejonu Pusmulića. Srbi su konsolidirali svoju kontrolu nad jugoistočnim uglom enklave u pripremi za napad na Srebrenicu. Oni su pažljivo izbjegli blokadne položaje i time i opasnost od zračnih napada.

Sve više izbjeglica iz južnog dijela enklave počelo je da se okuplja na pijaci u Srebrenici. Tokom popodneva, bosanske linije obrane južno od grada raspale su se. Oko osamdeset bosanskih vojnika prošlo je pored položaja "Bravo" 4 oko šest sati. Među njima, jedan holandski vojnik prepoznao je frizera koji ga je šišao u Potočarima. Bosanski vojnici rekli su desetini Holanđana da će posjesti nove položaje u gradu da bi nastavili borbu. Broj izbjeglica koje su prolazile sve više je rastao. Nakon popodnevnog smirenja, postalo je jasno, odmah nakon 18:00, da se Srbi spremaju nastaviti svoje napredovanje ka Srebrenici.

Osmatračnica "Hotel" uočila je nekih osamdeset srpskih vojnika kako se raspoređuju iznad Srebrenica, na oštroj okuci na putu, spremni da se spuste u grad. Oni nisu žurili, trudeći se da ih vide i muslimanski civili u gradu. Civili su počeli paničiti i krenuli su bježati ka sjeveru. I

konačno, oko 18:30, Srbi su započeli s napredovanjem. Komandir čete naredio je položaju "Bravo" 1 da otvori vatru. Radi upozorenja, pucali su iznad glava Srbima, dok je minobacač kalibra 81mm ispaljivao samo svijetleće bombe. Izloženi holandski mirovnjaci bili su užasnuti. Među muslimanskim civilima izbio je haos. Stotine su jurnule prema holandskom logoru. Strahom zahvaćena masa probila je kapiju, mahnito tražeći utočište i zaštitu kod holandskih vojnika.

Kapetan Hageman uplašio se da se njegovi položaji izlažu obuhvatu. Koncentrirao je svoje YPR-e blizu pijace. I "Bravo" 4 otvorio je vatru u smjeru Srba. Međutim, Srbi su nastavili napredovati, što je učinilo neophodnim još jedno premještanje Hagemanovih YPR-a, ovaj put dublje u grad, blizu škole. Namjera kapetana Hagemana bila je da može gađati direktnije Srbe: povlačenje bi mu to omogućilo.

Ipak, bosanske trupe to nisu dozvolile. Oni nisu vjerovali da Hageman namjerava pružiti ozbiljan otpor i bojali su se da Holanđani žele samo da se izvuku iz borbe. Prijetili su mu protutenkovskim oruđima ako se pokuša pokrenuti. Apel predsjednika Općine Srebrenica Fahrudina Salihovića nije bio efikasan. Ni on nije vjerovao u namjere Holanđana.

Srbi su nastavili ići naprijed, ali oprezno. Kao i Holanđani, i oni su nemirno pogledavali u nebo. Hoće li se UN konačno odlučiti na zračne napade? Oko 19:30, Srbi su uočeni kako se povlače prema zapadu. Do 20:00 borbe su zamrle. Izgledalo je da su Srbi željeli dati vremena izbjeglicama da se izvuku iz Srebrenice i pobjegnu u Potočare, prije nego što zauzmu grad.

Holanđani su, nenamjerno, skoro ubrzali ovaj proces time što su htjeli evakuirati ljude iz Srebrenice u glavnu holandsku bazu u Potočarima. Ali ovaj plan evakuacije naišao je na otpor bosanske vojske. Oni su znali da njihova jedina šansa da zadrže enklavu leži u tome da uvuku Ujedinjene nacije u borbu. U tom cilju, oni su željeli zadržati holandske trupe na liniji fronta, ali pomoglo bi i ako bi se civilno stanovništvo našlo zahvaćeno borbama. Ljude koji su već pošli u Potočare muslimanski vojnici su vraćali. Predsjednik općine Salihović podržao je ovakav pristup, tako da su izbjeglice ostale u Srebrenici

tokom noći 10. na 11. jula.

Više nije moglo biti sumnje da je srpski cilj zauzimanje cijele enklave. Iako je general Ratko Mladić, komandant Vojske bosanskih Srba, ovo zanijekao generalu Janvieru prethodnog dana i ponovio obećanje da neće zauzeti enklavu još uvečer 10. jula, ovo je očito bilo drska laž. Ultimatum UN-a od prethodne večeri nije imao nikakvog efekta. Napad nije obustavljen i nijedan zarobljeni holandski vojnik nije pušten. Šta UN treba sada uraditi?

Pošto se Karremans razbolio, njegov zamjenik, major Rob Franken, tražio je umjesto njega zračnu podršku u 19:00, kada je srpski napad bio u punom zamahu. Franken je, svjestan problema srpske odmazde, predložio tri kompleta ciljeva. Prioritetna ciljna zona bile su srpske snage južno od blokadnih položaja. Ali skoro isto tako važni bili su i srpski artiljerijski položaji sjeverno od enklave i na visoravni jugoistočno od Srebrenice, blizu Pribićevca. Ako bi ostali netaknuti, oni bi mogli posijati pustoš na UN i civilnim ciljevima u Potočarima i Srebrenici. Sve u svemu, Franken je tražio da se uništi oko četrdeset ciljeva.

Dobijanje odobrenja za zračnu podršku bio je dugotrajan proces za koji je obično trebalo najmanje dva sata. U skladu sa Uputstvom UNPROFOR-a OPO 14/94, "Dutchbat" je prvo morao uputiti zahtjev Sektoru sjeveroistok u Tuzli. U vrijeme krize, "Dutchbat" je imao sreću da je radio sa holandskim pukovnikom Charlefom Brantzom, koji je, kao vršilac dužnosti komandanta Sektora, imao razumijevanja za njihovu situaciju i zahtjeve prosljeđivao što je brže mogao slijedećoj stepenici na ljestvici, UNPROFOR-u u Sarajevu. U UNPROFOR-u, zahtjev je morao odobriti general-potpukovnik Rupert Smith, britanski komandant. Tokom napada na Srebrenicu, Smith je bio odsutan. Njegov francuski zamjenik, general-major Herve Gobilliard, a posebno, jer se radilo o holandskom bataljonu, načelnik štaba general Nicolai, preuzeli su odgovornost. Ako bi oni dali odobrenje, ono bi se proslijedilo najvišem štabu Zaštitnih snaga UN-a (poznatim kao UNPF od proljeća 1995.) u bivšoj Jugoslaviji, u Zagrebu. Tamo bi prvo general Janvier razmotrio problem sa svojim vojnim pomoćnicima. Zatim bi

konsultirao specijalnog predstavnika generalnog sekretara UN-a Yasushija Akashija. Ako bi se oni složili, zahtjev bi se proslijedio NATO-u.

NATO bi obično bio stavljen u pripravnost izvjesno vrijeme prije nego što bi odobrenje za upotrebu zrakoplovstva bilo dato. Ali oni nisu znali potpune pojedinosti o tome kakvi su ciljevi odobreni dok Akashi i Janvier ne bi donijeli odluku. Koordinacioni centar NATO-a za zračne operacije (Air Operations Coordination Center - AOCC) u Vicenzi u Italiji uvijek je nastojao imati u zraku nekoliko aviona 5. savezničke taktičke zračne armije. Od 9. jula, AOCC držao je dva aviona tipa F-16 u zraku u stalnoj pripravnosti tokom dana za potrebe bliske zračne podrške. Ipak, stvarni napad samo dva aviona predstavljao bi veliku operaciju. Od obaranja američkog pilota Scotta O'Gradyja nad Bosnom u junu, NATO je postao vrlo svjestan opasnosti od srpske protuzračne obrane. Kao odgovor na to, avioni u pripravnosti sada su bili ili u pripravnosti na zemlji, ili su kružili u zoni očekivanja iznad Jadranskog mora, umjesto iznad Bosne, što je povećavalo njihovo vrijeme doleta do ciljeva. Nijednom avionu nije bilo dozvoljeno da uđe u bosanski zračni prostor bez zaštite cijelog niza drugih: posebno onih namijenjenih za neutraliziranje neprijateljskih raketnih PVO sistema ("suppress enemy missile air defense - SEAD) i drugih za uništavanje radara protuzračne obrane tzv. raketama HARM. Broj takvih SEAD aviona bio je ograničen. Usto, čak i sa punjenjem gorivom u letu, nijedan avion nije mogao u beskraj ostati u zraku. Napad noću ili po lošem vremenu bio bi još teži, jer je samo američko zrakoplovstvo imalo u zoni operacija avione sposobne za takve zadatke.

Slijed događaja koji je doveo do odsustva akcije UN-a u ponedjeljak uvečer bio je kompleksan. Nakon zahtjeva Frankena u 19:00, koji su odobrili i proslijedil Tuzla i Sarajevo, General Janvier sazvao je sastanak Kriznog akcionog tima pedeset minuta kasnije. Prisutni su bili njegovi glavni savjetnici: njegova dva francuska vojna pomoćnika, holandski načelnik štaba generalmajor Ton Kolsteren, pukovnik Harm de Jonge i štabni oficiri odgovorni za obavještajni rad, zračne operacije i vezu s NATO-om, kao i Akashijev pomoćnik John Asmstrom. Sveopći konsenzus među oficirima bio je da se odobri

zračna podrška. De Jonge je rekao Janvieru: "Jučer ste Mladića odlučno upozorili i on Vam prkosi. Moramo izvršiti zračnu podršku."[13]

XII

Britanski oficir za zračne operacije ukazao je na rizik za zarobljene holandske vojnike ukoliko dođe do zračnih napada, ali se složio da "moramo djelovati". Čak i Almstrom je izrazio podršku: "Ako su snage pod vatrom, nemamo izbora. Akashi će se vratiti u 11:30, ali za operaciju "Blue Sword" ("Plavi mač") ne moramo ga čekati."[14]

XIII

Samo je Janvier oklijevao. On se suočio sa odlukom od ogromnog značaja. Čak i ako bi samo prihvatio "Plavi mač" operaciju, tj. blisku zračnu podršku u Bosni, Janvier se bojao da to neće biti dovoljno i da će biti potrebno kasnije izvesti veće zračne napade protiv više od nekoliko srpskih ciljeva. Ovo bi stvorilo opasnost od uvlačenja UNPROFOR-a u sveopći rat sa Srbima. Janvier je želio više informacija i dodatne konsultacije. Naredio je da NATO avioni budu stavljeni u pripravnost, ali je želio znati i kad će NATO biti spreman za napad. Američki oficir za vezu s NATO-om napustio je sobu da bi to pitanje razjasnio sa AOCC-om. Janvier je pitao kako holandska Vlada gleda na zračnu podršku. General Kolsteren napustio je sastanak da bi telefonirao Voorhoeveu u Haag. Sam Janvier čuo se sa Sarajevom da bi saznao mišljenje vršioca dužnosti komandanta UNPROFOR-a generala Gobilliarda. Gobilliarda nisu mogli naći. Oko 21.05, Janvier je stupio u vezu s Akashijem. Odmah nakon toga nazvao je Mladića i razgovarao ili s njim ili s njegovim zamjenikom, generalom Tolimirom. Kolsteren

[13] Frank Westerman, "Trebaju nam F-16 da se sada obruše,"NRC/Handelsblad, 29. maja 1996.

[14] NRC/Handelsblad, 29. maja 1996.

je u 21:10 javio da se Voorhoeve ne protivi zračnoj podršci. Do tada su avioni NATO-a bili u zraku nad Jadranom: mogli su pogoditi svoje ciljeve u roku od pola sata nakon naredbe da napadnu.

Janvier je i dalje oklijevao. Nije mogao sasvim razumjeti zašto bi Mladić želio zauzeti, ili čak samo kazniti, enklavu dok je pregovarač EU Carl Bildt razgovarao s predsjednikom Miloševićem u Beogradu. Do tada se počelo smračivati. Srpski napad na Srebrenicu je prestao. Bliska zračna podrška više nije bila neophodna. Tama je također otežavala da se iz zraka razlikuju holandske, muslimanske i srpske jedinice. Ali šta će se desiti ako Srbi u zoru nastave napad? Janvier je odlučio oko 22:00: "Sutra ujutro u šest, NATO mora biti spreman. Ako bude potrebno, odobrit ću zračnu podršku, ali ne ako prijetnja bude dolazila samo od pješadije."[15]

XIV

Ultimatum od prethodne noći ponovljen je Srbima. Jedina razlika bila je što im ovaj put nije rečeno o prirodi zračnih napada. U Holandiji, ministar obrane Voorhoeve kasnio je četrdeset minuta u studio da se pojavi u kasnoj televizijskoj emisiji o aktuelnim događajima. U njoj je najavio da "se ne može tek tako dopustiti da enklava bude pregažena." Njegov stav je bio da je "najmračniji scenario sad postao realnost. Zračne akcije su sada neizbježne." Iako je javno istupao oštro, Voorhoeve se u povjerenju izuzetno brinuo za sigurnost holandskih vojnika. Ujutro, Voorhoeve i njegovi vojni savjetnici zaključili su da je "Dutchbat" "u bezizlaznoj situaciji suočen sa velikim opasnostima", prema izjavi načelnika odbrambenog štaba generala Henka van den Breemena. "Pod ovim okolnostima," tvrdili su oni, "sigurnost naših ljudi mora biti najvažnija."[16]

---

[15] NRC/Handelsblad, 29. maja 1996.

[16] Henk van den Breemen, "Hollands Dagboek" ("Holandski dnevnik"), NRC/Handelsblad, 22. jula 1995.

XV

General van den Breemen upućen je u Zagreb da se s Janvierom sastane "oči u oči."

U enklavi, to je bila noć grozničave aktivnosti. Oko 21.00, jedan od komandira osmatračnica kojeg su Srbi držali u Bratuncu radijem se javio bataljonu. Srbi su od njega tražili da prenese ultimatum. "Dutchbatu" je dato četrdeset osam sati da se evakuira iz enklave, počev od 06:00 slijedećeg jutra. Srbi su garantirali sigurnu evakuaciju bataljona i civilnog stanovništva. Ali, do ponoći, uznemirenim holandskim vojnicima njihovi komandanti rekli su da su UN dale ultimatum Srbima: VRS se mora povući počev od 06:00; odbijanje da se to izvrši dovest će do zračnih udara velikih razmjera."[17]

XVI

Ovdje je početak tragičnog nesporazuma između UNPF-a i "Dutchbata"' oko razmjera i uvjeta za zračnu podršku. Janvier i Akashi nisu se odlučili ni za kakav sličan ultimatum. Oni su se jedino složili da se, ako Holanđani budu napadnuti, aktivno uključene srpske snage, odnosno one "zadimljenih cijevi", mogu bombardirati iz zraka. Ovaj nesporazum dopunjen je drugim. Komandanti "Dutchbata", kao i Sektora sjeveroistok, vjerovali su da će, bez obzira na sve, doći do masovnih zračnih napada na svih četrdeset ciljeva koji su identificirani prethodnog dana i na sve novo što se bude micalo.

Potpukovnik Karremans sastao se sa komandom Bosanske vojske i civilnim gradskim vijećem u srebreničkoj pošti nedugo nakon ponoći. Skeptičnim slušateljima, on je najavio: "Gospodo, imam važnu poruku." Soba je zanijemila. "Srbi su primili ultimatum. Oni se moraju

[17] Prikaz, str. 34.

povući prije '06:00. Inače će biti bombardiranja svugdje." Na jednoj mapi, Karremans je pokazao niz mjesta u i oko enklave koja će biti napadnuta iz zraka slijedećeg jutra u šest. Put u enklavu duž koga Srbi napadaju postat će "zona smrti". Za bombardiranje Srba bit će upotrijebljeno četrdeset do šezdeset aviona.

Muslimani mu više nisu vjerovali. Načelnik općine Fahrudin Salihović dva puta pitao je Karremansa može li garantirati da će napadi biti izvedeni. Karremans je dva puta odgovorio: "Ne pucajte u klaviristu." Tumač Hasan Nuhanović nije sasvim razumio ovaj izraz, koji je preveo kao: "ne dirajte onoga koji donosi dobre vijesti." Karremans ih je također obavijestio da će Holanđani ponovo posjesti blokadne položaje koje su držali u ponedjeljak. Želio je da Muslimani zaštite njegove bokove. Karremans je napustio sastanak u dva sata ujutro, u uvjerenju da će Bosanska vojska tako i učiniti.

Ipak, tokom noći bilo je mnogo znakova da se bosanska obrana raspala. Osmatračnica "Hotel" uočila je povlačenja rano uvečer. U Srebrenici, holandski vojnici primijetili su da je oko 300 vojnika Bosanske vojske nestalo u smjeru zapada. Uprkos ranijem otporu bosanske komande, velike grupe izbjeglica, među kojima su bili i naoružani ljudi, kretale su se na sjever prema Potočarima. Na sjeverozapadu, gdje se nalazila osmatračnica "Mike" (i kuda će, kasnije, većina muslimanskih muškaraca pokušati pobjeći) holandski vojnici vidjeli su kako među bosanskim vojnicima izbijaju sukobi.

Holanđani su se spremili za izlazak sunca. Oko 04:00, poziv Sektoru sjeveroistok u Tuzli potvrdio je da se zračni napad planira odmah nakon 07:00. Razmotren je spisak od oko četrdeset "fiksnih ciljeva" od prethodnog dana. Oko 06:00 blokadni položaji "Bravo " 1 i "Bravo" 3 ponovo su zaposjednuti. Istureni kontrolori za navođenje bili su pripravni da usmjeravaju avione na njihove ciljeve. Jutro je bilo vedro.

Prvi avioni NATO-a uzletjeli su iz zračnih baza u Italiji u 06:00. Njihovo vrijeme "nad ciljem" bilo je zakazano za 06:50. Velika eskadra od nekih šezdeset aviona, AWACS aviona za rano upozoravanje i komandiranje, lovaca, aviona za neutraliziranje protuzračne obrane i

elektronsko ometanje, zračno napajanje gorivom i drugih bila je u zraku da podrži manje od tuce aviona određenih za napad na zemaljske ciljeve oko Srebrenice. Holanđani su očekivali da napad počne automatski u prvoj prilici. U međuvremenu, UNPF i UNPROFOR očekivali su da ih "Dutchbat" obavijesti kad Srbi ponovo napadnu. Kako je bilo u skladu sa misijom za blisku zračnu podršku "Plavi mač", samo aktivno napadajuće snage mogle su se odrediti kao ciljevi.

U 08:00 "Dutchbat" je pitao zašto nema zračne podrške. Ali Sektor sjeveroistok nije mogao brzo proslijediti ovaj upit. Osoba odgovorna za zračnu podršku nije bila prisutna, a zaštićeni faks uređaj nije dobro funkcionirao zbog nedavnog perioda lošeg vremena. Poruka je zapela.

Oko 09:30, komandir blokadnih položaja pošao je na izviđačku misiju. Provezao se pored mjesta gdje se prethodnog dana nalazio položaj "Bravo" 4 i zatim do oštre okuke zapadno od Srebrenice. Dok se kretao uzbrdo, ugledao je jedan tenk i više kamiona u blizini tornja radio-predajnika dalje uz put.

U 10:00, "Dutchbat" je ponovo zatražio zračnu podršku. Ovaj put, poslali su nov spisak ciljeva. Četrdeset minuta kasnije, Sektor sjeveroistok uspio je poslati spisak u Sarajevo. Sarajevo ga je proslijedilo Janvieru i Akashiju prije 11:00. Da osigura da će do nečeg doći, pukovnik Brantz u Tuzli nazvao je Haag i preklinjao ministra obrane Voorhoevea da stupi u vezu s najvišim organima UN-a. Voorhoeve je nazvao Akashija da ga uvjeri u hitnost situacije.

Ubrzo nakon 11:00, srpski napad na Srebrenicu se nastavio. Situacija se brzo pogoršala. Kapetan Groen dobio je odobrenje od štaba bataljona da dozvoli svojim ljudima da pucaju po volji. Ovaj put Srbi su napredovali brzo, duž visokog grebena zapadno od Srebrenice. U međuvremenu, oni su tukli grad sa istoka. Jedan tenk otvorio je vatru na položaj "Bravo" 1. Mali tim holandskih komandosa i tri pripadnika britanskih jedinica SAS pratili su "Bravo" 1 u mercedesovom džipu. Oni su činili Grupu za navođenje taktičkog zrakoplovstva, čiji je zadatak bio da navode avione NATO-a na njihove ciljeve. Ali Srbi su pomislili da Holanđani razmještaju svoje kontrolore za navođenje

zrakoplovstva i ispalili su hice upozorenja na blokadne položaje, lakše ranivši jednog holandskog komandosa.

"Situacija je neizdrživa," prema kaplaru Hansu Berkersu na "Bravo" 1, "pokazalo se da su nas precizno uzeli na nišan. Već su gađali Muslimane na istom mjestu. Granate su eksplodirale na petnaest metara. Gađaju nas rasprskavajućim granatama. Zatim smo se povukli. Za to nismo mogli riskirati svoje živote."[18]

XVII

"Bravo" 1 se premjestio. Komandosi su svukli svoje vrlo uočljive plave kacige i pošli svojim putem u potrazi za boljim položajem odakle bi navodili očekivane avione NATO-a na njihove ciljeve.

Bosanski vojnici napustili su svoje položaje oko Srebrenice. Kapetan Groen odlučio je ponovo napustiti položaje "Bravo" 3 i "Bravo" 4 i povući ljude, kao i prethodnog dana, na pijacu. Nije očekivao da će se preostali Bosanci održati više od pola sata.

Do ovog trenutka Holanđani su bili spremni odustati. Štab bataljona naredio je svim vojnicima da se povuku u logor u Srebrenici. Groen je naredio grupi "Bravo" 1 da se vrati u grad. Granate su sada padale i u blizini holandskog logora u Srebrenici. Četiri do pet tisuća očajnih izbjeglica bilo je okupljeno u i oko logora. Najstrašniji trenutak, prema redovu Jordu Honigu, stigao je: *"Kada je jedna srpska minobacačka granata pala blizu ulaza u logor. Mjesto je bilo prepuno civila koji su u panici pobjegli do našeg UN-položaja. Jedno vozilo UN-a - slučajno bez posade - potpuno je uništeno. Ne znam koliko je bilo mrtvih. To je bio užasan prizor. Većina nas nikad nije vidjela tako nešto. Dok smo kao ludi pokušavali ranjene dovući na sigurno,*

[18] Ward op den Brouw i Harry Meijer, "Serviers zijn voor de Dutchbatters nu de "good guys" ("Srbi su sada "dobri momci" prema vojnicima "Dutchbata"), NRC/Handelsblad, 24. jula 1995.

očekivali smo slijedeći minobacački napad. Kao vojnik to znate: prva granata je samo radi nišanjenja, zatim dolaze direktni pogoci."[19]

XVIII

Još dvije granate pale su malo dalje. Još uvijek, Honig je vjerovao da Srbi "ne gadaju plave kacige, dovoljno su pametni. Ali se nismo usuđivali da budemo previše sigurni."

Holanđani su nastavili evakuaciju izbjeglica u Potočare koju su prethodnog dana omeli bosanski vojnici. Kada su izbjeglice vidjele da vojnici pripremaju kamione da prvo izvuku ranjene, sjurili su se na kamione i odbijali da se pomjere. U 14:30, prvi kamioni su krenuli, sa izbjeglicama na krovovima i branicima i okačenim na retrovizore.

Ironija je da je prvi zračni napad počeo nekoliko minuta kasnije. Drugi zahtjev za zračnu podršku konačno je odobren malo iza podne. Odobrenje je još bilo ograničeno na blisku zračnu podršku. Zapovijest, koju je potpisao Janvier, glasila je:

"Preporučujem da UN odobrenje za izvršenje misije "Plavi mač" bude izdato za napad na sve snage koje napadaju blokadne položaje UN-a južno od Srebrenice i na teška oruđa za koja se utvrdi da gađaju položaje UN-a u gradu Srebrenici."

Na nesreću, avioni koji su bili u zraku od 06:00 tog jutra vratili su se u bazu do 11:30. Srbi, koji se nisu pomakli dok su avioni kružili nebom, mudro su nastavili napad na Srebrenicu nakon što su radari zračne obrane u Srbiji uočili da se avioni NATO-a vraćaju u bazu.

Trebalo je vremena da se sastavi novi "paket" od osamnaest aviona. Očekivalo se da će vrijeme "na cilju" biti tek 13:45. Prva dva aviona imala su izvjesnih teškoća da uspostave vezu sa holandskim komandosima koji su vršili ulogu isturenih kontrolora. Dva holandska

---

[19] Wilma Kieskamp, "We konden niet al die vluchtelingen op onze rug nemen" ("Nismo mogli nositi sve izbjeglice na ledima"), Trouzu, 29. jula 1995.

F-16 stigla su u područje cilja oko 14:30. Jedan od komandosa, odmah zapadno od Srebrenice, navodio je ženu-pilota na ciljeve blizu tornja radio-predajnika. Nakon lažnog naleta, uprkos tome što je uočila nešto protuzračne paljbe, prešla je u napad. Komandos je javio:

"Ovdje Vjetrenjača 02, sve južno od pravca kojim si upravo proletjela je neprijateljsko. Raznesi ih!"

" Vjetrenjača 02, između te kuće s crvenim krovom i onog štaglja vidim tenkove koji idu putem. Potvrđuješ?"

"Potvrđujem, sredi ta sranja."

'Razumio, stiže."[20]

XIX

Pilot je tada oslobodila bombu M82 "vruću", tj. sa aktiviranim upaljačem. Drugi pilot je došao sa sjevera. U napadima, jedan srpski tenk je uništen, a drugi oštećen. Piloti nisu sa zemlje dobili potvrdu svog uspjeha: Grupa za navođenje taktičke avijacije našla se pod žestokom srpskom vatrom.

Nakon četvrt sata, slijedeći par aviona F-16, ovaj put američki, našao se iznad istočne Bosne. Njima je bilo dodijeljeno srpsko artiljerijsko oruđe koje je gađalo s položaja sjeveroistočno od enklave. Pošto je teren bio gusto pošumljen i nije imao bitnijih geografskih orijentira, zračni kontrolori komandosi upalili su zelene dimne signale da bi naveli avione na njihove ciljeve. Ali Amerikanci nisu vidjeli dim i vratili su se u bazu.

Sada su se čekali spori jurišni avioni A-10 za napade na ciljeve na zemlji koji je trebalo da napadnu artiljerijski položaj koji je gađao Potočare sa sjevera. Ali srpska reakcija ih je preduhitrila. Srbi su uputili brz ultimatum: ukoliko zračni napadi ne prestanu odmah, oni će pobiti

[20] Leo de Rooij, "F-16: Succes met een nasmaak" ("F16: Uspjeh s gorkim ukusom"), Defensiekrant, 27. jula 1995.

zarobljene holandske vojnike i nasumično granatirati izbjeglice i "Dutchbat". Jedan od zarobljenih komandira osmatračnica telefonirao je osmatračnici "Papa" iz Bratunca s ovom porukom. Čim je pukovnik Brantz u Tuzli čuo vijesti, telefonirao je u Sarajevo i Haag.

Odgovor iz Haaga bio je brz. Kad je Brantz telefonirao, i premijer Wim Kok i ministar vanjskih poslova Hans van Mierlo bili su u "bunkeru". Zaobilazeći redovne kanale UN-a i NATO-a, Voorhoeve je direktno nazvao Centar za koordinaciju zračnih operacija u Vicenzi. Holandski oficir za vezu tamo, prilično iznenađeni pukovnik Arjen Koopmans, digao je slušalicu i čuo glasno: "Prekinite, prekinite, prekinite!" iz slušalice.[21]

XX

Na sreću po ministra, Akashi i UNPROFOR u Sarajevu došli su do istog zaključka. Zračni napadi zvanično su opozvani.

U međuvremenu, evakucija Srebrenice nastavljala se užurbano. Srbi su nastavljali granatirati okolinu da bi ubrzali taj proces. Redov Honig vidio je: *"Jednu staricu kako puže na rukama i koljenima, krvareći. Djeca su gubila roditelje. Svugdje je bilo prtljage, odbačene da bi se brže bježalo. Bilo je ljudi koji su sjedili pored puta, iscrpljeni. Mi smo pokušavali da ih pokrenemo: "U Potočare, četnici dolaze!" vikali smo... Prešli smo pola puta trčeći, moji drugovi i ja, tražeći zaklon od dvorišta do dvorišta. Nakon toga nas povezao je jedan YPR. To ustvari nije bilo dozvoljeno. Naše fizičko prisustvo na putu za Potočare trebalo je da zaštiti ljude. Ali narednik nas je uvukao: "Prvo vas na sigurno."*[22]

XXI

[21] Frank Westerman, "Spookrijders in Srebrenica" ("Jahači duhova u Srebrenici"), NRC/Handelsblad, 11. novembra 1995.
[22] Trouw, 29. jula 1995.

Kada su posljednji stanovnici napustili grad, kapetan Groen zapovjedio je svojim ljudima na blokadnim položajima da se povuku i štite povlačenje. Komandosi Grupe za navođenje taktičkog zrakoplovstva vratili su se u logor trčeći, taman na vrijeme da ih pokupi četa "Bravo" koja je odlazila. Malo nakon 16:00, 11. jula, grad Srebrenica pao je u ruke Srba.

Pad cijele enklave bio je neizbježan. Iako su Holanđani pukušali oformiti kordon između izbjeglica i nadirućih srpskih snaga, nisu mogli zadržati srpsku plimu, i sve izbjeglice bile su natjerane prema holandskom logoru u Potočarima. Rano uvečer, Karremans je počeo sa Srbima pregovore o prekidu vatre. Slijedeća faza tragedije pada Srebrenice je počinjala.

DRUGO POGLAVLJE

Deportacija

Do večeri 11. jula oko 25.000 muslimanskih izbjeglica bilo je sabijeno u i oko holandskog logora u Potočarima. Ogromna većina izbjeglica bile su žene i djeca, ali procjenjivalo se da se tamo nalazilo i nekih 1.200 muškaraca sposobnih za vojsku, kao i mnogo više onih koji su bili ili premladi ili prestari za vojnu službu.

Holanđani su pustili, možda, nekih 3-4.000 izbjeglica u logor kroz rupu koju su probili u ogradi. Ali kada je ocijenjeno da je tvornička dvorana u kojoj su izbjeglice bile smještene puna, ograda je ponovo podignuta. Nekih 20.000 ljudi tiskalo se bespomoćno pred logorom. Tražili su zaklon u praznim tvorničkim halama u okolici.

Dok su tisuće izbjeglica i dalje stizale u Potočare, holandski vojnici shvatili su da se pred njima razvija humanitarna katastrofa. Poručnik Eelco Koster kasnije je opisao taj prizor: *"Bio je to apsolutni haos. Žene su hodale uokolo plačući, tražeći svoju djecu, porodicu ili prijatelje. Djeca su dozivala majke... Žene, muškarci i djeca s ranama od vatrenog oružja i drugim... tražili su doktora... Ljudi su padali u nesvijest. Kod nekoliko trudnih žena spontano su počeli trudovi zbog napetosti. Bolničari su radili prekovremeno s ono malo materijala koji su još mogli upotrijebiti."*[1]

Iako su Holanđani dijelili svoju vodu i hranu sa izbjeglicama, zalihe su bile sasvim nedovoljne. Neke žene pale su u takav očaj da su riskirale da naiđu na srpske vojnike dok su pretraživale napuštene kuće u Potočarima u potrazi za hranom i vodom.

---

[1] Poručnik. E. Koster, "Opvang vluchtelingen" ("Pomoć izbjeglicama") u Dutchbat in Vredesnaam, str. 321.

Za izbjeglice bukvalno nije bilo nikakvih sanitarnih objekata i bili su prisiljeni da vrše malu i veliku nuždu gdje su sjedili. Pošto je temperatura dosezala oko 35°C tokom dana, Holanđani su sakupili namočene ručnike i dijelili ih izbjeglicama kao prosto sredstvo da se osvježe. Smrad znoja i izmeta brzo je postao nepodnošljiv. Bojeći se da bi slijedećeg dana, kad će temperature sigurno ponovo porasti, mogla izbiti epidemija i predviđajući da će dehidracija i iscrpljenost brzo dovesti do umiranja među izbjeglicama, slijedećeg jutra Holanđani su iskopaali veliku jamu da posluži kao masovna grobnica. Evidentno, situacija je bila neodrživa, i brza evakuacija izbjeglica činila se kao jedina moguća opcija.

Izbjeglice su vjerovale da će ih Holanđani zaštititi od napadađjućih "četnika" i da će organizirati da oni budu prebačeni u sigurnost, ali su se gorko razočarali u ovom uvjerenju. A Holanđani nisu uspjeli ni da osiguraju sigurnu evakuaciju. Sa vojnicima koji su se povukli iz Srebrenice, u Potočarima je bilo samo nešto više od 350 holandskih vojnika. Svladan veličinom krize, bez jasnih uputstava za djelovanje u ovako vanrednoj situaciji, Holandski bataljon trudio se da improvizira. S druge strane, Srbi su djelovali na osnovu pažljivo pripremljenog plana. Do momenta kad su Holanđani to shvatili, deportacija muslimanskog stanovništva bila je uveliko u toku.

Nakon samog zauzimanja grada Srebrenice, slijedeći korak u srpskoj operaciji bio je da se sve izbjeglice koncentriraju u jednom području, da bi ih bilo lakše deportirati. Od početka, Srbi su planirali da odvoje muškarce i dječake od glavnine izbjeglica. Žene, djeca i stariji bit će transportirani u Kladanj, na teritoriji pod kontrolom bosanske Vlade, muškarci u logore u i oko Bratunca. Formalno, muškarci će biti ispitani u traganju za "ratnim zločincima". Ustvari, bilo je planirano da svi muškarci budu likvidirani.

Iz ranih izvještaja, koje su 11. jula 1995. uputili holandski vojnici na osmatračnici "Pappa", sjeverno od enklave između Potočara i Bratunca, mogla se predvidjeti sudbina muslimanskih muškaraca: *"Dva kamiona sa po četrdeset do pedeset zarobljenih muškaraca u svakom viđena su kako se kreću u pravcu Bratunca. Uskoro nakon što su ovi*

kamioni zaobišli okuku na mostu "Yellow", začulo se više plotuna, u kojima je ispaljeno oko stotinu hitaca."[2]

Srbi su znali da je ključ uspješne deportacije brzina. Oni su morali postići da se operacija izvede dovoljno brzo da onemogući bilo kakvu efikasnu reakciju UN-a. Ovo je zahtijevalo nivo organizacije i planiranja jednako složen kao i sama vojna akcija.

Za početak, da bi deportacija tekla glatko, bilo je neophodno prikupiti dovoljne transportne kapacitete. Naposljetku, bilo je upotrijebljeno nekih četrdeset do šezdeset autobusa i kamiona. U dijelu Bosne pod srpskom kontrolom, nije bilo lahko prikupiti toliki broj vozila. Štaviše, tim vozilima je bilo potrebno gorivo, što je bilo teško naći u području pogođenom sankcijama cijelog svijeta. Kada je zvanično dao izvještaje u Holandiji, jedan holandski vojnik izvijestio je da mu je jedan srpski vojnik rekao da su Srbi "mogli izvesti vojnu akciju sedmicu dana ranije, ali da su čekali da se prikupe dovoljni transportni kapaciteti za deportaciju izbjeglica."[3]

Srbi su obratili pažnju na sve detalje, šaljući i jedan vatrogasni kamion da podijeli vodu izbjeglicama, kao i mali kamion sa kruhom. Jedna srpska snimateljska ekipa nalazila se tu da bi snimila ono što se dešavalo.

Pored logistike, brzina je ovisila o kvalitetu trupa. Jedinice koje su izvodile deportacije i smaknuća morale su biti efikasne i iskusne u "etničkom čišćenju". Suradnja lokalnih teritorijalaca i policije, koji će moći identificirati i uhapsiti osumnjičene muslimanske "ratne zločince" također je bila ključna. Sve u svemu, u i oko enklave Srebrenice, nekoliko tisuća srpskih trupa bilo je potrebno za čišćenje enklave, deportaciju žena i djece i hapšenje, zatvaranje, ispitivanje i likvidaciju muškaraca.

Treći sastojak uspješne operacije bio je da se umanji otpor Holanđana i samih izbjeglica. Da bi ih prisilili na poslušnost, Srbi su upotrijebili kombinaciju prijetnji i uvjeravanja. Holanđane su

---

[2] Prikaz, str. 52.
[3] Prikaz, str. 60.

zastrašivai simboličnom agresivnošću, ali su im istovremeno rekli da im se neće nauditi ako budu surađivali. Muslimane su ispočetka ohrabrili raspodjelom malo hrane i vode i obećanjima da će uskoro moći otići, ukoliko predaju oružje i dozvole da budu ispitani radi pronalaženja ratnih zločinaca, ali su i oni bili izloženi izljevima nasumičnog nasilja. Zastrašene i zbunjene, obje grupe, u velikoj mjeri, išle su naruku Srbima.

General Ratko Mladić lično je preuzeo komandu nad situacijom u Potočarima 11. jula, uskoro nakon što su njegove trupe zauzele Srebrenicu, a enklava, praktično, pala. Rano uvečer potpukovnik Karremeans, kako je kasnije rekao sucima Tribunala za ratne zločine u Haagu, primio je poruku da se "mora pojaviti u Bratuncu na sastanku" u 20:30.

Po njihovom dolasku u Hotel Fontana u Bratuncu, Karremans i dva oficira za vezu koje je poveo kao pratnju našli su generala Mladića kako ih čeka. Prema jednoj nepotvrđenoj priči, vidjeli su scenu kako jedan srpski vojnik kolje svinju. Mladić je, navodno, rekao oficirima "da će on tako postupati s ljudima kao što su oni koje štite holandske mirovne trupe."[4] Sastanak je trajao četrdeset pet minuta. Iako je Karremans uspio da "objasni tešku situaciju u kojoj su izbjeglice", Mladić je najviše govorio. Stojeći, s rukama na bokovima i laktovima okrenutim napolje, ponavljao je svoje tirade, optužujući Karremansa da je odgovoran za neuspjeh u razoružavanju Muslimana, za bombardiranje njegovih tenkova i smrt nekih njegovih vojnika. Izjavio je da njegova artiljerija ima pod kontrolom enklavu i prijetio da će granatirati Holanđane i izbjeglice ako bude još napada aviona NATO-a.

Kad je Mladić završio, Karremans je uljudno odgovorio da Mladić griješi kad njega smatra odgovornim za zračne napade. Dok ga je snimala srpska televizijska ekipa, rekao je: *"Ne, ponavljam, to nisam učinio, niti tražio ja. To je nešto što su oni - UN ponudili. Oni odlučuju o tome o čemu ću koga informirati, pa čak i o tome što ću reći UN u*

[4] Stephen Kinzer, "Savjest grize Holandane zbog neuspjeha njihovih trupa u Bosni", New York Times, 8. oktobra 1995. Holanđani su vidjeli klanje svinje tokom svoje druge, ponoćne posjete, ali Mladić to nije popratio nikakvim komentarom.

New Yorku."

Karremans je izvrtao istinu i Mladić je to znao. Holanđaninov ušeprtljani odgovor demonstrirao je psihološku nadmoć koju je Mladić brzo stekao nad komandantom Holandskog bataljona.

Tokom sastanka, Karremans i njegove kolege oficiri snimljeni su kako, navodno, piju u čast Mladićeve pobjede. Iako je Karremans kasnije objašnjavao da je držao u ruci samo čašu vode, efekt ovih snimaka bio je da se prikažu UN i Holandska vojska kako daju legitimitet etničkom čišćenju. Ovi snimci postali su simbol poniženja UN-a u Srebrenici.

Prije odlaska iz Hotela *Fontana*, Holanđanima je rečeno da se vrate za nekoliko sati sa predstavnikom muslimanskih izbjeglica. Kad su stigli u logor, "očajnički" su počeli tragati za Nesibom Mandžićem, poštovanim direktorom srebreničke Srednje škole. Kada su Mandžića pronašli, objasnili su mu da je situacija "veoma ozbiljna" i za Holanđane i za izbjeglice. Karremans je smatrao da jedino pregovori mogu pružiti nekakav izlaz. Upitao je da li je Mandžić spreman da pregovara sa Srbima u ime Bosanaca. Godinu dana kasnije, Mandžić je objasnio reporterima holandske televizije VPRO zašto je pristao: *"Karremans i drugi oficiri obećali su da će me podržati u pokušaju da postignem sigurnu evakuaciju iz enklave. To su bili uvjeti pod kojima sam počeo pregovarati. Oni će potpuno podržati moje zahtjeve".*[5]

S Mandžićem i dvojicom oficira za vezu, Karremans se vratio u Hotel Fontana oko 23:45 11. jula. U svom svjedočenju pred Tribunalom za ratne zločine u Haagu, on je opisao drugi sastanak kao "malo prijateljskiji". Mladić je dao Karremansu malo vremena da izrazi svoju zabrinutost zbog teškog položaja izbjeglica i potrebu za brzom evakuacijom ranjenih. Zatim je počeo da govori srpski general. On je najavio da će prekid vatre, nešto što je Karremans tražio, nastupiti do 10:00 slijedećeg jutra. Do tog vremena Karremans se mora vratiti u Bratunac sa delegacijom muslimanskih zvaničnika. Mladić je rekao Karremansu i Mandžiću da svi muslimanski vojnici u Potočarima treba

[5] Lopende Zaken, VPRO TV, 23. Juna 1996.

da polože oružje ako treba da im se dozvoli slobodan prolaz do teritorije pod kontrolom bosanske Vlade. Prema Karremansu, Mladić je upozorio: "Ako zadrže svoje oružje, to će značiti njihovu smrt."

Karremans je osjećao da ima malo ili nimalo izbora. Prije dva sastanka s Mladićem, primio je upute od vršioca dužnosti komandanta UNPROFOR-a francuskog generala Hervea Gobilliarda da "poduzme sve razumne mjere da zaštiti izbjeglice i civile koji su bili "njemu na brizi" i da brani "svoje snage." Karremans je upute primio preko Komande Sektora u Tuzli, gdje ih je prvo pročitao Karremansov neposredni pretpostavljeni, holandski pukovnik Charlef Brantz, i dva puta načrčkao "nemoguće" na marginama dokumenta. Pukovnik je znao da su događaji već prestigli ove upute.

U rano jutro 12. jula, nakon dva sastanka s Mladićem, Karremans je uputio faks Komandi Sektora u Tuzli, Komandi UNPROFOR-a u Sarajevu, Komandi u Zagrebu i holandskom Ministarstvu obrane u Haagu. Istakao je da ne može efikasno braniti ni izbjeglice niti vlastiti bataljon i napisao: *"Situacija se pogoršava tako da se dodatne mjere moraju poduzeti i za izbjeglice i za vojnike. Po mom mišljenju, postoji jedan izlaz: pregovori danas na najvišem nivou."*

Ustvari, tog dana bilo je nekih kontakata na visokom nivou. Američki otpravnik poslova u Beogradu Rudolph Perina sastao se s predsjednikom Miloševićem i upozorio ga da je pad Srebrenice ozbiljan udar "mirovnom procesu". On je pozvao srbijanskog predsjednika da "prekine svako vojno snabdijevanje" bosanskih Srba. Milošević je hladno odgovorio da ga je "pogodio" američki *demarš*, i upitao: "Zašto krivite mene? Ja nisam mogao stupiti u kontakt s Mladićem." Rekao je Perini da "su mu obećali da snage bosanskih Srba neće ugroziti mirovne trupe UN-a niti muslimanske civile."[6] Ali nije se bavio time šta je čekalo muslimanske muškarce.

I komandant UNPF genral Janvier i holandska Vlada pokušavali

---

[6] Michael Dobbs i R. Jeffrey Smith, "Novi dokazi o srpskim zločinima," Washington Post, 29. oktobra 1995.

su dovesti više zvaničnike i oficire u Potočare da bi preuzeli direktne pregovore s Mladićem. Ali, kako je general Nicolai izvijestio Haag iz Sarajeva, ujutro 13. jula, "Mladić isključivo želi imati posla s Tonom Karremansom."[7] Mladić je evidentno bio zadovoljan načinom na koji su stvari tekle i nije ga interesiralo da mu neko ugrozi njihov tok. Karremans se morao osloniti samo na sebe.

U 10:30 u srijedu 12. Karremans i njegova dva oficira za vezu po treći put sastali su se s Mladićem. Pratila ih je delegacija od četiri Bosanca, od kojih je traženo da predstavljaju izbjeglice. Jedna od njih bila je Ćamila Purković. Ona je kasnije pričala televiziji VPRO o dijalogu koji je imala s Mladićem tokom sastanka: *"Mladić mi je rekao: "Misliš li da me se Holanđani boje? Ja se njih ne bojim. Jači sam od svih vas. Oni vas ne mogu zaštititi." Rekla sam: "Znam to, njih je premalo. Radite šta hoćete."*

Do ovog trenutka, UN i holandska Vlada složili su se da "Dutchbat" treba da "nadzire evakuaciju izbjeglica", i Karremans je bio o ovom obaviješten prije sastanka. Ova odluka, bez obzira na to koliko potrebna, išla je Mladiću naruku time što mu je dozvolila da diktira vlastite uvjete evakuacije bez ikakvog osporavanja. Prva evakuacija, u Kladanj, trebalo je da počne u 13:00, i nju će pratiti Vojska bosanskih Srba. Izbjeglice je trebalo podijeliti u pet grupa, od kojih će u prve četiri biti ranjeni, slabi i bolesni, žene i djeca, te "Dutchbat" i međunarodno osoblje. Peta grupa, muslimanski muškarci, bit će ispitana u centru za ispitivanje radi otkrivanja mogućeg sudjelovanja u ratnim zločinima. UN je trebalo da da sve gorivo za transport izbjeglica.

Nesib Mandžić i Ibro Nuhanović, dva druga muslimanska predstavnika, protestirali su protiv odvajanja muškaraca. Karremans je podržao njihov prigovor i rekao Mladiću da "ako treba da bude evakuacije... moj bataljon treba da osigura pratnju." Predložio je da stavi po jednog holandskog vojnika u svako vozilo.

Godinu dana kasnije, prisjećajući se onog što se dogodilo u

[7] Henk van den Breemen, "Hollands Dagboek" ("Holandski dnevniK'), NRC/Hnndclsblnd, 22. jula 1995.

Potočarima, Karremans je napisao: "Tokom trećeg sastanka, u srijedu ujutro 12. jula 1995. postalo je jasno da Mladić djeluje potpuno prema unaprijed planiranom scenariju."[8] Izvještavajući Voorhoevea nakon sastanka, Karremans mu je rekao o Mladićevoj namjeri da razdvoji muškarce od žena, što je evidentno predstavljalo ozbiljnu opasnost za muškarce. Voorhoeve je neposredno naložio Karremansu da "ni na koji način ne pomaže etničko čišćenje i razdvanjanje muškaraca i žena." Dodao je, prilično dvosmisleno, da se Karremans "treba pobrinuti da se prisilna evakuacija obavi na što je moguće humaniji način."[9]

Bosanska i holandska delegacija vratile su se u logor nedugo nakon podneva. Malo kasnije, Bosance je obavijestio holandski zamjenik komandanta bataljona, major Franken, da su sada zvanično "radna grupa predstavnika izbjeglica". Podijelivši olovke i blokove, objasnio je da je njihov glavni zadatak da sastave plan evakuacije 25.000 izbjeglica iz Potočara. Bosanci su počeli odmah. Ali, dok su oni radili, srpski autobusi i kamioni, koji su djelovali po sasvim drugačijem programu, počeli su stizati.

Prvi srpski vojnici ušli su u Potočare između 11:00 i 12:00 12. jula. Došli su iz pravca Bratunca, na sjeveru, što je bilo upadljivo jer je u proteklih šest dana glavni pravac napada bio s juga. Ova promjena ukazivala je da je zadatak vojnika koji su izveli samu vojnu akciju bio okončan. Oni su povučeni i vjerovatno poslati prema Žepi, koja se od 11. jula našla pod srpskom artiljerijskom vatrom i bila napadnuta 14. jula.

Srpski vojnici koji su ušli u Potočare te srijede zahtijevali su trenutan pristup holandskom logoru. Oni su insistirali na svom pravu da obave inspekciju izbjeglica. Ispočetka, mirovne trupe odbile su da otvore kapiju, ali Srbi su prijetili da će upotrijebiti silu ako bude potrebno i naposlijetku su pušteni unutra. Peterica Srba kratko su obišli logor i otišli. U međuvremenu, u to područje stizao je sve veći broj srpskih vojnika i iojnih policajaca. Sve što se nalazilo između Srba i

---

[8] Dutchbat in Vredesnaam, str 334.

[9] Handelingen Tweede Kamer, 1994-1995 (Parlamentarna rasprava), 22 181, br. 109, 27. jula 1995.

izbjeglica bila je tanka plava linija holandskih mirovnih trupa.

Kratko nakon dolaska vojnika, stigao je mali srpski kamion, natovaren kruhom. Jedan holandski vojnik kasnije se prisjećao:

Kao propagandni trik kruh su bosanski Srbi raspodijelili svugdje i gladna masa ga je željno prihvatila. Ali zahtjev VRS da se takva scena namjesti i snimi unutar logora je odbijen.[10]

Međutim, srpska televizijska ekipa uspjela je snimati izvan logora, i dok su to činili, stigao je srpski vatrogasni kamion i počeo dijeliti vodu izbjeglicama. Neki srpski vojnici dijelili su slatkiše. Muslimanima je dat lažni osjećaj nade. Pošli su prema Srbima, pritiskajući holandski kordon. Njihov osjećaj olakšanja pojačao je sam Mladić, koji je stigao dok su se dijelili kruh i voda.

Zanemarujući proteste holandskog poručnika Kostera, Mladić, koga je snimala njegova TV ekipa, uvjeravao je Muslimane: *"Svi koji žele ići biće prevezeni, veliki i mali, mladi i stari. Ne bojte se, samo polako. Neka žene i djeca idu prvi. Trideset autobusa će doći i odvesti vas prema Kladnju. Niko vas neće povrijediti".*

Poručnik Koster je ponovo prišao Mladiću, insistirajući da ovaj prvo razgovara sa Karremansom prije nego što kaže išta više. Ovo je iritiralo Mladića, koji je pred kamerom odgovorio: "To će biti učinjeno po mojim naređenjima. Baš me briga za vašeg komandanta."

I dok su srpski autobusi parkirani na putu pored logora, Koster je po treći put zahtijevao da sazna kakvi su Mladićevi planovi. Mladić je odgovorio da će prevesti izbjeglice na jednu bolju lokaciju i da ga niko neće zaustaviti. Dok je poručnik ovo javljao svojim pretpostavljenim u logoru, Srbi su odgurnuli neke od holandskih vojnika, i očajni Muslimani počeli su da se kreću prema autobusima. Koster je kasnije napisao: "Situacija, i onoliko koliko smo je do tada kontrolirali, sad nam je sasvim izmakla iz ruku. Bilo je to neshvatljivo; veliki dio izbjeglica gurao se da bude transportiran, drugi dio je

---

[10] Dutchbat in Vredesnaam, str. 313.

odbijao."[11]

Prvi autobusi sa izbjeglicama krenuli su oko 15:00. U početnom haosu neki muslimanski muškarci uspjeli su se probiti u autobuse. Ali Srbi su ovo brzo zaustavili i počeli su ih odvajati od njihovih porodica. Muškarci su odvođeni do kuće jugozapadno od logora, gdje su ih čuvali vojnici i policajci sa psima. Njihova lična imovina oduzimana im je i spaljivana. Kasnije su i oni ukrcani u autobuse, ali su prevezeni u Bratunac umjesto u Kladanj.

Ovi autobusi vratili su se prazni u Potočare u roku od jednog sata da bi odvezli još muškaraca. Kada su Holanđani počeli uviđati da muslimanske muškarce deportiraju odvojeno, pokušali su da slijede konvoje. Ali čim su stigli do prvih kuća Bratunca, srpski vojnici su ih zaustavili, dok su autobusi s muškarcima produžili. U slijedećih nekoliko dana, holandski vojnici koji su držani kao taoci u Bratuncu izvijestili su da su vidjeli veći broj autobusa punih zarobljenih muškaraca. Većina muškaraca sjedila je s glavom među nogama, a kad bi digli glavu u njihovom izrazu vidio se strah. Holandski taoci izvijestili su i da su čuli učestale puščane pucnje, posebno iz pravca fudbalskog igrališta.

Nekolicina talaca primijetila je da je srpska vojna policija napuštala Bratunac u pravcu bivše "zaštićene zone" između 07:00 i 08:00 svakog jutra i vraćala se uvečer iscrpljena. Neki od Srba su ćaskali s Holanđanima. Johan Bos, tridesetjednogodišnji narednik, citiran je u listu Independent on Sunday od 23. jula 1995.: *"Hvalisali su se time da su ubijali ljude i silovali žene. Bili su ponosni na to što su radili. Nisam imao osjećaj da su to radili iz gnjeva ili osvete, već više iz zabave. Izgledali su zadovoljni sobom na profesionalan, smiren način. Vjerovao sam u ono što su govorili, jer su izgledali i ponašali se kao da su više nego kadri da rade ono što su tvrdili da rade. Svaki je imao njemačkog ovčara, pištolj, lisice i užasni nož s oštricom dugom dvadesetak centimetara."*

Kad je Karremans uvidio i da Srbi koriste i do šezdeset autobusa

[11] Dutchbat in Vredesnaam, str. 323.

i kamiona, zaključio je da ne može staviti po jednog holandskog vojnika na svako vozilo. Umjesto toga, odlučio je da svaki konvoj prate dva holandska džipa tipa mercedes, sa po jednim holandskim oficirom i vozačem. Ispočetka, neka od holandskih pratećih vozila prošla bi do iskrcnog punkta blizu Kladnja zajedno s konvojima. Onda su Srbi počeli konfiscirati vozila. Na kraju, nijedan od holandskih džipova nije se vratio u Potočare. Za jedno poslijepodne oduzeto ih je četrnaest. Vojnike iz pratnje Srbi su držali na niz punktova duž rute "radi njihove sigurnosti". Srbi nisu željeli da Holanđani budu svjedoci onog što se dešavalo na putu između Kladnja i Bratunca.

Konvoj sa sedam vozila sa preko pedeset ranjenih krenuo je iz Potočara u 18:00 12. jula. Pored ranjenika, u konvoju je bilo holandskog vojnog osoblja i deset mladih Muslimanki koje su radile za međunarodnu humanitarnu organizaciju "Ljekari bez granica" (Medecins sans Frontieres - MSF). Po dolasku na iskrcni punkt blizu Kladnja, srpski vojnici su ispočetka bili prijateljski raspoloženi. Ali kada su među ranjenicima pronašli muškarce u godinama podobnim za vojnu službu, njihovo držanje naglo se promijenilo. Oni su naredili dvadeseterici ranjenih da izađu iz vozila i hodaju do Kladnja. Od iskrcnog punkta Kladanj je bio udaljen još nekih šest kilometara, a neki od ranjenika mogli su samo puzati. Izvedena je i devetnaestogodišnja službenica MSF-a. Vratila se u autobus nešto kasnije, veoma potresena, i izjavila da su je silovala tri Srbina.

Uvečer 12. jula deportacija je stala. Već je bilo znakova da Srbi u gomili izbjeglica biraju muškarce i likvidiraju ih. Tog poslijepodneva, više holandskih vojnika vidjelo je kako su grupu od najmanje pet muslimanskih muškaraca Srbi prisilili da uđu u veliku tvorničku halu nasuprot logoru. Nešto kasnije čuli su pet ili šest pucnjeva. Nedugo potom vidjeli su jednog Srbina, naoružanog pištoljem, kako izlazi iz zgrade. Holandski vojnici vjerovali su da su Muslimani bili pobijeni, ali iz razloga lične sigurnosti nisu mogli odmah istražiti slučaj. Kasnije, nisu našli dokaze o likvidaciji.[12]

---

[12] Prikaz, str. 50.

Oko logora izbjeglice su užasnuto gledale kako srpski vojnici ulaze u tvorničke hale i izvode muškarce i mlade dječake, tvrdeći da traže ratne zločince. Jedna Bosanka kasnije je rekla ljudima iz organizacije "Human Rights Watch": *"Do noći, ljudi koji nisu još bili prevezeni postali su histerični i uplašeni. Počeli smo slušati da se priča o leševima pronađenim u okolini... Do četvrtka ujutro, žene su kukale i plakale jer su četnici, iz jednog ili drugog razloga, odveli mnoge njihove muževe i/ili sinove, ali ih nisu vratili."*[13]

Drugi iskaz svjedoka dat "Human Rights Watchu" dala je muslimanska majka koja se sklonila u jednu od tvornica sa svojim sinom. *"Četnici su ušli u zgradu u maskirnim policijskim uniformama s kokardama*[14] *na kapama, i počeli odvoditi mlndiće iz zgrade, odveli su oko trideset mladića, ne znamo kuda, ali ih više nikad nismo vidjeli... Nismo se usuđivali previše gledati da ne bismo privukli pažnju na sebe. Krila sam svog sina. Te noći dok smo bili u zgradi, čuli sam vrištanje izvana, užasno vrištanje svuda uokolo, i žene su sve plakale za svojim sinovima. Moj sin i ja proveli smo tu noć zajedno užasnuti. Rekao je da ne treba da čekamo još jedan dan da odemo - da treba da odemo sutra."*[15]

Kad su Nesiba Mandžića civili izvijestili da je tokom noći bilo likvidacija, u očaju on je zatražio od majora Frankena da obustavi evakuaciju. Franken je odgovorio da će uraditi sve što je u njegovoj moći. Ali deportacija se nastavila. Sada veoma zabrinut za sudbinu muškaraca, Franken je izdao uputstva da se sačini spisak svih muslimanski muškaraca u dobu podobnom za vojnu službu, u nadi da će to poboljšati njihovu sigurnost tako što će omogućiti UN da provjere gdje se oni nalaze u nekoj kasnijoj fazi. Ovo je uspjelo samo u u logoru, a i tamo samo djelimično. Sastavljen je spisak od 239 muškaraca, dok je još nekih šezdeset odbilo da stavi svoje ime na spisak.

---

[13] Human Rights Watch/Helsinki, "Bosna i Hercegovina: pad Srebrenice i neuspjeh mirovne operacije UN", Tom 7, br. 13 (oktobar 1995.), str. 19.

[14] Srpski nacionalistički simbol, koji prikazuje dvoglavog orla, kakav su nosile neke paravojne grupacije.

[15] Human Rights Watch/Helsinki, "Pad Srebrenice", str. 19.

Deportacije su se nastavile u 06:30 13. jula. Sad već izuzetno uplašene, izbjeglice su očajnički željele da odu iz tvorničkih hala i stignu do onog što su se nadali da je relativna sigurnost u autobusima. Ali jednom kad bi došli do tamo, žene su ponovo morale gledati kako njihove muževe, braću, sinove i unuke odvlače i okupljaju u odvojenu grupu.

Zoran Petrović, srpski kamerman iz Beograda, stigao je na lice mjesta i snimio razdvajanje muškaraca i žena, dok su srpski vojnici vikali: *"U red! Iza njega! Ne, ne! Vi nalijevo, u kolonu jedan po jedan!"*

Hurem Suljić, pedesetpetogodišnji stolar sa sasušenom nogom, vjerovao je da će mu Srbi dopustiti da ode zajedno sa svojom porodicom. Ali kada su došli do autobusa, on je odvojen od žene, kćeri, snahe i sedmogodišnje unuke, kako je rekao novinarima BBC-jeve emisije Panorama: *"Kad sam stigao tamo, neko me je zgrabio za rame i rekao: "Ti, stari, idi tamo na kraj puta. Ti ne možeš ići sada."Ja sam rekao: "Ne mogu se odvojiti od svoje familije. Kako ću ih ikad više naći?" On je rekao: "Ne odgovaraj. Idi nalijevo."*

Evidentno Srbi nisu hvatali samo sposobne muškarce u dobi za vojnu službu. Suljić je odveden u bijelu kuću i tamo zatvoren sa drugim muslimanskim muškarcima. *"Tako sam otišao nalijevo... tamo je stajala grupa ljudi, i kada se grupa povećala, svima su nam rekli da odemo u kuću nekih deset do petnaest metara od puta. Rekli su nam da odemo u kuću i sjednemo."*

Holandski vojnici i mala grupa promatrača UN-a bili su sve uznemireniji zbog onog što se događalo u kući. Jednog od promatrača UN-a, kenijskog majora Josepha Kingorija, Petrović je snimio kako govori: *"Mislim na pretrpanost tog mjcsta. Tamo gdje su svi muškarci odvedeni je pretrpano. Oni sjede jedni na drugima - to nije dobro."*

Dvojici holandskih vojnika dozvoljeno je da uđu u kuću gdje su držali muškarce da im odnesu vode. Oni su tajno fotografirali muškarce, koji su, kako je jedan od njih kasnije izvijestio, "bili u smrtnom strahu." Prema Suljiću, general Mladić došao je tog poslijepodneva da ih pogleda. *"On 'Mladić' je došao do vrato kuće gdje smo sjedili, pogledao*

unutra i rekao: 'Zdravo, komšije.' Neki su mu uzvratili pozdrav. 'Poznajete li me?' pitao je. Neki su rekli da, neki su šutjeli. Predstavio se kao Ratko Mladić. 'Ako me prije niste poznavali, sada imate priliku da me vidite,' rekao je. 'Vidite li sada šta vam je uradila vaša Vlada? Napustila vas je. Nije vas zaštitila, čak ni NATO vas ne može zaštititi. Sve je to uzalud, jer se mi ne bojimo nikoga. Mislili ste da Srebrenica nikad neće pasti,' rekao je, 'ali mi ćemo zauzeti Srebrenica kad god hoćemo'."

Istog popodneva, poručnika Kostera obavijestila su njegova dva vojnika o glasinama da je devet Muslimana likvidirano. Vojnici su imali nejasnu predstavu o tome gdje bi tijela mogla biti, i Koster je odlučio da s njima ode na to mjesto. Kasnije je iznio jeziv opis onog što su našli: *"Ležali su na zemlji skoro u redu. U civilnoj odjeći, ležali su na stomacimn i sa ulaznom ranom od metka u sredini leđa. Više ličnih dokumennta ležalo je blizu tijela i mi smo odlučili da ih ponesemo sa sobom."*[16]

Srbi su naravno pokušali da prikriju svoja kršenja ljudskih prava od Holanđana, i u tome su uglavnom bili uspješni. Ipak, Koster je sada imao nepobitan dokaz da Srbi vrše smaknuća po kratkom postupku. Zatražio je od jednog vojnika da napravi snimke kao dokaz."[17]

Bolničar Richard van Duuren pripadao je grupi Holanđana koji su 13. jula odlučili da se odvezu u grad Srebrenicu i vide da li je tamo ostalo starijih ljudi koje bi mogli prevesti u Potočare.

"Blizu male rondele 'u Srebrenici', vidio sam tri tijela. Jedno je ležalo vrlo daleko, drugo je bilo odmah do rondele, a treće sam vidio sasvim izbliza. Ovo tijelo je već pocrnjelo (bilo je preko 40°C) i pored usta mu se nalazila velika lokva krvi. Bilo je jasno da je čovjek likvidiran, jer je još sjedio na koljenima, mada je pao na stranu. Pucano mu je, ili u potiljak ili u usta. Provezli smo se dalje i 'naposlijetku našli' pet do šest starijih ljudi, koje smo stavili u kamion i vratili s nama

[16] Dutchbat in Vredesnaam, str. 324.
[17] Na filmu na kojem su bili snimci devet tijela, nalazile su se i slike zarobljenika u kući. Film je slučajno uništen tokom razvijanja u holandskom Ministarstvu odbrane.

u Potočare."

Jedan Holanđanin zaista je i vidio ubistvo jednog Muslimana. Oko 16:00 13. jula kaplar Paul Groenewegen vidio je kako grupa od četiri Srbina izvlači jednog muškarca iz mase izbjeglica i prisiljava ga da hoda do ugla jedne kuće. Čovjeku je naređeno da stane licem prema zidu i ubijen je metkom iz AK-47 u potiljak. U svom svjedočenju pred Tribunalom u Haagu, Groenewegen se sjećao da je svakog sata čuo nekih dvadeset do četrdeset pojedinačnih pucnjeva tokom cijelog dana. Za BBC-jevu Panoramu izjavio je da smatra da je to značilo da su se likvidacije odvijale sistematski. Groenewegenov iskaz ponovila je Christina Schmitz, njemačka medicinska sestra koja je radila za MSE Ona je izvijestila da je čula redovne "pucnje iz pištolja" iza kuće gdje su muškarci bili zatvoreni.[18] Izbjeglice izvan logora Holanđana očajnički su željele ići iz Potočara i tako mnogo češće nisu ometali efikasnost srpske operacije. Do 16:00 13. jula sve izbjeglice izvan logora bile su deportirane. Sad je bilo vrijeme da krenu i izbjeglice iz logora. Bosanci unutar logora cijeli dan su pitali šta će se desiti s muškarcima. Ali Holanđani su oklijevali da odgovore. Prema jednom od prevodilaca UN-a, major Franken je pokušao umiriti izbjeglice prepričavajući jedan razgovor sa Srbima: *"Pokazao sam im, 'Srbima' spisak 'sa 239 muslimanskih muškaraca' i rekao im da sam ga već poslao holandskoj Vladi, i u Ženevu i na još neke adrese faksom. To im nije bilo baš drago. Mislim da će dva puta razmisliti prije nego što učine nešto nažao muškarcima. To je sve što u ovom trenutku mogu učiniti za muškarce. Usto, sakrit ću jedan primjerak spiska u svoje donje rublje."*[19]

Ipak, od 239 imena na spisku muškaraca, barem 103 se definitivno nalaze na spisku nestalih iz Srebrenice, mada je vjerovatno da su više od dvije trećine nestale.[20] Nakon kratkih riječi majora

---

[18] Bob van Laehoven, Srebrenica: Getuigcn varr een massamoord (Srebrenica: svjedoci masovnog uhistva)(Antwerpen: Icarus, 1996), str 141.

[19] Pismo Hasana Nuhanovića "članovima holandske Stalne parlamentarne komisije za vanjske poslove", 30. oktobra 1995.

[20] Prema Crvenom križu, imena i datumi rođenja 116 muškaraca sa holandskog spiska od 239 imena odgovaraju tačno podacima na spisku nestalih osoba Crvenog križa. Od

Frankena, Holanđani su zatražili od troje prevodilaca da upozore izbjeglice da će biti evakuirane. Stojeći na vozilima obratili su se svojim sunarodnjacima Bosancima, ponavljajući bukvalno svaku riječ koju bi im rekli Holanđani. Jedan od prevodilaca kasnije je optužio Holanđane da su sakrili istinu o onome što se dešavali izvan logora od izbjeglica u njemu. *"Prvo su rekli: 'Rccite im da moraju početi da napuštaju logor.' Druga rečenica je bila, 'Muškarci mogu krenuti sa svojim porodicama'."*[21]

Trebalo je samo tri sata da se deportiraju izbjeglice iz samog logora. Do 19:00 13. jula sve muslimanske izbjeglice napustile su logor. Srebrenička enklava bila je etnički očišćena.

U međuvremenu, u Haagu, holandska Vlada razrađivala je modalitete mogućeg izvlačenja "Dutchbata". Ove "modalitete" razmatrali su tog jutra načelnik odbrambenog štaba general Henk van den Breemen i general Cees Nicolai u Sarajevu.

U 18:0013. jula, general Nicolai faksom je poslao uputstvo, na holandskom jeziku, o "pregovorima između komandanta "Dutchbata" i Mladića o evakuaciji "Dutchbata" cum suis (MSF, UNHCR, lokalno osoblje)". Tačke 6, 8 i 9 uputstva glasile su:

6. Povedite lokalne ljude u službi UN-a sa sobom. Ako pregovori zapnu, odmah se obratite brigadnom generalu Nicolaiu (opunomoćenom pregovaraču u ime holandske Vlade i UNPROFOR-a)

7.

8. Za sada, prijetnje treba potpuno ignorirati i odmah dojavljivati, bez obzira na doba dana.

---

ovih 116, za 103 se tvrdi da su nestali, za sedam da su stigli u centralnu Bosnu, a petericu je Crveni križ pronašao u logoru u Batkoviću. Pedeset preostalih imena nije se našlo u dosjeima Crvenog križa. Još šezdeset pet imena nestalih ista su kao na holandskom spisku, ali s drugačijim datumima rođenja; dva imena su napisana malo drugačije. Preostala tri imena odgovaraju, ali Crveni križ sumnja da se odnose na iste ljude. Handelingen Tiveede Kamer, 1995-1996, 22 181, br. 134, 30. novembra 1995., str. 23.

[21] Lopende Zaken, VPRO Televizija, 14. aprila 1996.

Do trenutka kada je Nicolaijeva poruka stigla do štaba "Dutchbata", tačka 6. bila je sporna: lokalno osoblje UN-a već je otišlo. Komanda "Dutchbata" odlučila je da, sa izuzetkom predstavnika izbjeglica, samo oni zaposleni koji su imali akreditacije UN-a mogu biti evakuirani zajedno sa Holanđanima. To je značilo šest bosanskih prevodilaca. Čistačice, peračice, kuharice, električar, vodoinstalater i dva smećara, svi su bili isključeni. Frizer je imao akreditaciju UN-a, ali je tokom bitke za Srebrenicu bio viđen u uniformi: veoma protiv pravila. Preostale lokalne radnike izabralo je Predsjedništvo Srebrenice, a ne same UN, i tako su, na izvjestan način, bili "iznajmljeni" "Dutchbatu". Prema odluci "Dutchbata" (koja je bila u kontradikciji sa uputstvom generala Nicolaija), oni nisu ispunjavali uvjete da budu evakuirani zajedno sa samim Holanđanima.

Hasan Nuhanović bio je jedan od šest prevodilaca. Njegov otac, Ibro, bio je jedan od predstavnika izbjeglica. Kao takvi, oba muškarca imala su dozvolu da ostanu i odu zajedno sa Holanđanima. Ali niti Hasanov mlađi brat, niti njegova majka nisu imali akreditacije UN-a. Kada je prevodilac ustanovio da je otkucan spisak za evakuaciju na kome njih nije bilo, molio je holandske oficire da uvrste na njega barem njegovog brata, za koga je izgledalo da je u neposrednoj opasnosti. Odbili su. Oko 18:00 13. jula, kada su skoro sve izbjeglice napustile logor, porodici Nuhanović Holanđani su rekli da moraju krenuti. Porodica je otišla do kapije. Hasan je htio poći s porodicom, ali njegov brat je vrišteći insistirao da on ostane u logoru. Otac Ibro odlučio je da se pridruži ženi i sinu. Neposredno prije napuštanja logora, on je poljubio majora Frankena u očajničkom pokušaju da uvjeri Srbe da je u tijesnoj vezi s Holanđanima. Ali deset metara izvan logora Srbi su odvojili dvojicu muškaraca od njihove supruge i majke. Hasan je stajao, bespomoćan, neposredno unutar ulaza. I nakon godinu dana, sva tri člana njegove porodice još uvijek se vode kao nestali.

Major Franken opazio je Hasana kako stoji na kapiji. Nuhanović je za TV VPRO prepričao slijedeći razgovor: *"Franken me je pitao: 'Hasane, šta radiš tamo?' Upitao sam: 'Zašto?' Rekao je: 'Ne treba da budeš tamo. Srbi dolaze za nekoliko minuta da vide ko je ostao u logoru. Imat će spisak. Usporediće ga s vašim akreditacijama. Trči u*

bar. Ostali sa spiska već sjede u baru i čekaju Srbe'."

Kad se jednom našao tamo, Nuhanović je ustanovio da je MSF, kao i UNHCR, mogao na spisak za evakuaciju staviti ne samo svoje lokalno osoblje već i članove njihovih porodica. Nuhanović se kasnije gorko prisjeća: *"Svi su bili uplašeni. Holanđani su bili uplašeni. Bili smo uplašeni, ali nisam znao ko se više bojao. Mislim da smo mi imali mnogo više razloga da se bojimo nego Holanđani. Koliko ja znam, svi Holanđani su sigurno stigli kućama.*

(Naposljetku Srbi su ih samo nakratko obišli. Odbijeni smradom koji je ostao iza izbjeglica, nisu provjeravali akreditacije. Devetnaestog jula dali su zvaničnu dozvolu da lokalno osoblje ode sa Holanđanima.)

U Tuzli, pukovnik Brantz bio je zabrinut. Do večeri 13. jula, on je registrirao manjak od 4.000 muslimanskih muškaraca. Ili je došlo do greške u brojanju ili se muškarcima neštu desilo na putu od Potočara do Tuzle. Brantz je o ovom neslaganju izvijestio komandu UNPF u Zagrebu. Pokušao je svojim nadređenim predočiti da bi "pravovremena akcija mogla preduprijediti kršenje ljudskih prava." Akashi je uključio Brantzovu zabrinutost u svoj izvještaj New Yorku 14. jula. Ali do tada je već bilo kasno.

U međuvremenu, dok su izbjeglice bile deportirane, holandska Vlada posvetila je veliku pažnju dogovaranju evakuacije svojih vojnika iz dijela Bosne koji su kontrolirali Srbi. Holandski ministar vanjskih poslova Hans van Mierlo tražio je od svog njemačkog kolege Klausa Kinkela da posreduje kod ruskog ministra vanjskih poslova Andreja Kozirjeva i od njega zatraži da iskoristi svoje "dobre veze" sa Srbijom i bosanskim Srbima da bi dogovorio puštanje holandskih izbjeglica koji su držani u Bratuncu i Simićima.[22] Kozirjev je uputio svog iskusnog pregovarača Vitalija Čurkina, koji je stigao na Pale u petak 14. jula. Tamo se sastao sa rukovodstvom bosanskih Srba i brzo osigurao puštanje holandskih izbjeglica.

Petnaestog jula, dok se operacija protiv Srebrenice bližila kraju,

---

[22] Syp Wynia, "Nederladse VNers danken vrijlating aan de Russen" ("Holandske trupe UN duguju svoje oslobadanje Rusima"), Het Parool, 18. jula 1995.

general Mladić stigao je u Beograd radi tajnog sastanka sa srbijanskim predsjednikom Slobodanom Miloševićem, medijalurom EU Carlom Bildtom i nesklonim komandantom UNPROFOR-a general-potpukovnikom Rupertom Smithom, koji se vratio sa odsustva.

Beogradski sastanak potvrdio je da će holandski taoci biti pušteni (I zaista, oni su napustili dio Bosne pod srpskom kontrolom još istog dana.) Također je dogovoreno da će cijelom "Dutchbatu" biti dozvoljeno da ode 21. jula. S Mladićeve tačke gledišta ovo je bilo važno: to je značilo da će on imati znatan broj "talaca" još jednu sedmicu. On je mogao iskoristi to vrijeme, tokom kog će UN oklijevati da upotrijebe zrakoplovstvo protiv njegovih trupa, da zauzme Žepu.

Također dogovoreno je da će Crveni križ dobiti pristup zarobljenim muslimanskim muškarcima. Naposljetku, Mladić je zahtijevao da mu UNPROFOR nadoknadi gorivo koje je upotrijebio da "evakuira" Muslimane iz Potočara. Smith je odbio, ali ipak, istog dana "Dutchbat" je isporučio 30.000 litara goriva Srbima u Bratuncu.

Sedamnaestog jula, u još jednom primjeru želje Srba da steknu legitimitet pred licem javnosti, Miroslav Deronjić, novi srpski "komesar za civilne poslove u Srebrenici", posjetio je holandski logor u Potočarima s dokumentom u kome se tvrdilo da je evakuacija provedena korektno. Deronjić je tražio da ga potpišu major Franken i Nesib Mandžić. Mandžić je kasnije komentirao: *"Kad smo g. Franken i jn pročitali dokument, pogledali smo se šutke. Bez riječi smo se složili da dokument ne odgovara istini."*

Ali Bosanac i Holanđanin nisu imali izbora. Mandžić ga je potpisao. Franken također, dodajući rukom opasku da je operacija provedena korektno "ukoliko se odnosi na konvoje koje su pratile snage UN-a."

Holanđani su napustili Srebrenicu 21. jula. Do tada, druga istočnobosanska enklava Žepa također je pala u srpske ruke. Holandska oprema koju su Srbi konfiscirali nije vraćena. Crvenom križu nije bilo dozvoljeno da posjeti nijednog muslimanskog zarobljenika. Srbima je trebalo samo 30 sati da deportiraju 23.000 ljudi, bukvalno sve žene i

djecu, iz Potočara u Kladanj, gdje su bili u relativnoj sigurnosti. Srbi su usto odvezli čak 1.700 muškaraca u Bratunac. Njih je čekala sasvim drugačija sudbina.

TREĆE POGLAVLJE

Masakr

Videosnimci postali su poznati. Srpski vojnik stoji na putu okruženom šumovitim brdima i viče: "Hajde, ljudi. Izlazite!" Kamera se okreće ulijevo. Siluete kolone ljudi, koji hodaju grebenom, pojavljuju se u kadru. "Vidite! Tamo ih je mnogo," govori prvi vojnik Zoranu Petroviću, kamermanu iz Beograda.

"Oko petnaest ih se probilo."

"Koliko ih je izašlo dosad?"

"Siguriio negdje tri do četiri hiljade."

"I svi su se predali vama ovdje?"

"Da."

Jedna od slijedećih scena prikazuje grupu ljudi šćućurenih zajedno u kolektivnom užasu. To je kratka posljednja slika nekih od tisuća muslimanskih muškaraca iz Srebrenice koje su Srbi zarobili i koji više nikad neće biti viđeni živi.

U utorak 12. jula, posljednji muslimanski branitelji Srebrenice povukli su se u brda zapadno i sjeverozapadno od grada. Nisu uspjeli navesti UN da interveniraju na njihovoj strani, i bitka je očito bila izgubljena. Sa brda gledali su kako Srbi ulaze u grad. Sekretar za obranu Srebreničke enklave Suljo Hasanović napustio je grad malo iza 14:00, zajedno sa drugim članovima Presjedništva. S brda oko zaseoka Kutlići, oni su promatrali zračni napad NATO-a na srpske tenkove u blizini radio predajnika: *"To su izvela dva aviona. Bacili su nekoliko bombi na srpske snage. Ali to nisu bile prave bombe; to su bile vježbovne bombe... Naišla su još dva aviona. To je sva pomoć koju smo dobili. Tada smo shvatili da nas je međunarodna zajednica prodala."*

Negdje u to vrijeme vodile su se žučne rasprave o tome da li se

treba povlačiti prema Žepi ili, alternativno, u centralnu Bosnu. Prolazak ka Žepi bio bi težak jer su glavne srpske napadačke snage blokirale taj pravac. Usto, proširila se (lažna) glasina da je Žepa pala. Stoga je konačno izabrana centralna Bosna. Konkretna ruta, koja je brže izabrana, vodit će ljude na sjeverozapad prema Konjević-Polju i Cerskoj, a zatim dalje na sjever, pored Zvornika, do Križevića. Kad jednom stignu tamo, morat će izabrati mjesto za prijelaz na teritoriju pod bosanskom kontrolom. Izabrana ruta, s druge strane, prolazit će teritoriju koju su ranije kontrolirali Muslimani i koja je bila poznata mnogima koji su tamo živjeli i kao izbjeglice stigli u Srebrenicu. Napetost je bila nepodnošljiva, i među Muslimanima je bilo mnogo internih sukoba. Holandski vojnici na osmatračnici "Mike", koja se nalazila odmah izvan sela Jaglići, opisala je situaciju među Bosancima kao "haotičnu". U ponedjeljak navečer, dok su se Srbi približavali, Holanđani su gledali žučnu raspravu o tome da li napustiti ili braniti enklavu. U utorak uvečer, Bosanci su se ponovo tukli. U međuvremenu, Holanđani su odlučili napustiti svoj položaj. Jedan lokalni bosanski komandant dao je svoju "dozvolu" Holanđanima da odu, ukoliko pristanu povesti njegovu ženu i djecu sa sobom u Potočare. Međutim, neki bosanski vojnici nisu se slagali s ovom odlukom da se Holanđanima dozvoli povlačenje i kada je ono počelo, jedan Bosanac uperio je svoje protutenkovsko oruđe na holandski YPR. Plašeći se za sigurnost svoje žene i djece, bosanski komandant je vlastitom vojniku izbliza pucao u glavu.

U noći 11.-12. jula, između 10.000 i 15.000 muškaraca (s nešto žena i djece, uglavnom članova porodica viših oficira), koji su se okupili u rejonu Jaglića i Šušnjara, pripremilo se za pokret. Masa ljudi pokušala se organizirati u nekakvu kolonu. Plan je bio da se regularni vojnici rasporede u prethodnicu tako da bi se mogli probijati kroz srpske linije i otvoriti koridor za ostale. U mraku, ljudi su nemirno čekali da oni ispred njih krenu. Trik je bio kretati se što brže, istovremeno stupajući pažljivo tamo gdje su prošli oni ispred, da bi se izbjegla minska polja neposredno izvan enklave. Toliko ljudi se natiskalo u to područje da su prošli mnogi sati prije nego što su svi krenuli. Prve grupe pošle su u ponoć, ali do podneva ljudi su još kretali.

Kao duga zmija, kolona se protezala kilometrima kroz brda.

Redovne jedinice na čelu brzo su napredovale. Bilo je nešto granatiranja, ali Srbi se nisu ozbiljno suprotstavili. Sekretar obrane Hasanović, koji je krenuo s prvom grupom u ponoć, prešao je oko dvadeset pet kilometara do rejona Konjević-Polja za šest sati. Tamo je, sjeća se on, njegova grupa stala da se odmori. Pošto su bili izloženiji danju, planirali su da nastave marš uvečer. Tog trenutka, bili su relativno sigurni. Srbi su odlučili da još ne napadaju najjači elemenat u koloni.

Ali slabije obučeni vojnici i civili koji su išli iza - nisu imali toliko sreće. Srpska zamka brzo se zatvorila.[1] Na samom početku, pustili su ljude da prolaze bez previše incidenata, znajući da bi goniti i hvatati ljude na gusto pošumljenom, brdovitom terenu bilo teško. Ali, jednom će Muslimani morati da prijeđu ili put Bratunac - Konjevići, sjeverno od enklave, ili put Konjevići - Milići, zapadno. A tamo su Srbi čekali. Podržani oklopnim vozilima i protuavionskim mitraljezima, vojnici su bili raspoređeni duž puta u razmacima od deset do dvadeset metara. Sve što su Srbi morali uraditi bilo je da se strpe i čekaju da se Muslimani pojave. Tokom ranih sati jutra, srpski vojnici sjeverno od zaseoka Kamenica uočili su približavanje velikog broja ljudi. Da ih istjeraju, artiljerija, minobacači i protuavionski topovi otvorili su vatru na šume duž puteva.

Nakon desetkilometarskog marša prema Kamenici, Muslimani su oklijevali kada su shvatili da Srbi patroliraju putem ispred njih. Nisu znali šta dalje da rade. Jedan od izbjeglica prisjeća se mučnog prizora: *"Ostali smo tamo ostali dio dana i noći. Napokon smo shvatili da moramo krenuti, ovamo ili onamo, inače ćemo sigurno izginuti. I Srbi su to znali, pa su samo čekali. Sve su nas satjerali u jedan mali prostor blizu Knmenice. Nakon što smo prešli oko 500 metara, Srbi su počeli da*

---

[1] Da su Srbi čekali u tom području, prikazuje i činjenica da je, u usporedbi s drugim osmatračnicama na sjeveru, istoku i zapadu enklave, osmatračnica "Mikje" uočila u blizini više srpskih vojnih aktivnosti. Već u četvrtak 6. jula, posadu osmatračnice Srbi su paljbom prisilili da se povuče prerna Jaglićima i postavi novu osmatračnicu bliže selu.

pucaju odasvud. Sjećam se da je u jednom trenutku jedno drvo palo i ubilo više od dvadeset ljudi."[2]

U nemogućnosti da bježe na sjever, ljudi su potjerani na zapad duž puta Bratunac - Konjevići, prema Novoj Kasabi. Do tada je kolona izgubila svaku koheziju: *"Srpski tenkovi bili su postavljeni cijelom dužinom puta od Kravice do Konjević-Polja do raskrsnice u Konjević Polju. Moj brat i ja vidjeli smo ljude kako padaju. Mrtvi i ranjeni bili su svuda. Ali smo samo trčali, ne znajući kuda idemo. Jedna granata je pala blizu mene, i bio sam užasno uplašen. Tada smo se brat i ja razdvojili. Od tada ga nisam vidio."*

Srbi na putu pozivali su ljude da odustanu i da se predaju - što je bio zahtjev kome su se očajni ljudi sve teže odupirali. Većina njih bila je u pokretu jedan ili više dana prije napuštanja enklave. Većina nije dugo pojela pravi obrok, a mali broj imao je vremena da se adekvatno pripremi za put i ponese dovoljno, ako išta, hrane. Umorni, uplašeni i bez odbrane, ljudi su počeli izlaziti iz šume. Jedan preživjeli rekao je predstavnicima organizacije "Human Rights Watch": *"Vidio sam, negdje 200 metara od sebe, oko 100 ljudi koji su vikali: 'Ne pucajte! Predajemo se,' i predavali se četnicima koji su ih skupljali u grupe i odvodili."*[3]

Drugi je posvjedočio: *"Četnici su počeli granatirati šume minobacačima i pozivati nas da iziđemo i predamo se. Govorili su nam da će poslati starije njihovim porodicama a mlade zadržati za razmjene."*[4]

Kombinacija straha, iscrpljenosti i nestašice hrane izazivala je veliku dezorijentiranost i zbunjenost, i izgledalo je da su neki od ljudi privremeno poludjeli. Drugi nisu vidjeli izlaza i ubijali su se. Među preplašenim Muslimanima širile su se fantastične glasine. Organizacija "Human Rights Watch" sakupila je brojna svjedočanstva od ljudi koji

---

[2] Human Rights Watch/Helsinki, "Pad Srebrenice", str. 30.
[3] Human Rights Watch/Helsinki, "Pad Srebrenice", str. 31.
[4] Human Rights Watch/Helsinki, "Pad Srebrertice", str. 32.-33.

su tvrdili da su se srpski vojnici u civilnoj odjeći infiltrirali u grupe, tvrdeći da znaju put u sigurnost. Oni koji bi, navodno, nasjeli na ovaj trik, više nikad nisu viđeni. Drugo, navodno, srpsko nedjelo bilo je da nesretnim ljudima ubrizgaju halucinatorne droge. Svjedok "I. N." tvrdio je: *"Kako je noć pala, vidjeli smo grupe tjudi koje su se pridružile našoj koloni. Vidio sam nepoznata lica; jedan od njih je počeo vikati: 'Požurite s ranjenim! Požurite s ranjenim!' Iznenada smo shvatili da su ti nepoznati ljudi četnici koji su se uvukli u našu kolonu. Bilo ih je mnogo, oko 300. Oni su nam naredili da ostavimo povrijeđene i ranjene pored puta, dok su im njihovi ljudi počeli davati injekcije i tjerati ih da gutaju nekakve tablete. Kasnije, ljudi koji su bili na kraju kolone pričali su da je izgledalo da povrijeđeni i ranjeni umiru kao rezultat tih droga"*[5]

Takve priče primjeri su stepena straha i iscrpljenosti koje su ljudi doživjeli i paranoje koje je ovo izazivalo. U nekim slučajevima, ljudi su ubijali druge, koje nisu poznavali, i u koje su sumnjali da su prerušeni Srbi.

Ipak, nije vjerojatno da su se Srbi stvarno infiltrirali u grupe Muslimana. Pilule, injekcije ili, kako neki svjedoci tvrde, čak i upotreba gasa, bili su neefikasna sredstva za ubijanje. Time bi se Srbi također izložili nepotrebnom riziku. Kako bi njihovi vlastiti ljudi prepoznali maskirane Srbe? Ko bi se dobrovoljno javio da povede neoprezne Muslimane u zasjedu? Zašto davati ljudima injekcije ili tablete kad ih je bilo mnogo lakše čekati na putu? Dr. Ilijas Pilav, jedan od nekoliko liječnika koji su radili u enklavi, sjeća se vlastitog iskustva: *"Glas iz megafona odjekivao jc među brdima. Četnici su nas pozivali da se predamo. Govorili su da je nemoguće pobjeći. Ali nismo reagovali i čekali smo noć. Čekanje nam je do krajnosti opteretilo živce. Neki u gritpi su počeli halucinirati. Strah. Stres. Takvi su bili opasni po svoje drugove: vikali su i vrištali i mogli su odati naš položaj četnicima. Neki od naoružanih ljudi bi se sasvim uspaničili i počeli nasumično pucati. Oni su ubili nekoliko vlastitih ljudi. Morali smo ih silom savladati."*[6]

---

[5] Human Rights Watch/Helsinki, "Pad Srebrenice'", str. 32.
[6] Van Laerhoven, Srebrenica, str. 122.

Nekoliko dana kasnije, sam Pilav počeo je halucinirati, dok su prolazili kroz minsko polje: *"Sjećam se da sam hodao, tj. osjećao sam da moje tijelo hoda, ali samo malim dijelom svijesti. Dok sam trčao kroz minsko polje i bio nejasno toga svjestan, usto sam spavao i sanjao lude, užasne snove. U jednom trenutku čuo sam vlastiti glas: 'Dosta, kad jednom skupim nešto para, kupit ću auto i više nikad neću hodati, ni pedlja.' Čudni zvuk mog glasa me je probudio."*[7]

Mjestimično, ljude iz šume mamili su srpski vojnici prerušeni kao plave kacige UN-a. Oprema, uniforme i vozila UN-a koji su ukradeni od holandskih i drugih vojnika UN-a upotrijebljena je za ovu svrhu. U jednom incidentu, dvojica holandskih mirovnjaka, koje su izveli iz jednog konvoja, odvedeni su do mjesta u blizini Konjevića, gdje su naišli na dva konfiscirana YPR-a i nekih osam srpskih vojnika u uniformama UN-a. Naređeno im je da sjede u jednom YPR-u, dato im je oružje i rečeno da, "radi vlastite sigurnosti," pucaju ako vide bosanske vojnike. Ništa se nije desilo, i nešto kasnije dozvoljeno im je da se vrate u Potočare. I srpski video snimci potvrđuju da su Srbi nosili opremu i uniforme UN-a. Koliko je Muslimana nasjelo ovom triku, nemoguće je saznati, ali, s obzirom na njihov očaj, ova brojka mogla bi biti znatna.

Možda najveća grupa koja je vidjela znakove srpskih zločina oko Srebrenice bile su žene i pripadnici mirovnih trupa koji su se nalazili u konvojima za Kladanj. Oni su izvijestili da su vidjeli velike grupe zarobljenih muslimanskih muškaraca kao i stotine mrtvih tijela. Uočeno je kako Srbi prisiljavaju neke od zarobljenih da pozdravljaju srpskim pozdravom sa tri prsta. Drugi su držali ruke uvis, ili iza glave. Ajkuna Alić pričala je jednom novinaru *The Timesa* šta se desilo kad je njen autobus zaustavljen blizu Kravice: *"Vidite li svoju vojsku?' - pitao je jedan srpski vojnik. U travi su klečali mnogi koje sam poznavala. Držali su ruke iza vrata. Vidjela sam među njima jednog od svojih sinova. Ali nisam mu ništa mogla reći. Ne znam da li je on vidio*

[7] Van Laerhoven, Srebrenica, str. 127.

mene."[8]

Ni holandski vojnici niti žene nisu uočili nikakav znak otpora. Izgleda da se glavnina muslimanskih vojnika do tada već probila kroz srpske linije i da su Srbi bili angažirani na operaciji "čišćenja" uglavnom nenaoružanih civila i jednog broja vojnika.

Petrovićevi snimci prikazuju zarobljavanje nekih ljudi. Jednog od njih tim BBC-jeve *Panorame* identificirao je kao Ramu Mustafića. Petrović je razgovarao s njim. U odgovoru na pitanje koje se nije čulo, Mustafić je odgovorio:

"Ovdje smo proveli dva dana i dvije noći."

"Gdje su vam puške?"

"Ja nisam nosio pušku. Ja sam civil"

"Bojiš li se?"

"Kako da se ne bojim?"

Panorama nije uspjela pronaći Mustafića. On je na spisku Crvenog križa nestalih ljudi Srebenice.

Iz izjava malobrojnih preživjelih, moguće je rekonstruirati kako je bilo organizirano ubijanje tisuća zarobljenih Muslimana. Znatan broj je likvidiran po kratkom postupku čim su se predali. Oni koji su preživjeli ovu prvu rundu nasumičnog ubijanja odvedeni su na sabirne punktove i mjesta za ispitivanje.

U grupi Rame Mustafića bio je i šesnaestogodišnji Enver Husić, koji je kasnije uspio pobjeći. Njega su intervjuirali za BBC-jevu *Panoramu* a da nije vidio srpski snimak na kome se i sam nalazio: *"Malo dalje, bio je čovjek s kamerom. Mislim da je bio iz CNN-a. Naišao je četnik, udario ga i rekao: 'Šta on radi ovdjc? Gubi se odavde...' Tako smo izišli i predali se."*

PANORAMA: "Da li vam jc čovjek s kamerom išta rekno?"

---

[8] Anthony Lloyd, "Srebrenički prognanici iznose mračno poznate priče o ubistvima.", *The Times*, 15. jula 1995.

Nije rekao ništa, ali je okrenuo kameru ka meni. A onda su ga otjerali... Pretražili su me, tražili su novac, ali ja ga nisam imao. Zatim me je jedan udario kundakom i rekao: 'Idi odavde, idi na onu livadu..' Dok smo išli, naišli smo na tu kuću. Izišla je žena u maskirnoj uniformi. Imala je pištolj. Jedan mladić među nama nosio jc maskirnu košulju. Rekla je: 'Odakle ti to, Turčine?' i onda mu je rekla da uđe u kuću. Zaista ne znam šta se dalje desilo. A onda smo stigli na livadu i tamo sjeli. Nastavili su maltretirati ljude, tražiti od njih novac. Tukli su ljude. Udarali su ih kundacima po glavi. Nisam to više mogao gledati."

Enveru je jedan srpski vojnik naredio da donese vode ljudima, pošto je dan bio vreo, a većina je molila da nešto popije.

"Nastavio sam ići po vodu i morao sam slušati njihova naređenja. Uradio sam sve što bi mi rekli... Jedan od njih je rekao: 'Dajmo im vode prije nego što ih pobijemo...'"

PANORAMA: "Gdje su odvedeni ljudi koji su sjedili na livadi?"

Odvođeni su u tu kuću jedan po jedan... Birali su ljude koje će odvesti u kuću, nisu dirali ranjenike. Vodili su neke i govorili, ne brinite, doći će red i na vas. Ne treba da se bojite. Idete samo na ispitivanje,' ali niko nije ponovo izlazio."

PANORAMA: "Da li ste čuli ikakvu buku iz kuće, ikakve zvuke glasova, pucnjavu ili išta drugo?"

"Mogao sam čuti udarce, ništa drugo... Bilo je neke potmule tutnjave. Nisam čuo vrištanje. Zvučalo je kao da se u nešto udara".

PANORAMA: "U kakvom su stanju bili ljudi koji su čekali na livadi, i sjedili?"

"Bili su iscrpljeni. Nisu imali hrane. Bili su blijedi i prestrašeni. Znali su šta ih čeka - i ja sam znao. Znali su da će biti ubijeni. Molili su se da budu brzo ubijeni. Čuo sam ljude kako šapuću da se nadaju da će biti ubijeni bez mučenja."

Na jednoj drugoj lokaciji, u selu Kravica na putu Bratunac - Konjevići, pedesetdvogodišnji Hakija Huseinović bio je natjeran u jedno poljoprivredno skladište. U mračnoj zgradi ljudi su se okupili u

gomilu radi zaštite. Srbi su nasumično pucali u skladište. Huseinović je rekao za *Panoramu*: *"Kad se smračilo, pucnjava je prestala. Bilo je mnogo vrištanja i vikanja, ljudi u skladištu su tražili pomoć. Mnogi su bili ranjeni. Kad sam legao, desna strana tijela mi se namočila krvlju. Nisam to više mogao podnositi, pa sam ustao iz krvi i podvukao pod sebe jedno mrtvo tijelo i legao na njega. Kad je počelo svitati, moj komšija Zulfo Halilović je ustao da mokri i pije vode. Povukao sam ga za kaput i rekao mu: 'Lezi dalje,' a on je rekao: 'Ne mogu više izdržati.' Mitraljeski rafal ga je presjekao i pao je. Pokrio sam se s dva mrtva tijela i ostao pod njima dvadeset četiri sata. Tokom dana čuo sam da neko zove: 'Salko, Salko.' Ponovio je to oko dvadeset puta.Onda je neko rekao: Jebem ti tursku majku. Još si živ.' Čuo se pucanj iz puške. Taj glas se više pije čuo. Nakon toga, pojavili su se kamion i bager. Počeli su rušiti zid skladišta prema putu, a zatim su počeli tovariti. Tovarili su do noći. Bager je prišao veoma blizu. Pomislio sam: 'To mi je kraj. Sav taj strah je bio uzalud,' ali morate se nadati dok ste živi. A onda sam čuo nekog kako kaže: 'Parkiraj bager, operi asfalt i pokrij leševe sijenom. Dosta je za danas."'*

Kasnije te noći, Huseinović je uspio pobjeći, s još jednim čovjekom.

Ovaj proces nije bio nasumično nasilje. Bio je orkestriran. U svojim kontaktima sa "Dutchbatom", general Mladić dao je do znanja da je jedan od njegovih prioriteta da se "muškarci u godinama za vojnu službu" ispitaju "u potrazi za ratnim zločincima." Radovan Karadžić podržao je ovaj zahtjev, pažljivim ispuštanjem, kada je za strane medije izjavio: "Naša vojska je vrlo odgovorna. Ljudi, civili kao i osoblje UN-a, potpuno su sigurni i bezbjedni." Drugim riječima, muslimanski vojnici bili su dopušten cilj. Ali pažljivo razlikovati nedužne, civile, ljude u dobi za vojnu službu, vojnike i ratne zločince nije bio problem kojim su se srpski vojnici i njihove vođe mnogo zamarali. U suštini, svi muškarci u enklavi smatrani su neprijateljima i dopuštenim ciljevima, i svjesno i namjerno stremilo se da se svi pobiju.

Ono o čemu je Enver Husić svjedočio da se dešavalo u kući pored puta iz Bratunca bilo je dio preliminarnog procesa ispitivanja.

Izgleda da je u ovoj fazi bila identificirana veća grupa ljudi, koje je, iz ma kog razloga, trebalo dalje ispitivati. Oni su upućeni u Bratunac, uglavnom tokom četvrtka popodne i uvečer, gdje su se pridružili ljudima iz Potočara. Ovdje se vodio glavni postupak ispitivanja. Jedan od Muslimana koji su preživjeli to iskušenje rekao je "Human Rights Watchu": *"Na kraju smo proveli noć u kamionu koji nas je dovezao u Bratunac, nas 119, sabijeni zajedno. Tokom noći, došli bi stražari i vikali. Tražili su ljude iz pojedinih mjesta, posebno iz Kamenice, Žedenske i Glogove. Tu sam prepoznao Milana Gručića iz Orahovice... Išli smo godinu dana u istu školu. Bio sam godinu dana mlađi."'*[9]

Ispitivanje kojem su muškarci bili podvrgnuti do izvjesne tačke bilo je sistematično. Godine 1993. Srbi su sastavili spiskove Muslimana za koje su tvrdili da su počinili ratne zločine protiv Srba u ranim fazama rata. Ovi spiskovi uključivali su i mjesto rođenja, jer se regionalna pripadnost smatrala važnim za uspostavljanje moguće veze sa konkretnim grupama ili jedinicama teritorijalne obrane na koje su Srbi sumnjali da su izveli napade na pojedina sela. Lokalni Srbi pomagali su u identificiranju ljudi s kojima su, kao u gorenavedenoj izjavi, bili ponekad školske kolege ili čak prijatelji. Uprkos zajedničkom životu, ovi lokalni Srbi uglavnom su bili najgorljiviji u progonima svojih bivših komšija, koje su krivili za sve muke i užase kroz koje su oni i njihove porodice prošli u ratu.

Međutim, u konačnoj analizi, jasno je da ova ispitivanja nisu imala za cilj da razdvoje krive od nedužnih. Svako je bio određen za likvidaciju, ako ni iz kog drugog razloga - zbog toga što su bili svjedoci događaja za koje Srbi nisu željeli da se detaljno prenesu ostatku svijeta. Proces ispitivanja izgleda da je uglavnom služio dželatima kao utjeha: da podrži opsjenu o njihovom angažmanu na pravednoj kampanji identifikacije i likvidiranja neprijatelja srpskog naroda.

Paradoksalno je da je ogromna većina Muslimana koji su imali politički ili vojnički važne uloge u srebreničkoj enklavi uspješno izbjegla zarobljavanje. Srbi su uhvatili barem jednu veliku "zvjerku":

[9] Human Rights Watch/Helsinki, "Pad Srebrenice, str. 39.

Ibrana Mustafića, vođu SDA (Stranke demokratske akcije) u Srebrenici i osobu koja se nalazila na trećem mjestu srpskog spiska "organizatora zločina" koje su počinili srebrenički Muslimani. Ipak, kao što je to često slučaj u ratu, važnost, ili sumnja u važnost, neke osobe predstavljale su najbolju garanciju za preživljavanje, i u aprilu 1996. Mustafić je razmijenjen za jednog važnog srpskog zarobljenika, pukovnika Aleksu Krsmanovića.[10] Neki od ranjenika, koje su Srbi skinuli sa dva bolnička konvoja, također su preživjeli, izgleda, iz istih razloga. Srbi su bili veoma sumnjičavi prema ranjenicima, jer su smatrali da se među njima kriju osumnjičeni muslimanski "zločinci" s lažnim ranama. Npr. nekih pedeset ranjenih Muslimana koji su ostali u Potočarima Srbi su pažljivo snimili i fotografirali. Sedmerica su kasnije identificirani kao osumnjičeni ratni zločinci i, s ostalim ranjenicima, odvedeni u bolnicu u Bratuncu. Iako ih je tamo vidio jedan holandski liječnik, u jednom trenutku njega su odmamili odatle i sedmorka je nestala. Kasnije tog mjeseca Crveni križ ih je pronašao u logoru Batković. Razmijenjeni su za zarobljene Srbe.

Tokom noći u srijedu, 12. jula, masa Muslimana koji su izbjegli zarobljavanje i skoro sigurnu smrt kretala se na zapad, prema okolici Nove Kasabe. Pod okriljem mraka, mnogi su uspjeli prijeći put između Nove Kasabe i Konjevića. Dr. Ilijas Pilav prešao je oko tri sata ujutro. Nekoliko stotina metara od puta, naišao je na rijeku Jadar. Dok je išao dio puta uz rijeku prema sjeveru, primijetio je mnogo utopljenih ljudi. Oni su, jednostavno, bili previše iscrpljeni da bi uspjeli prijeći.

Ljudi koji su uspjeli prijeći rijeku slijedili su preživjele elemente 28. divizije Bosanske vojske i Predsjedništvo Srebrenice, koje je već prošlo pored okolice Cerske i zatim jedan dan stalo na padinama planine Udrč. Ovu teritoriju nekad su nastanjivali Muslimani. Sada su se vojnici i političari kretali kroz pustoš napuštenih naselja. Rano slijedeće večeri, 14. jula, 28. divizija naišla je na, po svojoj procjeni,

---

[10] Pukovnika VRS Krsmanovića uhapsila je policija bosanske Vlade 30. januara 1996. zajedno sa generalom Đordem Đukićem, i predala Međunarodnom sudu u Haagu. Pošto nije želio surađivati sa Međunarodnim tribunalorn za ratne zločine u Haagu, on je vraćen bosanskoj policiji 29. marta.

oko 300 vojnika bosanskih Srba sa protuavionskim topovima u blizini sela Liplje, odmah jugoistočno od Zvornika. Nakon dvosatnog okršaja, Muslimani su uspjeli da se izvuku i nastavu svoj marš. Sada su se približavali teritoriji bosanske Vlade. Do ovog trenutka ljudi su bili iscrpljeni preko svake mjere i njihove zalihe hrane su potpuno nestale. Suljo Hasanović se prisjeća: *"Došli smo do Križevića u 04:00. Spavali smo tu noć u šumi i odmarali se. Jeli smo ono što smo našli: korijenje nekih biljaka. Znali smo da smo deset kilomtara od naše teritorije. Složili smo se da svi koji su u boljem stanju i koji imaju oružje moraju presjeći četničke linijc kod Baljkovice."*

Naposlijetku, uspostavljen je kontakt sa bosanskim snagama s druge strane srpskih položaja. Poslijepodne 15. jula, učinjen je koordinirani pokušaj proboja. Heroj tog momenta bio je Naser Orić, koji je komandovao Srebrenicom do aprila 1995. i koji je sada vodio snage sa strane bosanske Vlade, i Ejub Golić, koji je komandovao srebreničkim vojnicima s druge strane. Borbe su trajale duže od jedan dan. Članovi Predsjedništva Srebrenice ostali su iza linija i nemirno iščekivali. Ejub Golić je poginuo. Neki su izgubili živce i ubijali se. Ipak, masa bosanske grupacije polahko se počela provlačiti preko linija fronta. Predsjedništvo je stiglo u sigurnost rano popodne u nedjelju 16. jula.

Ali mnogo veći broj muškaraca iz Srebrenice nikad nije ni stigao dalje od Nove Kasabe. Srbi su ih zarobljavali u stotinama tokom noći u srijedu i cijeli dan u četvrtak. Možda zbog toga što je njihov broj postao prevelik da bi ih prevezli u Bratunac, oni su okupljeni na fudbalskom igralištu sjeverno od Nove Kasabe.

U četvrtak, holandski vojnici uočili su grupu od, po procjeni, oku 1.000 muškaraca koji sjede na fudbalskom terenu. To je bila najveća grupa zarobljenika koja je uočena tokom praćenja konvoja iz Potočara. Istog dana, američki špijunski avioni U-2 fotografirali su nekih 600 ljudi naguranih na terenu, koje su okruživali stražari. Kada su se avioni vratili nekoliko dana kasnije, fudbalski teren bio je prazan, ali su uočili da je obližnje polje promijenilo izgled: na njemu su se vidjeli znaci svježeg kopanja, a stručnjaci su identificirali ono što su smatrali

za tri masovne grobnice. Tragovi teških vozila vodili su s puta u polje. (Kada su slike otkrivene u augustu 1995., novinar David Rohde lista *Christian Science Monitor* izbjegao je srpskim patrolama da obiđe ovo polje. Izvijestio je da je našao tragove nedavnog kopanja i, na jednom mjestu, "nešto što je izgledalo kao istruhla ljudska noga koja je izvirivala iz svježe prevrnute zemlje."[11] U blizini masovnih grobnica pronašao je lične i druge dokumente, u kojima se spominjala Srebrenica i druga obližnja mjesta, kao i muslimanske tespihe i prazne kutije municije.)

U četvrtak 13. jula, neke holandske vojnike Srbi su prisilili da provedu noć u Novoj Kasabi "radi njihove vlastite sigurnosti." Između 02:30 i 03:30 čuli su ponovljenu paljbu iz pješadijskog oružja sjeverno od grada, gdje se nalaze fudbalsko igralište i masovne grobnice. Slijedećeg dana, dva holandska vojnika vidjela su 500 do 700 tijela duž puta.

U petak i subotu, Srbi su marljivo čistili put, od Milića sve do Bratunca, od svih zaostalih dokaza. Holandski vojnici vidjeli su da se mnoga tijela uklanjaju najrazličitijim kombijima, traktorima s prikolicom i vozilima s utovarivačima. Lične stvari Muslimana, koje su bile razbacane po putu, prikupljane su i spaljivane. Jedan izvještaj komisije UN-a opisuje iskustvo jednog holandskog vojnika koji je bio zarobljen u ranim fazama srpskog napada na Srebrenicu: *"U subotu 15. jula, kada je premješten iz Simića u Bratunac, prošao je pored fudbalskug igrališta blizu Nove Kasabe. Na jednom dijelu igrališta vidio je red cipela i ruksaka nekih stotinu ljudi. Malo kasnije vidio je traktor s prikolicom na kome su bili leševi. Nekih 500 metara dalje vidio je još jedan red cipcla i opreme koji su pripadali grupi od nekih dvadeset do četrdeset* ljudi. *Ovdje je vidio kamion koji je prevozio tijela u viljušci bagera. I naposlijetku, vidio je jedno tijelo na okuci puta."*[12]

[11] David Rohde, "Dokazi ukazuju na masakr u Bosni," Christian Science Monitor, 18. augusta 1995.

[12] "Konačni periodični izvještaj o stanju ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije koji je podnio g. Tadeusz Mazowiecki, specijalni izvjestitelj Komisije za ljudska

Jedina velika grupa ljudi iz Srebrenice koji su ostali živi 14. jula (pored vojnika koji su se probijali dalje sjeverno) bila je u Bratuncu. Mnogi od njih uhapšeni su u Potočarima. Držani su na fudbalskom igralištu u Bratuncu i u jednoj lokalnoj školi. U četvrtak uvečer 13. jula, ovim,"ljudima iz Potočara" pridružili su se oni koji su pohvatani duž puta Bratunac - Konjevići. Zbog prenatrpanosti, mnogi od novodošlih zadržani su preko noći u kamionima i autobusima. Ispitivanja, mučenja i pojedinačne likvidacije nastavili su se cijelu noć.

Do petka, Bratunac je ispražnjen od muslimanskih muškaraca. Operacija je bila dobro organizirana i izvodili su je disciplinirani vojnici, čija je strahovlada sezala i do toga da su se poigravali sa zarobljenicima. Jedan preživjeli se prisjeća: *"Ostali smo u autobusima u Bratuncu do 11:00 slijedećeg jutra (14. jula), kada je policajac rekao da ćemo biti prevezeni u Kladanj. Bilo je tu šest autobusa i četiri kamiona puna ljudi. Kasnije je konvoj stao da sačeka da pristignu i druga vozila, i pojavilo se bijelo UN vozilo sa gusjenicama. Na trenutak sam pomislio da ćemo biti spašeni, da ćemo biti razmijenjeni za zarobljene Srbe, ali kada sam vidio da se četnici pozdravljaju i razgovaraju sa četvericom vojnika UN-a, za koje se pokazalo da su i sami četnici, shavatio sam da je sve gotovo."*[13]

Vjerovatno istim autobusima koji su upotrijebljeni da se njihove žene i djeca deportiraju prethodnih dana, muškarci su prevezeni u jedan školski kompleks u Karakaju kod Zvornika.

"Četnici su nas izvodili iz kamiona jednog po jednog; morali smo da držimo ruke iza glave i vičemo, "Živjela Srbija! Srebrenica jc srpska!"[14]

Muškarci su odvedeni u velike učionice. Drugi su nagurani u jednu sportsku dvoranu. Tokom dana i večeri, pojedinci i manje grupe odvođeni su na ispitivanje, premlaćivanje i pojedinačne likvidacije.

---

prava, u skladu sa Paragrafom 42. Rezolucije Komisije br. 1995/89", Ekonomski i socijalni savjet Ujedinjenih nacija, E/CN.4/1996/9, 22. augusta 1995.

[13] Human Rights Watch/Helsinki, "Pad Srebrenice", str. 39.

[14] Human Rights Watch/Helsinki, "Pad Srebrenice", str. 40.

Muškarcima je naređeno da se svuku do pasa i skinu cipele. U učionici, kad je pao mrak, prisjeća se isti preživjeli: *"Bilo nam je naređeno da istrčimo u hodnik. Trčali smo bosi na podu prelivenom krvlju. Vidio sam oko dvadeset leševa blizu ulaznih vrata. Tukli su nas dok smo se penjali u kamione s rukama vezanim iza leđa. Ušao sam u kamion koji je bio samo napola pun. Četnici su vikali da bi natovarili više još više ljudi na kamion, sve dok nije bio pretrpan, a onda su zatvorili zadnji dio. Naredili su svima da sjednu, ali nismo mogli jer su ljudi, ruku vezanih na leđima, bili toliko nagurani. Četnici su počeli da pucaju na ljude da nas natjeraju da sjednemo."*[15]

Teror je održavan na konstantnom nivou. Cilj - na što je ukazivalo prisilno trčanje, premlaćivanje i vika - bio je da se proces likvidacije učini nezadrživim i brzim. Niko, pa ni dželati, nije imao priliku da dovede u pitanje taj proces. Svijest veličine konačnog užasa koji je očekivao muslimanske muškarce bila je tako otupljena. Sedamnaestogodišnji Nedžad Avdić opisao je svoj dolazak na mjesto planiranog smaknuća: *"Kada je kamion stao, odmah smo začuli viku izvana... Četnici su nam rekli da iziđemo, po peterica. Bio sam u sredini grupe, a muškarci naprijed nisu željeli da iziđu. Bili su prestrašeni i počeli su se gurati unazad. Ali nismo imali izbora, i kad je došao moj red da iziđem sa još pet drugih, svugdje sam vidio mrtva tijela. Jedan četnik je rekno: 'Dođite, balije,*[16] *nađite si malo mjesta.' Stali smo ispred četnika okrenuti leđima. Naredili su nam da legnemo, i kad sam se bacio na zemlju, začuo sam pucnje. Pogođen sam u desnu ruku, a tri metka prošla su mi kroz desnu stranu tijela. Ne sjećam se da li sam na zemlju pao onesviješćen. Ali sjećam se da sam bio uplašen, misleći da ću uskoro biti mrtav ili da će me pogoditi još neki metak. Mislio sam da će uskoro sve biti gotovo. Dok sam ležao tamo, čuo sam druge kako vrište i ječe... Prilikom jednog od slijedećih smaknuća osjetio sam oštar bol u nozi... Čovjek do mene je ječao, i jedan četnik je naredio drugima da provjere koja tijela su još topla. 'Zatjeraj metak u svaku glavu, čak i ako su hladni.' Drugi četnik je odvratio, 'Jebi im majku' Svi su mrtvi!'*

---

[15] Human Rights Watch/Helsinki, "Pad Srebrenice", str. 40-41.
[16] Balija je pogrdni izraz kojim Srbi nazivaju Muslimane.

Samo jedan četnik prišao je gomili i pucao u čovjeka do mene, a ja sam osjetio kako me kamenčići udaraju u gornji dio desne ruke. Nastavio je sa svojim poslom dok nije završio. Kasnije sam čuo kako kamion odlazi. Nisam znao šta da radim. Prvo sam mislio da treba da ih pozovem da me ubiju i dokrajče, ali sam odlučio da prvo pogledam okolo. Vidio smn nekog ko se micao na desetak metara od mene i upitao, 'Prijatelju, jesi li živ?'[17] *Avdić i njegov novopronađeni drug uspjeli su da pobjegnu sa polja smrti. Nakon više dana probili su se do bosanske teritorije. Na jednoj drugoj lokaciji za smaknuća, Mevludin Orić i Hurem Suljić također su preživjeli i pobjegli. Njima se tri dana kasnije priključio još jedan čovjek, Smail Hodžić, koji je, izgleda, bio posljednji od pet preživjelih iz masakra u Karakaju."*[18]

Drugo poprište likvidacija za muškarce koji su držani u rejonu Zvornika bilo je blizu zadruge izvan sela Pilica. Nije poznato da ima preživjelih.[19] Ali pojavio se jedan učesnik u ubijanju, dvadesetpetogodišnji Dražen Erdemović. On je dao intervju francuskom dnevnom listu Le Figaro 8. marta 1996. i, nakon toga, svjedočio pred Tribunalom za ratne zločine u Haagu. Erdemovićeva priča je neobična, mada za bosanski rat ne i izuzetna. Hrvat iz Tuzle, oženjen Srpkinjom, služio je u JNA, bosanskoj vojsci i vojsci bosanskih Hrvata. Ali kada je pokušao da pobjegne iz rata u Bosni, zaustavljen je na teritoriji koju su držali Srbi u novembru 1993. Erdemović je tvrdio da nije imao izbora

---

[17] Human Rights Watch/Helsinki, "Pad Srebrenice," str. 45. Ova dva čovjeka trebalo je da budu ubijena na lokaciji koja je sada poznata istražiteljima kršenja ljudskih prava kao Sahanići Jedan.

[18] Emma Daly iz lista *Independent* (4. aprila 1996.) posjetila je sportsku dvoranu gdje su navodno bila držana dvojica preživjelih: "U dvorani se posvuda nalazio otpad koji je potvrdivao priče svjedoka: prazne puščane čahure, izgubljene cipele, mrlje nečeg što je ličilo na krv, odbačeni povezi za oči, čak i smotak istok ružičastog materijala iz kog su povezi bili grubo izrezani. Mjesto je zaudaralo."

[19] Postoji neobična priča o izvjesnom Rešidu Haliloviću koga su, navodno, 15. jula poslijepodne našli lokalni Srbi u Loznici kako opasno krvari. Odveden je u bolnicu, ali je kasnije nestao, prema Robertu Blocku iz lista *Independent* (25. jula 1995.), koji je pokušao da ga pronađe. Izvjesni Rešad Halilović pojavio se na istom srpskom spisku kao i gore spomenuti Ibran Mustafić, pod zaglavljem "organizatori i lideri oružanih aktivnosti". Moguće da je bio preživjeli iz masakra u Pilicama.

do da se priključi Vojsci bosanskih Srba i našao se u jednoj specijalnoj jedinici, 10. diverzantskom odredu koji je brojao osamdeset ljudi i kojim je komandovao poručnik Milorad Pelević. Njen zadatak Erdemović je opisao kao "diverzije iza neprijateljskih linija" i "likvidacija problematičnih ljudi". Jedinica se našla pod direktnom komandom vojnog štaba Vojske bosanskih Srba.

Erdemovićeva jedinica stigla je u grad Srebrenicu 11. jula i zatim je upućena u kasarnu u Zvorniku. Tamo je, ujutro 16. jula, odjeljenju od osam ljudi, u kom je on bio, naređeno da ode u zadrugu u Pilicama. Nisu im dali nikakve informacije o zadatku koji ih je čekao. Naoružani automatskim puškama Kalašnjikov i jednim mitraljezom M 84, po dolasku su od komandira odjeljenja, Branka Gojkovića, saznali da će morati da likvidiraju Muslimane iz Srebrenice. Vojnici su stali u stroj, čekajući da stignu njihove žrtve. Mnogo su pili.

Uskoro je stigao jedan autobus sa, po Erdemovićevom uvjerenju, nekih šezdeset muškaraca sposobnih za vojsku: *"Dva pripadnika vojne policije Drinskog korpusa natjerali su desetoricu ljudi da iziđu iz autobusa i poveli ih do negdje dvadeset metara od linije koju smo mi činili. Naređeno nam je da pucamo."*

Slijedeća grupa od deset ljudi izvedenih iz autobusa vidjela je šta se desilo prvoj grupi: *"Molili su: 'Nemojte nas ubijati! Naše porodice u Austriji poslat će vam novaca!' Jedan od mojih drugova doviknuo je Muslimnima: 'Ko ima marke, bit će pošteđen.' Ali Branko je rekao: 'Ne trudi se, sve su im uzeli u Zvorniku.'"*

Sve više i više autobusa je stizalo. Da bi ubrzao stvari, Gojković je odlučio da upotrijebi mitraljez. Ali on nije bio tako precizan kao puške. Mnoge od žrtava nisu umirale odmah, već su bile samo ranjene. Oni su molili svoje dželate da ih dokrajče. Prema Erdemoviću, jedan od pripadnika odjeljenja, Stanko Stevanović, ispunio im je želju. Kasnije, Stevanović je tvrdio da je ispalio 700 metaka.

Sve u svemu, odjeljenje je likvidiralo petnaest do dvadeset autobusa punih ljudi. Erdemović je procijenio da je nekih 1.200 ljudi pobijeno za pet i po sati, od kojih je on ubio "samo" sedamdeset".

Prestrašeni i užasnuti vozači autobusa također su bili prisiljeni da ubiju po barem jednog Muslimana, "tako da ne bi pali u iskušenje da kasnije priznaju." Kad su završili, Erdemovićeva jedinica dobila je naređenje da likvidira još nekih 500 muškaraca koje su držali u domu kulture u Pilicama. To su odbili.

Zašto je Erdemović sudjelovao u ovako stravičnom zločinu? U Haagu je svjedočio da je smatrao da nema izbora. Kada je pokušao spasiti život jednom Muslimanu s kojim je počeo razgovor, komandir Gojković je odgovorio da nijedan muslimanski svjedok ne smije preživjeti i da se Erdemović može priključiti drugom redu, ako želi. Izuzetni zločini ne traže izuzetne ljude.

Nikad nećemo znati tačno koliko je ljudi ubijeno. Po iskazima preživjelih, zajedno sa izjavama holandskih vojnika, Bosanki i Srba, teško je donositi sud. Pojedini svjedoci mogli su preuveličati, ili potcijeniti, broj ubijenih.[20] Oni mogu pogrešno razumjeti ili protumačiti okolnosti pod kojima su ti ljudi ubijeni. Svaka perspektiva može biti jedino subjektivna. Međutim, obrazac i ogromnost tragedije ne mogu se osporiti.

Od velike grupe Muslimana koji su predvidjeli svoju sudbinu i pokušali da se probiju iz enklave, nekoliko tisuća je zarobljeno. Mnoge od njih su vidjeli vojnici "Dutchbata", muslimanske žene i djeca, a fotografirali su ih američkih špijunski avioni i sateliti. Jedan srpski komandant po imenu Janković hvalisao se da je zarobio 6.000 vojnika Bosanske vojske.[21] Erdemović je procijenio da je sudjelovao u likvidaciji oko 1.200 muškaraca. Jedno je jasno, a to je da zvanične izjave bosanskih Srba o tome da je većina muškaraca izginula u borbi ne mogu biti istinite. Iako ima dokaza o borbama tokom noći i jutra u pokušaju proboja, konvoji koji su prevozili žene i djecu nisu ih vidjeli. Svi konvoji prolazili su baš kroz istu oblast gdje su se borbe, navodno,

[20] Pošto je policiji izuzetno teško da tačno procijeni koliko ljudi sudjeluje u nekim demonstracijama, koliko mnogo teže mora biti pojedincu usred mase da zna koliko mnogo Ijudi je oko njega s ikakvim stepenom preciznosti?

[21] Handelingen Tweede Kamer, 1995-1996,22 181, br. 134, 30. novembra 1995., str. 27.

vodile. Oni su vidjeli samo leševe i zarobljenike.[22] Petrovićevi snimci, načinjeni oko 16:30 13. jula, pokazuju opuštene vojnike bosanskih Srba kako zvižduću, puše i slušaju muziku na radiju, dok oklopna vozila ispaljuju mitraljeske rafale u šume oko puta, a Muslimani se i dalje predaju.

Nema dokaza da je veliki broj zarobljenika koji su viđeni živi duž puta od Bratunca do Kladnja ikad oslobođen, ili se još drže u zarobljeništvu. Prema dosjeima Crvenog križa, više od 1.700 muškaraca posljednji put žive su vidjele njihove porodice u Potočarima. Bukvalno svi ti ljudi se juš uvijek vode kao nestali. Do augusta 1996. samo nekoliko stotina muslimanskih zarobljenika je pronađeno, i Crveni križ smatra da više nema logora sa preživjelim iz Srebrenice.[23]

Najbolji pokazatelj broja ljudi koji su pobijeni u borbi i koje su smaknuli Srbi daje Crveni križ. U vrijeme sastavljanja, spisak Crvenog križa na kojem su nestali iz Srebrenice sadržavao je 6.546 imena, od kojih su bukvalno svi bili muškarci. Ukupan broj registriranih nestalih u cijelom ratu u Bosni, uključujući i one iz Srebrenice, nekih je 11.000 Muslimana, Srba i Hrvata. Ukoliko neko ne posumnja da su procesi traganja koji je Crveni križ razvijao tokom jednog stoljeća nedovoljni i da je organizacija žrtva masovne prevare, izgleda vjerojatno da je ovo približan broj žrtava. On se može malo smanjiti, jer neki od ljudi koji su se krili u šumama istočne Bosne nisu obavijestili Crveni križ nakon što su stigli u sigurnost. Međutim, godinu nakon događaja, nije vjerovatno da će se iz šume pojaviti još iko.

Prema međunarodnom humanitarnom pravu, smaknuća ratnih zarobljenika i/ili civila po kratkom postupku predstavljaju ratni zločin. Štaviše, pošto su svojim akcijama u i oko Srebrenice prekršili "elementarne postavke čovječnosti", Srbi su krivi i za zločine protiv

[22] Tvrdnje Muslimana koji su uspješno pobjegli da su stalno bili granatirani i napadani stoga također ne mogu biti posve tačne.

[23] Do novembra 1995. Crveni križ pronašao je samo 193 muslimanska zarobljenika iz Srebrenice u srpskim rukama. U aprilu 1996. 211 muškaraca pušteno je iz Šljivovice u ostatku Jugoslavije, dok je još trinaest zarobljeno kao osumnjičeni ratni zločinci. Prvog maja 1996., beogradske vlasti pustile su još pet Muslimana.

čovječnosti. Proveden je "sistematski proces viktimizacije" muslimanskog stanovništva koji je obuhvatao, kako se kaže u članu 5 Statuta Tribunala u Haagu, ubistva, istrebljenje... deportacije, zatvaranje, mučenje, silovanje, progone na političkoj, rasnoj i religijskoj osnovi i druga nehumana djela." Ali, gore čak i od toga, srpska djela predstavljala su akt genocida. Srebrenički masakr "počinjen je s namjerom da se uništi, u cjelini ili djelomično, jedna nacionalna, etnička, rasna ili religijska grupacija kao takva."[24] Nameću se dva pitanja. Prvo, jednostavno, zašto su Srbi napali zaštićenu zonu Srebrenice i sistematski pobili toliki broj njenih muških stanovnika? Drugo, zašto međunarodna zajednica nije zaštitila zaštićenu zonu i spriječila njen pad? Ostatak ove knjige pokušat će pružiti odgovor na ova pitanja.

[24] Član 11 Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948.

DRUGI DIO

Srebrenica, zaštićena zona

ČETVRTO POGLAVLJE

Prva kriza Srebrenice

Mart-april 1993.

Šest mjeseci prije nego što je počeo rat za disoluciju Jugoslavije, 16. januara 1991. godine, predsjednik Srbije Slobodan Milošević prisustvovao je ručku sa ambasadorima zemalja Evropske zajednice. On im je saopćio da će, ako se dozvoli da se Jugoslavija raspadne, Srbija tražiti da skroji novu srpsku državu. On je jasno dao do znanja da ova država neće biti ograničena na "administrativni entitet" koji je trenutno u vlasništvu Srbije nego da će to biti "otadžbina svih Srba". Milošević je upozorio: "Srbi koji žele da se vrate u srpsku otadžbinu imaju pravo da to učine, a srpska nacija će podstaći to pravo." Milošević je rekao da je spreman da dozvoli odlazak Slovenaca. O Makedoniji je još uvijek raspravljano. Ali, želio je biti sasvim jasan o dijelovima Hrvatske koji su naseljeni Srbima i o Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini: oni će ostati dio Jugoslavenske federacije. Izrekao je jasno upozorenje ambasadorima: *"Pozicija koju sam za vas sada skicirao je krajnji kompromis koji je Srbija voljna prihvatiti. Ako se ovo ne može ostvariti mirnim putem, onda je Srbija prisiljena da upotrebi sredstva sile koja mi posedujemo, a oni ne."*

Srbijanski plan za stvaranje nove države sa novim granicama bio je zloslutan za mali gradić Srebrenicu u istočnom dijelu Republike Bosne i Hercegovine, u blizini granice sa Srbijom. Jer, prema Miloševićevoj viziji, istočna Bosna trebala je postati dio ove nove "velike" Srbije.

Već u septembru 1991. godine lokalni srpski lideri najavili su stvaranje "Srpskih autonomnih regiona" unutar Bosne. Ovaj čin doveo ih je do puta koji vodi ka sukobu sa bosanskom Vladom, u kojoj su dominirali Muslimani, koja je pokušavala održati Republiku zajedno. U

isto vrijeme vojne pripreme za rat bile su u toku. Devedeset hiljada vojnika Jugoslavenske narodne armije (JNA), koji su bili raspoređeni u Bosni počeli su izvoditi masovne vježbe. Zvanično, ovi manevri trebali su zastrašiti nasilje paravojnih i lokalnih odbrambenih snaga sa svih strana: Srbi, Hrvati i Muslimani. U stvarnosti vježbe su bile prikrivene pripreme za rat - rat u koji je JNA planirala da uđe na strani Srba u Bosni.

Jugoslavenska narodna armija postajala je, ustvari, srbijanska armija. Raspad Jugoslavije pred nju postavio je fundamentalni problem koji je jasno sumirao savezni ministar odbrane general Veljko Kadijević: Armija ne može postojati i djelovati "bez jasno definisane države."[1] Sa Jugoslavijom koja se raspada, kojoj bi novoj državi mogla Armija služiti? Čak i prije konflikta u bivšoj Jugoslaviji, koji je izbio 1991. godine, u oficirskim korpusima dominirali su Srbi. Blizu dvije trećine oficira prije 1990. godine i gotovo svi visoki oficiri imali su ovo etničko porijeklo. Očigledno, ti ljudi već su gledali ka Srbiji. Izbor je bilo lakše napraviti i s obzirom na činjenicu da se Srbija Slobodana Miloševića identificirala zvanično sa kontinuiranim postojanjem savezne Jugoslavije. Srbija i Crna Gora proglasile su Saveznu Republike Jugoslaviju 27. aprila 1992. godine. Neprijatelji JNA bili su oni koji su naklonjeni uništenju stare Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: slovenački i hrvatski nacionalisti i bosanski muslimanski "fundamentalisti". Logičan cilj izgledao je, prema tome, stvaranje nove Jugoslavije u kojoj mogu živjeti svi oni koji podržavaju savezni ideal. U praksi, sa dezerterstvom oficira koji nisu bili Srbi i narastajućim srpskim nacionalizmom, ovo je značilo stvaranje "velike Srbije", u kojoj oni koji nisu Srbi ne bi više mogli predstavljati prijetnju jedinstvu države.

Vježbe izvedene u jesen 1991. godine bile su maska za preraspoređivanje oružja koje je konfiskovano od JNA za snage Srpske teritorijalne odbrane. Oni su također uspostavili prisustvo Armije na

---

[1] Citirano u James Gow, "Uloga Jugoslavenske narodne armije u jugoslavenskom ratu disolucije", materijal za Međunarodnu komisiju za Balkan, Carnegie Endowment Aspen Institute, Berlin, 1996.

ključnim strateškim lokacijama. Početkom 1992. godine Srbi su bili spremni za akciju. Njihov momenat došao je nakon referenduma u Bosni - Srbi su ga bojkotirali - porazno podržane nezavisnosti i proglašenja Bosne i Hercegovine nezavisnom i suverenom državom, na čelu sa predsjednikom Alijom Izetbegovićem, 6. marta 1992. godine.

Nakon incidenata krajem februara i početkom marta, srpska kampanja u Bosni počela je 27. marta 1992. U vremenu nešto dužem od dvije sedmice gradove čiji su putevi vodili u Bosnu iz Srbije i istočne Hrvatske zauzele su srpske snage. Foča, Čajniču, Višegrad, Zvornik, Bijeljina, Bosanski Brod i Derventa pali su u brzoj sukcesiji. Kupres, grad koji kontrolira glavni put kroz vitalne planine u zapadnoj i centralnoj Bosni, bio je također zauzet.

Sa ovim glavnim gradovima u njihovim rukama, putevi koji su ih povezivali bili su im otvoreni kao i oni koji vode u Sarajevo, na Pale (sjedište vlade bosanskih Srba) i Banja Luku, koja je bila glavno uporište u zapadnoj Bosni. Do maja, na kraju šestonedjeljne kampanje, srpske snage okupirale su oko 60 (a načelno i 70) posto teritorije Bosne i Hercegovine - iako su Srbi činili svega 31 posto stanovništva.

Gotovo svi su bili iznenađeni iznenadnošću i veličinom operacije. Uznemireni zvaničnici UNHCR-a zabilježili su da se "gotovo preko noći Republika raspala". Broj raseljenih lica bio je ogroman. Do 12. aprila UNHCR ugrubo je procijenio da je 10.000 ljudi pobjeglo iz Zvornika, 5.000 iz Čajniča i Goražda, 5.000 iz Bosanskog Broda i 5.000 sa Kupresa. U isto vrijeme u Sarajevu je trajala borba. Uprkos jasno raspoznatljivom šablonu, većina ljudi nije shvatala stepen saučesništva JNA i brižljivo planiranje koje je izvršeno. Naizgled, rastrojstvo u redu bilo je rezultat aktivnosti srpskih paravojnika. Čak je i predsjednik Izetbegović u početku vjerovao u to i 1. ili 2. aprila on je tražio od Armije pomoć za zaštitu Bijeljine. JNA je to rado pružila: krajem popodneva 3. aprila Armija je okupirala cijeli grad. Red, kako se Izetbegović nadao, nije bio uspostavljen.

Napadi na pogranične gradove slijedili su standardni obrazac. Prsten oko saobraćajnica, obično popunjen JNA vojnicima, pojavljivao bi se oko grada. Srpski stanovnici tada su dobijali upozorenje da se

evakuišu. Kad bi oni otišli, teška artiljerija i minobacači otvaraju vatru na muslimansko i hrvatsko stanovništvo. (U Zvorniku, armijske baterije bile su pogodno locirane duž, granice, na teritoriji u vlasništvu Srbije.) Takvo bombardovanje trajalo je od nekoliko sati do nekoliko dana. Već terorizirano stanovništvo, koje je ili pokušavalo da pobjegne ili se krilo u svojim podrumima, našlo bi se zatim lice u lice sa svojim najvećim neprijateljem: paravojnicima.

Kad bi bilo procijenjeno da je grad dovoljno omekšan artiljerijom JNA, paramilitarne grupe bi ulazile. Cilj ovakvih grupa kao što su Arkanovi "Tigrovi", četnici Vojislava Šešelja i "Beli orlovi" Mirka Jovića bio je da "etnički očiste" grad. Pad Višegrada tipičan je primjer za to: *"Grad Višegrad okupirao je 13. aprila 1992. godine Užički korpus. Ta grupa sastojala se od vojnika JNA, rezervista, snaga teritorijalne odbrane Užica i Belih orlova... Korpus je zatim emitirao poruku instruirajući stanovnike da se vrate u Višegrad i uvjeravao ih u njihovu sigurnost... JNA je zatim blokirala sve puteve koji vode iz Višegrada uz pomoć Belih orlova i Užičkog korpusa. Vojnici na barikadama na putu odvodili bi Muslimane čijn su se imena pojavila na listi zapovjednika. Između 18. i 25. maja Užički korpus je napustio Višegrad ostavljajući ga da padne pod kontrolu Belih orlova, četničkih bandi i Šešeljevih snaga... ubijanje i maltretiranje Muslimana je počelo. Stanovnici nisu mogli napustiti grad bez odobrenja. Mnogi Srbi viđeni su kako bacaju vezane Muslimane u rijeku (Drinu kako bi se utopili. Mnoge djevojke početkom juna odvedene su u hotel 'Vilina vlas', ispitivane su i silovane. Neke od žena nisu se vratile."*[2]

Paravojnici, općenito, su izvodili najjezovitije i najteže dijelove ovih operacija. Oni su bili posebno prilagođeni za taj posao. Većina velikog broja paravojnih organizacija bila je u savezništvu sa ili integrirana u srbijanske političke partije. Šešelj je također vodio Srpsku radikalnu partiju, a Jović je imao svoju Srpsku narodnu obnovu. Arkan

[2] "Final report of the United Nations Commission of Experts established pursuant to Security council Resolution 780 (1992)", /"Konačni izvještaj Komisije stručnjaka uspostavljene na osnovu Rezolucije Savjeta sigurnosti 780 (1992)"/, Savjet sigurnosti UN-a, 5/1994/674, 27. maj 1994., Aneks III. A, "Specijalne snage", parag. 543 i 544.

je otvoreno priznavao organizacionu i finansijsku podršku Srpske pravoslavne crkve a sam je vodio Srpsku partiju jedinstva. Mnogi paravojnici imali su biografije kriminalaca. Arkan, čije je pravo ime Željko Ražnjatović, bio je aktivan kao kriminalac u Zapadnoj Evropi mnogo prije izbijanja rata. Za njim je bilo raspisano više međunarodnih potjernica, između ostalog, za oružane pljačke, ubistvo i krađu automobila. Za ljude poput Arkana rat je pružio velike mogućnosti za finansijsku dobit kroz pljačku i prinudu.

Paravojnici su tako posjedovali nacionalističko ubjeđenje i materijalni motiv za izvršenje ubistva u službi nacije. Ipak, samim po sebi ovi faktori ne objašnjavaju uporno i široko rasprostranjeno učešće paravojnika u ovom ratu, niti razmjer njihovog uspjeha. Nijedna od milicija nije direktno bila vezana za srbijansku vladinu partiju predsjednika Miloševića, niti za dominantnu srpsku partiju u Bosni - SDS Radovana Karadžića. Pored toga, jasno je da su oni djelovali po instrukcijama. Ne samo da su se paravojnici hvalisali svojim kontaktima sa srbijanskom Vladom već su i sami zvaničnici srbijanske Vlade, povrijeđeni pažnjom koju milicije pobuđuju kod kuće, naglašavali važnu ulogu koju su zvanične strukture igrale u njihovom podržavanju. Već u pogledu rata u Hrvatskoj 1991. godine general-pukovnik Života Avramović, zamjenik ministra odbrane Jugoslavije, izjavio je: *"Doprinos koji su ostvarile male (paravojne) jedinice ne može se porediti sa operativno-strateškim postignućima jedinica JNA.... U stvarnosti, bez JNA, nijedan "čuvar" ne bi bio u stanju da odbrani Srbe uspješno od ustaškog noža a još manje da se održi na frontu razdvajajući naš narod od neprijatelja."*[3]

Zaista, logistički zahtjevi milicija, jednostavno, diktirali su da ih je Jugoslavenska država i armija morala podržavati. Gdje bi, inače, drugo oni mogli dobiti svoje stokove naoružanja i municije koji su stalno popunjavani? Štaviše, prema dva, ne često spominjana zakona, od jula i decembra 1991. godine stvoren je okvir za uključivanje

[3] Intervju u Narodnoj armiji (Beograd), 12. mart 1992., citirano u Paul Williams and Norman Cigar, A Prima Facie Case for the Indictment of Slobodan Milošević (London: Alliance to Defend Bosnia-Herzegovina, 1996), str. 39.

paravojnika u JNA i priznat im je regularan status sa svim odgovarajućim beneficijama.

Ipak, spoljnom svijetu ta veza nije bila toliko očigledna. Odsustvo otvorenih veza sa Miloševićevom vladom omogućilo mu je da poriče odgovornost za zločine koje su paravojnici počinili. Tako je pojačavana slika da je čišćenje bilo usputni proizvod nenormalnog ponašanja "neregularnih", koji su djelovali van kontrole vlade. Srpski propagandisti opisivali su konflikt kao da je izazvan starim nacionalističkim mržnjama a ekscesi su ograničavani na devijantne pojedince.

Iako je mnogo ljudi bilo "indiskriminirajuće" ubijeno, mučeno, premlaćivano i zastrašivano, proces je bio sve ali ne nasumce rađen. Prvi cilj bio je prisiliti muslimansko stanovništvo da pobjegne iz svojih gradova i da se stvori etnički čista teritorija.

Određena doza neposredne, "demonstrativne svireposti", smatrana je, prema tome, neophodnom. Što više nasumce i bez pravljenja razlike vršenog terora i nasilja i ovaj cilj se lakše ostvaruje. Drugi cilj bio je da se minimizira mogući budući muslimanski otpor. Za Jugoslavensku vojsku, nadahnutu titoističkom tradicijom teritorijalne odbrane i narodnog rata, svaki čovjek bio je potencijalni borac. Tako su ljudi sposobni za vojsku bili izdvajani radi posebno brutalnog tretmana. U Višegradu je jedan posmatrač bio svjedok kako paravojni nišandžija izjavljuje: "Žene i djeca će ostati sami... A što se tiče Muslimana muškaraca, on je svojim prstom prešao preko svog vrata."[4]

Među sposobnim muškarcima oni sa najcrnjom budućnošću bili su oni koji su imali neke veze sa položajima u javnoj vlasti i neki ugled. U Bratuncu je "lokalni muslimanski vjerski poglavar prema izvještajima bio mučen pred svojim sugrađanima koji su bili okupljeni na fudbalskom stadionu; bilo mu je naređeno da se prekrsti, prisiljen je da

[4] Blaine Harden: "Srpske snage pregazile ključni grad", Washington Post, 15. april 1993.

se pokloni a zatim je pogubljen."[5]

Proces traganja za ovim pojedincima bio je brižljiv i iskalkuliran. Kao i u Višegradu, liste istaknutih Muslimana bile su napravljene prije napada. U mnogim mjestima, paralelna lokalna državna administracija bila je također uspostavljena neko vrijeme prije. Takozvani Krizni štab koji se sastojao od lokalnih srpskih političkih lidera i policije, bio bi spreman preuzeti vlast i organizirati smjenu muslimanske i hrvatske lokalne elite. Ljudi sa lista bili bi okruženi ili bi bili na sličan način pogubljeni ili poslani u zatočeničke centre. Pošto je njihov broj bivao sve veći, lokalni policijske stanice obično nisu mogle da ih prime. Zato su bili korišteni veći objekti. Naprimjer, zatočenički logori Omarske, Keraterma i Manjača bili su rudnik željezne rude i fabrika za preradu, fabrika keramike i bivša armijska kasarna. Ovdje su logoraši bili podvrgavani krutom režimu izgladnjivanja, premlaćivanju i ispitivanju, što je u mnogim slučajevima završavalo egzekucijama.[6] Da bi pomogli u ovom procesu, lokalni Srbi koji su poznavali žrtve često su bili uključeni i u proces hapšenja i ispitivanja pojedinaca. "Glavni cilj koncentracionih logora, posebno Omarske ali i Keraterma", zaključuje se u jednom izvještaju UN-a: *"bio je, izgleda, da se eliminiše nesrpsko rukovodstvo. Politički lideri, zvaničnici iz sudova i administracije, akademici i drugi intekcktualci, vjerski lideri, ključni poslovni ljudi i umjetnici - kičma muslimanskih i hrvatskih zajednica -*

---

[5] Citirano u: Norman Cigar, *Genocide in Bosnia: The Policy of 'Ethnic Cleansing'* (College Station, Texas: Texas A&M University Press, 1995) str. 59, iz Stejt Departmenta, USA, "Submission of Information on the United Nations Security council", od oktobra 1992.

[6] Sima Drljača, šef tajne policije u Prijedoru (a kasnije zamjenik ministra unutrašnjih poslova Republike Srpske) rekao je u aprilu 1993. godine u intervjuu za srpske lokalne novine da je "u sabirnim centrima 'Omarska', 'Keraterm' i 'Trnopolje' obavljeno više od 6.000 informativnih razgovora. Od tog broja 1503 Muslimana i Hrvata poslana su u logor "Manjača" na osnovu čvrste dokumentacije o njihovom aktivnom učešću u borbama protiv Vojske Republike Srpske, a također i o učešću u genocidu nad srpskim narodom. Umjesto da im se odredi kazna koju su zaslužili, moćni ljudi svijeta izražavajući svoj prezir prisilili su nas da sve njih pustimo iz Manjače." "Final report of the United Nations Commission of Experts established pursuant to Security council Resolution 780 (1992)", paragraf 170.

uklanjani su očigledno s namjerom da to uklanjanje bude zauvijek. Slično tome, primjena zakona i vojno osoblje bili su meta uništenja."[7]

Dvije od karakteristika koje definiraju srbijanski rat u Bosni i Hercegovini bile su da je on bio visoko organiziran i da je etničko čišćenje bilo dio namjerne strategije.

Do kraja maja 1992. godine linija fronta se stabilizirala i ostala je uglavnom nepromijenjena do ljeta 1995. godine. Srbi su kontrolirali zapadnu Bosnu, osim enklave oko Bihaća. Najveći dio istočne Bosne bio je također u njihovim rukama. Njihova prvobitna ofanziva, centrirana oko strateške mreže puteva, nije imala uspjeha samo u zauzimanju Goražda. Strateški manje važna područja oko Žepe, Cerske i Srebrenice bila su zaobiđena. Ali bilo je samo pitanje vremena kada će se Srbi usmjeriti na razračunavanje sa ovim enklavama. Nakon otvaranja kampanje rata u periodu mart-maj 1992. godine, Srbi su se zadržali na konsolidiranju svojih uspjeha. Koncentrirali su se na etničko čišćenje svojih novoosvojenih teritorija. U ljeto i jesen 1992. godine vidimo masovne pokrete stanovnika. Do kraja godine dva miliona ljudi, gotovo polovina stanovništva Bosne, bili su izbjeglice. Većina od njih bili su Muslimani. Udruživani su prema teritoriji koju je držala bosanska Vlada u centralnoj Bosni i prema enklavama.

Iako je njihova kampanja etničkog čišćenja u istočnoj Bosni tekla glatko u cjelini, nije svugdje išla na srpski način. Muslimanima u Srebrenici srpska milicija u susjednom Bratuncu dala je ultimatum da predaju svoje oružje do 10 sati 18. aprila 1992. godine ili će biti napadnuti. Muslimani su od izbjeglica čuli šta se desilo u Zvorniku i Bratuncu i mnogi su se sklonili u gusto pošumljenim brdima oko grada. Odlučni da izbjegnu užasnu sudbinu svojih sunarodnika, Muslimani su se držali uz nešto naoružanja što su imali. Nakon isteka ultimatuma Arkanovi "Tigrovi" i druge milicije ušle su u Srebrenicu i počeli su sa pljačkanjem i ubijanjem starijih Muslimana koji su ostali. Ali u brdima oko grada male grupe Muslimana pripremale su se za kontranapad na Srbe. Jednim takvim komandovao je Naser Orić, policajac star 25

---

[7] "Final report of the United Nations Commission of Experts established pursuant to Security council Resolution 780 (1992)", paragraf 175

godina, čija je jaka, čvrsta fizička pojava predstavljala zastrašujuću figuru, kasnije pojačanu njegovim mudžahedinskim izgledom kratke kose sa bradom.

Orić je rođen u martu 1967. godine u Potočarima. Osamdesetih se seli u Beograd gdje se uključuje u specijalnu vojnu policiju. Pokazao se odličnim i uprkos tome što je bio bosanski Musliman, unaprijeđen je postavši tjelohranitelj srbijanskog predsjednika Slobodana Miloševića. Ali sa izbijanjem rata u Jugoslaviji on se povlači i vraća da brani svoj rodni kraj protiv Jugoslavenske narodne armije.

Dva dana nakon okupacije Srebrenice, 20. aprila, Orić i grupa muškaraca spuštaju se sa brda i napadaju Srbe ubijajući nekolicinu. Tog dana Orić je bio izabran za komandanta teritorijalne odbrane. Pokazao se kao hrabar i vješt vođa i bio je prirodni izbor za vođenje Srebrenice u predstojećim borbama protiv Srba.

Početkom maja Srbi su odstupili od svojih pokušaja da uspostave kontrolu nad područjem Srebrenice. JNA je granatirala muslimanska sela a milicija je pokušavala ući u njih pješadijom. Ove operacije "čišćenja" vršene su u suradnji paramilicajaca iz Srbije i milicije sastavljene od lokalnih Srba iz Srebrenice i Bratunca. Vođa ovih lokalnih Srba bio je Goran Zekić, sudija i lokalni političar SDS-a. Nakon dvodnevnih topovskih bitki, 8. maja, Zekiću je postavljena zasjeda i ubijen je. Ispostavilo se da je njegova smrt bila početak masovnog egzodusa Srba iz Srebrenice u Bratunac. Muslimani su uspostavili kontrolu nad gradom, ali Srbi su iznudili užasnu osvetu za svoj poraz: ubili su mnoštvo muških zatvorenika Muslimana na stadionu u Bratuncu.

Čim je kontrola u Srebrenici uspostavljena, Orić i njegovi komandanti počeli su sa napadima protiv srpskih zaselaka i sela na jugu i istoku. Srebrenica se pokazala kao jedini slučaj u Bosni gdje su Bosanci uspješno primijenili toliko željeni jugoslavenski sistem teritorijalne odbrane. Glavni cilj napada iz Srebrenice bio je da se dobije oružje i municija. Suljo Hasanović, koji je komandovao 'bataljonom' muslimanskih vojnika do svog ranjavanja, prisjeća se: *"Nismo bili spremni za rat. Morali smo napadati da bismo dobili oružje*

i municiju. Napadali smo jug, jer su Srbi tu bili slabi, Oni su mislili da se mi nećemo usuditi da napadamo prema Srbiji. Drugi važan faktor bila je hrana. Morali smo nabaviti hranu. Imali smo mnogo izbjeglica iz Zvornika, Bratunca, Rogatice i Han-Pijeska. Sama Srebrenica je industrijski grad. Područje zapadno od Srebrenice su planine. Na jugu je dobra obradiva zemlja. Pored toga, mi smo, jcdnostavno, željeli osloboditi što više srebreničke općine".

Od maja 1992. do junuara 1993. godine snage iz Srebrenice napadale su i uništavale mnoštvo srpskih sela. Napadi su vrijeđali Srbe. Dobar dio animoziteta prema ljudima Srebrenice potiče iz ovog perioda. Srbi su uložili mnogo napora u prikupljanje dokaza o ratnim zločinima koje su počinili Muslimani u takvim selima kao što su Brežani, Zalazje, Ratkovići, Fakovići i Glogova. Dokazi ukazuju na to da su Srbi bili mučeni i sakaćeni, a drugi su bili spaljivani živi kad bi njihove kuće bile zapaljene. Ubijeno je, navodno, preko 1.300 ljudi tokom ovog perioda.

Do kraja decembra 1992. godine Orić i njegovi ljudi kontrolirali su 95 posto općine Srebrenica i polovinu općine Bratunac. Iako su osvojili i etnički očistili ogromno područje, Orićeve snage nisu bile tako jake, kako se činilo, jer nisu imale dovoljno hrane i municije, a i dalje su bile opkoljene Srbima. Civilni i vojni lideri u enklavi, koji su se okupili da formiraju vojni savjet u julu, znali su da Srebrenica ne može preživjeti istovremenu srbijansku ofanzivu ako se ne uspostave nikakve veze sa drugim teritorijama koje su držali Muslimani u istočnoj i centralnoj Bosni.

Snage iz Srebrenice povezale su se sa Žepom, enklavom na jugu koju su kontrolirali Muslimani, u septembru 1992.godine. Na sjeveru, u enklavi Cerske, isto tako očajničku bitku vodile su muslimanske snage pod komandom vizionara Ferida Hodžića. Kao komandant Bosanske teritorijalne odbrane u Kamenici, Hodžić je pokušao upozoriti svoje sunarodnike Muslimane da se organiziraju, a ne da predaju svoje naoružanje Jugoslavenskoj narodnoj armiji. Hodžićeve snage u toku ljeta napredovale su na sjeveru prema centralnoj Bosni koju je držala bosanska Vlada, i na jugu ka Srebrenici. Njegove snage u oktobru pokušale su se spojiti sa bosanskim snagama iz Teočaka, kojima je

komandovao kapetan Hajro Mešić. Kako se Hodžić prisjeća: *"Mi smo pokušali u oktobru da se povežemo sa Teočakom. Nadali smo se da ćemo se spojiti sa Hajrinim ljudima u Nezuku, zapadno od Zvornika. Ali, nedostajalo nam je oružja i municije i nikad se nismo probili. Hajro je poginuo 30. oktobra u svom posljednjem pokušaju da uspostavi vezu."*

Srebrenica, Cerska i Žepa tako su ostale odsječene od spoljnjeg svijeta a humanitarna situacija unutar enklava brzo se pogoršavala. Sve do novembra 1992. godine UN nisu bile u mogućnosti dostaviti konvoj u Srebrenicu sa najvažnijim potrepštinama. To je bio prvi konvoj koji je stigao u toku rata koji tada traje već više od šest mjeseci. Četrnaest dana po dolasku konvoja muslimanske snage iz Srebrenice pokrenule su glavni napad prema rijeci Drini. U rano jutro 14. decembra nekoliko stotina muslimanskih boraca spustilo se u selo Bjelovac i, prema srpskim izvorima, ubilo oko pedeset Srba.

Složena igra počela je dobijati oblik u kojoj je bosanska Vlada pokušala iskoristiti očajnu situaciju u enklavama. Zvaničnik UNHCR-a je kasnije objašnjavao lordu Owenu zašto je, po njegovom mišljenju Orić izvršio napad odmah nakon dolaska konvoja: *"U istočnoj Bosni situacija se komplicirala. Tamošnje muslimanske džepove koristila je Vlada u Sarajevu u novembru kao tačke pritiska na međučnarodnu zajednicu za čvršću akciju. Što duže ti konvoji nisu uspijevali stići do njih, veći je pritisak bio na mandat UN-a. Kad su konvoji uspjeli, pozivi za jačom akcijom bili su neutemeljeni. Dvije nedjelje nakon prve uspješne dostave Muslimani su pokrenuli ofanzivu prema Bratuncu. Tako je integritet UNHCR-a i UNPROFOR-a bio uzdrman, dalji konvoji bili su nemogući, a pritisak za čvršćom akcijom je obnovljen."*

Bez sumnje, političari u Sarajevu iskoristili su enklave u istočnoj Bosni kao tačke pritiska na međunarodnu zajednicu. Međutim, napad nakon koga su uslijedili i drugi u decembru i januaru imao je i vojno obrazloženje. Orić (a Hodžić je učinio isto iz Cerske enklave) napravili su diverziju koja je podržala glavnu ofanzivu 2. korpusa Bosanske armije da se presiječe koridor Posavina koji spaja Srbiju i sa zapadnom Bosnom i Krajinom u Hrvatskoj koje su držali Srbi. Miralem

Tursunović učestvovao je u ovoj operaciji. *"Cilj je bio da se razbije srpski koridor i da se stvori takav za nas između Tuzle i Hrvatske. Brzo smo napredovali i sastali se sa Hrvatskim snagama iz Orašja u Krepčićima. Kontrolirali smo koridor petnaest dana. Ali, srpske snage sa tenkovima izvršile su protututpad iz pravca Bijeljine i mi smo se morali povući u Borke i Palanku. Mi smo presjekli koridor po drugi put 31. decembra 1992. i 1. januara 1993. godine, ali nakon četrdeset i osam sati, bili smo opet prisiljeni da se povučemo."*

Da je koridor ostao presječen, u srpskim područjima na zapadu veoma brzo bi ponestalo zaliha vitalne nafte i municije a sve to je dovoženo iz Srbije.

Orić i Hodžić pustošili su koliko god su mogli. Njihov uspjeh bio je u toliko jednostavniji što su Srbi bili prisiljeni da zbiju svoje redove oko enklava da bi ponovo otvorili koridor. Ovim je stvorena šansa da se povežu Cerska i Srebrenica. Da bi to učinili, Orić i Hodžić morali su zauzeti Glogovu i Kravice, dva sela koja su držali Srbi, a koja su na glavnom putu između ove dvije enklave. Snage iz Srebrenice napale su Glogovu i uništile ju 24. decembra. Kravicu je, međutim, mnogo jače branilo 400 srpskih vojnika. U rano jutro 7. januara, na pravoslavni Božić, velike muslimnske snage izvele su iznenadan napad na Kravice iz pravca Konjević-Polja. Borba je bil surova, ali na kraju tog dana Muslimani su istjerali Srbe. Preko 100 srpskih vojnika i civila je, navodno, ubijeno.

Sa Kravicom u muslimanskim rukama, Srebrenica i Cerska su konačno povezane. Sada je tu postojala jedna velika enklava koja se pružala od Kamenice na sjeveru do Žepe na jugu. Sva ova zemlja bila je predvi+ena da bude dio Tuzlanske provincije sa muslimanskom većinom po Vance-Owenovom planu. Ali, muslimanski uspjeh bio je kratkog daha. Do januara 1993. godine Srbi su ponovo otvorili svoj koridor, a srpski tenkovi i artiljerija usmjereni su prema jugu. Srbi su 8. februara napali Kamenicu na sjeveru Cerske enklave. Tog dana lord Owen je dobio kratak izvještaj od UNHCR-a sa upozorenjem: "Srpska namjera je da ostvare vojnu pobjedu u ovom regionu i da otvore koridor prema Tuzli kako bi olakšali odlazak onih civila koji žele da odu." Srbi

su počeli ono što su smatrali svojim konačnim prodorom za istočnu Bosnu bez Muslimana. Muslimani su opet ostali izolovani i nisu bili partner za mnogo bolje opremljene Srbe. Bez neke vrste spoljne pomoći oni su bili osuđeni na smrt.

Kao rezultat nastavljene srpske ofanzive protiv enklava istočne Bosne, humanitarna situacija unutar njih ubrzano se pogoršavala U izvještaju UNHCR-a od 19. februara 1993. godine situacija u Srebrenici je ovako opisana: *"Nema hrane, koliko mi znamo. Oni, ustvari, nisu imali hrane mjesecima. Preživljavaju sa pljevom žitarica i korijenjem drveća. Svaki dan ljudi umiru od gladi i iscrpljenosti. Medicinska situacija ne može biti kritičnija. Ranjeni ljudi odvode se u bolnicu gdje umiru od običnih rana jer nemn medicinske opreme. Ima problema u razmjerama epidemija sa šugom i vaškama."*

Pošto cestovni konvoji nisu bili u mogućnosti stići do enklava, novi predsjednik SAD, Bill Clinton sugerirao je pomoć iz zraka da bi se situacija ublažila. Od marta do juna 1993. godine oko 1.900 tona hrane i medicinske opreme bačeno je oko Srebrenice. Slabost operacije zračnog mosta, međutim, po mišnjenju zvaničnika UN-a, bila je u tome što su Srbi "mogli protumačiti tu operaciju kao signal da Washington želi ostati izvan Bosne, ostavljajući ih da provode svoj program etničkog čišćenja".[8]

Ovo je, izgleda, dalo rezultata jer se početak zračnog mosta poklopio sa brzim napredovanjem Srba protiv Cerske koju su držali Muslimani. U svojoj prvoj operaciji 1. marta, američki avioni bacali su hranu na Cersku. Ali Srbi su dalje napredovali pošto su to shvatili a palete su se spustile iza srpskih linija. Sama Cerska pala je tog istog dana.

Hiljade izbjeglica iz Cerske pobjeglo je u planinu Udrč, najvišu planinu u toj regiji, gdje su uzalud čekali tri dana i noći da ih UN evakuira. Iako su UN pokušavale svim silama organizirati evakuaciju, srpski generali odbili su da dozvole bilo kakvo međunarodno prisustvo

---

[8] Patrick Bishop i Peter Almond, "Američka pomoć u hrani 'pala Srbima', Daily Telegraph, 2. mart 1993.

na tom području i hladno su upozorili da će ofanziva biti nastavljena prema Srebrenici.

Pad Cerske i izvještaji da srpski vojnici ubijaju civile pokrenuli su Savjet bezbijednosti UN-a u New Yorku na akciju. Savjet je 3. marta tražio od generalnog sekretara UN-a, Boutrosa Ghalia da "preduzme hitne korake za povećanje prisustva UNPROFOR-a u istočnoj Bosni". Sljedećeg dana, komandant UNPROFOR-a za Bosnu i Hercegovinu francuski general Morillon najavio je da će ići u Cersku. Rekao je da je dobio odobrenje od bosanskih Srba i da su se on i Mladić okvirno dogovorili da se napravi koridor za civile iz Cerske, Žepe i Srebrenice da bi stigli do centralne Bosne koju je držala Vlada.

Morillon, žilavi pedesetsedmogodišnjak sa prodornim, na neki način melanholičnim očima, bio je u Bosni od početka rata. Samostalan i svojevoljan, on je šezdesetih podržao pokušaj Francuske vojske svrgavanja predsjednika De Gaullea - što nije, izgleda, omelo njegovu karijeru. Morillon je vjerovao da dobro poznaje Srbe (proveo je dvije godine u Jugoslaviji kao francuski vojni predstavnik) i bio je ubijeđen da s njima može izaći nakraj.

Francuski general stigao je u obližnje Konjević-Polje sljedećeg jutra gdje se susreo sa Orićem i Hodžićem. Obadvojica su se borili žestoko da bi usporili napredovanje Srba, ali bitka za Cersku je izgubljena i oni su rekli Morrillonu da će Konjević-Polje biti slijedeća meta srpskog napredovanja. Morillon je smatrao da Orić i Hodžić pretjeruju u pogledu ozbiljnosti situacije. Kao što je i obećao, sljedećeg jutra Morillon odlazi u Cersku da provjeri izvještaje da je tamo došlo do zvjerstava. Kada se vratio u Sarajevo, izjavio je za novinare: "Nisam namirisao smrt." Morillon je objasnio da iako su ljudi, bez sumnje, ubijani u toku bitke za Cersku, on nije "našao nikakve tragove masakra nakon bitke".[9]

Morillon je obećao Oriću i Hodžiću da će biti koridor za civile, ali čim se vratio u Sarajevo, Srbi su dodali novi uvjet. Prije ikakve

---

[9] Michela Wrong i Louise Branson, "General ne vidi nikakva zvjerstva, ali izbjeglice umiru na desetine", Sunday Times, 7. mart 1993.

mogućnosti za koridor tražili su sada da se za nekih 10.000 Srba iz Tuzle osigura siguran prolaz na teritoriju koju drže Srbi. Tuzlanske vlasti bile su iznervirane pošto su vjerovale da je srpski zahtjev bila samo taktika odlaganja. Konačno, nekoliko stotina Srba dalo je znak da žele napustiti Tuzlu i to im je bilo dozvoljeno. Ali, u međuvremenu, srpska ofanziva je nastavljena nesmanjenom žestinom. Ustvari, čim je Morillon napustio Konjević-Polje, Srbi su nastavili sa svojim napadima.

Dok su se pregovori oko koridora razvlačili, Srbi su počeli bombardirati Konjević-Polje prisiljavajući sve više i više muslimanske izbjeglice da idu ka jugu, u Srebrenički džep. Bilo je jasno da Srbi neće prestati dok ne ostvare punu kontrolu puta Bratunac - Zvornik - Vlasenica.

Dok su Mladićevi tenkovi i haubice granatirali Konjević-Polje 8. marta, Mladić je lično pregovarao oko prekida vatre i koridora sa Morillononom i komandantom Bosanske armije, generalom Seferom Halilovićem. Mladić je ponudio slobodan prolaz za žene, djecu i stare. A što se tiče muškaraca, on je implicirao da će oni biti izloženi milosti njegove armije. U očajanju, Halilović se povukao sa razgovora i javno je naredio svojim trupama u centralnoj Bosni da započnu ofanzivu prema enklavama "da se spriječi masakr nedužnih ljudi".[10] Nije bilo nikakvih šansi da ofanziva uspije. Pukovnik Anđelko Makar, Hrvat, popularan po svojim podređenim, koji je napustio JNA da bi postao šef operacija u bosanskom 2. korpusu, smatrao je da je Halilovićevo naređenje nerealno: *"Naređeno nam je da napadamo prema Srebrenici. Ali, srpski tenkovi i artiljerija su otvorili koridor i oni su sada pokušavali da zauzmu Gradačac a nas da potisnu u Majevicu. Sve naše snage bile su angažirane na odbrani Gradačca, Brčkog, Olova i Tešnja. Mi smo bili izuzetno angnžirani defanzivno da ko god da nam je naredio da napadnmo prema Srebrenici, nije shvatao da mi to, jednostavno, nismo mogli."*

Morillon je uskoro shvatio da Srbi nastavljaju sa svojom ofanzivom i pošto je on napustio Konjević-Polje. Naredio je

[10] Robert Mauthner, "Bosanski potisak 'da se spriječi masakr'", Financial Times, 9. mart 1993.

kontingentu britanskih trupa UN-a, kojim je komandovao major Abrams, da ostane u Konjević-Polju da bi se nadgledala evakuacija ranjenih iz Cerske. U svojim ratnim sjećanjima, Morillon je zabilježio: *"U tom momentu shvatio sam da Srbi nisu zaustavili svoju ofanzivu i da su nakon Cerske bombardirali Konjević-Polje, tjerajući kao pse stanovnike pred užasnutim očima plavih šljemova koji su bili prisutni. Abrams je vidio, sa bijesom u svom srcu, žene i djecu kako umiru. I njegovu vozila bila su pogođena, neka uništena. On se morao povući, sa stanovnicimn koji su bježali u planine noseći svoje ranjene..."*[11]

Alarmantni izvještaji o situaciji u Srebrenici također su dolazili od Simona Mardela, britanskog ljekara iz Svjetske zdravstvene organizacije, koji je stigao do grada nakon petosatnog hoda od Konjević-Polja. Mardel je izvještavao da su ljudi umirali svaki dan, njih po dvadeset do trideset. On je procijenio da je 170 ranjenih trebalo biti evakuirano što prije a da je do 18.000 žena i djece također željelo biti evakuirano. Kontaktirajući svoju vladu u Parizu, Morillon im je rekao da strahuje da je namjera Srba da "očiste" cijelu istočnu Bosnu i da je na pomolu novi Vukovar. Ako se to desi, mirovni pregovori koje su vodili Vance i Owen neizbježno bi propali. Francuska Vlada dijelila je njegovu procjenu. Morillon je osjećao da kada bi mogao stabilizirati situaciju na terenu da bi mogao spasiti i Srebrenicu i mirovni proces. Odlučio je otići u Srebenicu i skrenuti pažnju svijeta na stanje u izoliranoj enklavi.

Morillone je 11. marta dobio odobrenje od Srba - koji su, kako je vjerovao general, bili "zahvalni na njegovom objektivnom izvještavanju" o Cerskoj - da pređe srpsku liniju fronta u Bratuncu sa konvojem od tri vozila i da ode u Srebrenicu.[12] Ali Srbi su digli u zrak most na glavnom putu između Bratunca i Srebrenice prisiljavajući Morillona i njegovu pratnju da odu uskim, snijegom pokrivenim šumskim putem za koji su Srbi znali da je bio miniran. Polagahno je mali konvoj napredovao ka Srebrenici. Već je padao mrak kada su

---

[11] General Morillon, Croire et oser: *Chronirlue de Sarajevo* (Paris: Grasset, 1993), str. 166.

[12] Morillon: Croire et oser, str. 165.

naišli na malu grupu muškaraca Muslimana koji su branili liniju fronta. Dok su razgovarali, kamion koji je vozio medicinsku opremu iznenada je nagazio na minu i prevrnuo se. Belgijski vozači su spašeni i grupa je brzo krenula prema Srebrenici. Morillona su primili članovi ratnog savjeta te iste večeri. Znajući šta se desilo u Konjević-Polju, lideri Srebrenice imali su veliko nepovjerenje u Morillona. Oni su isto tako znali da im je on bio jedina nada. Srebrenica je napadana sa svih strana. Izbjeglice iz Konjević-Polja spavale su po ulicama. Situacija je bila beznadežna.

Sljedećeg jutra Morillon je održao sastanak sa Naserom Orićem, nekoliko zamjenika vojnih komandanata i civilnim vođama. Morillon im je rekao da će pokušati dogovoriti prekid vatre i pregovarati o pristupu konvoja humanitarne pomoći. On je sugerirao da bi Srebrenica mogla postati demilitarizirana zona. Nakon toga sastanka ratni savjet Srebrenice održao je sastanak nasamo na kome su pokrenuta problematična pitanja. Ko će braniti Srebrenicu ako bi ona bila demilitarizirana zona? Kako oni mogu biti sigurni da će se i Srbi demilitarizirati? Jedan od ljudi prisutnih na tom sastnaku kasnije, se prisjeća: *"Morillon je razgovarao o demilitarizaciji sa Orićem i ratnim savjetom. Mi smo morali pitati bosansku Vladu Sarajevo za donošenje takve odluke. Sarajevo je to podržalo jer ništa drugo nije preostalo."*

Poslijepodne Morillon je rekao liderima da će ostaviti šaku vojnih posmatrača UN-a i čuvare mira koji su ga pratili dok će on sam otići iz enklave da bi pregovarao o prekidu vatre.

Za vrijeme Morillonovog prisustva u Srebrenici Srbi nisu ispalili ni jednu jedinu granatu na sam grad. Sa generalom UN-a u svojoj sredini ljudi Srebrenice počeli su se osjećati sigurnije. Oni su se plašili da će, ako on ode, granatiranje ponovno početi, kao što se desilo u Konjević-Polju. Kada se Morillon penjao u svoje vozilo tog popodneva, okružila ga je gomila žena i djece koji su odbijali da mu dozvole da ode. Orić je primio šifrovanu radioporuku od prognanog majora iz Srebrenice Murata Efendića, koji je sada bio u Sarajevu. Efendić je rekao Oriću: "Šta god da se desi, spriječi Morillona da napusti Srebrenicu dok ne obezbijedi bezbjednost za ljude tamo. Učini to na

civiliziran način. Upotrijebi žene i djecu."[13] Ženama je bio potreban mali poticaj. Mobilizirala ih je Fatima Huseinović, predsjednica Ženske lige, koja je osnovana u maju 1992. godine kako bi omogućila ženama da daju svoj doprinos u borbi Srebrenice za opstanak.

"Spremala snm se da krenem u bolnicu kad mi je utrčao kamšija. Rekao mi je: 'Morillon želi da ode. Ti si predsjednica Ženske lige. Zar ti ne možeš učiniti nešto da zadržiš Morillona ovdje?' Odlučila sam da organiziram žene. Otišla sam do pošte gdje su žene i djeca gledali Morillona i pomislila sam: 'Moramo ga zadržati.' Našla sam ženu koja je živjela u blizini pošte i reka sam joj: 'Idemo od kuće do kuće, skupimo žene i djecu i reći ćemo svima da idu do pošte.' Napravila sam znake i postere. Tako smo blokirali Morillonova kola".

Morillona je opkolilo more žena i djece. Neke žene legle su ispred njegovog vozila. On se nije mogao pomaknuti. Pušeći cigaretu za cigaretom pregovarao je sa ženama satima dok na kraju nije prihvatio da je postao talac. Odlučio je iz toga izvući najbolje što se moglo i otišao je na balkon pošte (PTT) gdje se obratio ženama: "Vi ste sada pod zaštitom snaga UN-a... Ja vas nikad neću napustiti.' Naizgled pomiren sa sudbinom, Morillon se vratio u poštu da odspava. Ali, uprkos njegovom novom angažiranju, za narod Srebrenice on je i dalje vjerovao da je njegov posao da bude negdje drugo. Morillon je odlučio da se iskrade iz enklave u ranim satima sljedećeg jutra. Napustio je grad pješice u 02.00 išavši u susret transportnom vozilu na prethodno dogovorenoj lokaciji. Ali, bio je zaustavljen i čekao je uzalud satima. Vozilo, za koje se pretpostavlja da su ga zadržale vlasti Srebrenice, nikad nije stiglo i Morillon je odšetao nazad do zgrade PTT-a rano ujutro.

Kasnije toga dana Morillon je signalizirao svom osoblju u Štabu UNPROFOR-a za Bosnu i Hercegovinu u Kiseljaku da se smatra taocem Bosanaca u zgradi PTT-a. On je vjerovao da ga Bosanci neće pustiti dok se ne ispune tri uvjeta: 1) zaustavljanje srpske ofanzive; 2) maksimalna humanitarna pomoć; i 3) ulazak vojnih posmatrača UN-a

---

[13] Laura Silber i Allan Little, *The Death of Yugoslavia*, drugo izdanje (London: Penguin and BBC Books, 1996), str. 267.

(UNMO) u to područje, posebno duž rijeke Drine gdje je najveći dio artiljerije koja je pucala po enklavi bio lociran. Morillon je zatražio da UNPROFOR učini slijedeće:

a) Savjetovao je da se maksimalan pritisak izvrši na najvišem nivou prema Beogradu i vlastima bosanskih Srba da zaustave srpske ofanzivu.

b) Da se ubrzaju humanitarni napori slanjem konvoja pomoći koji je čekao u Zvorniku odmah i da se razmotri mogućnost otvranja zračnog koridora ka džepu Srebrenice da bi se evakuiralo 200 ranjenih što je moguće prije.

Teško da su UN bile u poziciji da izvrše pritisak na bosanske Srbe. Naprotiv, čim je postalo jasno da je Morillon ostao u enklavi, bosanski Srbi počeli su zahtijevati da on ode kao preduvjet za podizanje blokade. Na sastanku sa dva predstavnika UN-a iz Štaba u Kiseljaku, Dr. Lukić, "premijer" iz samoproglašene Bosanske Srpske Republike, tvrdio je da Muslimani koriste prisustvo Morillona u Srebrenici u "svrhe ucjenjivanja". To je bilo nešto, dodao je Lukić, što Srbi "ne prihvataju i zbog vojnih i zbog političkih razloga". On je ustvrdio da je srpski stav u vezi sa prolaskom humanitarnih konvoja - slobodan prolaz se dozvoljava pošto se svi sadržaji pregledaju" - ostao isti, ali da Morillon treba prvo napustiti enklavu. Nakon odlaska generala, dozvolit će se humanitarna pomoć i evakuacija ranjenih civila a uspostavit će se "sloboda kretanja za ljude koji traže izbjegle iz Srebrenice". Sit srpske beskompromisnosti Morillon je konačno naredio UNPROFOR-u da počne sa zračnom evakuacijom bez njihovog odobrenja. Ali operacija je morala biti prekinuta kada su se francuski i britanski helikopteri, koji su je izvodili, našli na udaru vatre.

U Organizaciji UN-a mnogi su se ljudi osjećali veoma neugodno u pogledu Morillonovog pristupa. Umjesto da vodi operaciju UNPROFOR-a u Bosni, neki su smatrali da je glavnokomandujući doveo svoj život i život svoje pratnje u opasnost. Sada je bilo na njegovom osoblju u Sarajevu i Kiseljaku da ga vade. Morillonovi nadređeni u New Yorku u Sekretarijatu UN-a bili su ljuti što ih nije konsultirao prije nego što je krenuo u enklavu. Bojali su se da gube

kontrolu i da Morillon gura UN u ulogu protektora "zaštićene zone": odgovornost koju je Sekretarijat UN-a želio izbjeći.

Ratno vijeće Srebrenice je 13. marta dozvolilo Morillonu da napusti enklavu, ali on je odlučio ostati. General je saopćio svom osoblju: "Moje su namjere da ovdje ostanem sam sve dok se ne postigne sporazum za otvaranje zračnog koridora za helikoptere." Dodao je: "Želim da počnu pregovori za raspoređivanje jedne čete Kanadskog bataljona 2 na ovom području." Međunarodna konferencija za bivšu Jugoslaviju u Ženevi (ICFY) dobila je 15. marta izvještaj o situaciji: *"General Morillon je sinoć u 10 sati potvrdio svoju namjere da ostane u Srebreničkom džepu dok se situacija ne poboljša. On je objasnio da se tenzija sa lokalnim stanovništvom smanjuje, a da se odnosi sa UNPROFOR-om poboljšavaju. Izvijestio je da oko 1.500 izbjeglica živi na ulicama oko zgrade PTT-a. Bilo je mnogo ranjenih koji su ležali na ponjavama i, koliko se dalo razumjeti, još više ranjenih ležalo je po okolnim selima. On je procijenio da je namjera Srba bila da smanje enklavu selo po selo. Teške borbe, minobacačka i artiljerijska vatra nastavljena je na sela nekoliko kilometara od grada. Bilo je nekoliko uspješnih bacanja iz zraka iz šest aviona u noći između 12. i 13. marta."*

Morillon je popodne 15. marta krenuo ponovo da se sretne sa srpskim komandantima da bi pregovarao o prekidu vatre. On je također želio pokazati Srbima, čiji su mediji izvještavali da je Morillon zatvorenik u Srebrenici, da je on "sasvim slobodan" u svojim kretanjima. Opet su ga izbjeglice pokušale spriječiti da ode, ali ovog puta Ratni savjet je surađivao. Na srušenom mostu zapadno od Bratunca general UN-a sreo se sa generalom Manojlom Milovanovićem, načelnikom štaba Vojske bosanskih Srba. Milovanović je pristao na trenutno zaustavljanje srpske ofanzive čim napadi muslimanskih snaga na Vlasenicu prestanu, a general Halilović javno povuče svoje naređenje o napadu. Pri kontaktu sa bosanskom Vladom, UNPROFOR je brzo dobio obećanje od potpredsjednika Ejupa Ganića da će ovakva izjava biti data. Morillon je zatim sugerirao Milovanoviću da bi se neka vrsta zaštićene zone UN-a oko Srebrenice, Skelana, Cerke i Bratunca mogla formirati. Milovanović je samo obećao da će tu ideju prenijeti Mladiću. Milovanović je ponovno insistirao da prije ulaska ikakvog

konvoja pomoći u Srebrenicu Morillon mora napustiti grad. Morillon je odbio ovaj posljednji uvjet i vratio se u Srebrenicu.

Dok je Morillon pregovarao sa Srbima, posljednji muslimanski otpor u Konjević-Polju je slomljen. Vojni posmatrači UN-a predviđali su da bi Srbi mogli zauzeti Srebrenicu u toku tri ili četiri dana. Oni su izvještavali da muslimanskim snagama nedostaje oružje i municija i da one nisu u mogućnosti blokirati istovremeno napredovanje Srba sa sjevera, istoka i juga. Posmatrači su također izvještavali da artiljerija i avijacija sa prostora Srbije podržava operacije bosanskih Srba i da je, po svemu sudeći, Srbija dozvolila Vojsci bosanskih Srba da rasporedi tenkove na srbijanskoj teritoriji da bi napadala Srebrenicu s juga.

Malo je toga bilo što bi sada Morillon mogao učiniti. Po njihovim akcijama bilo je jasno da su Srbi, praktično, odbacili ideju zaštićene zone i prije nego što je ona i bila kako treba uspostavljena i da su oni imali za cilj da osvoje tu teritoriju. Naser Orić, koji je bio u svakodnevnom kontaktu sa generalom Halilovićem, i koji je nedavno razgovarao sa Ejupom Ganićem, došao je do Morillona 18. marta i pitao je Morillona da li bi Srebrenica mogla pustati otvoreni grad. Razgovor sa Orićem naveo je Morillona da izađe sa prijedlogom o demilitarizaciji grada. Informirao je štab u Kiseljaku: *"Vi vjerovatno znate da je Ganić tražio da ovnj grad bude otvoreni grad pod zaštitom UNPEROFOR-a. Moja namjera je da osim nešto civilne policije koju bi imenovalo Predsjedništvo u cilju održavanja mira u gradu, svi muškarci koji žele da ostanu ovdje moraju predati svoje oružje mojoj komandi ovdje u Srebrenici. Oni koji žele da nastave da se bore moraju otići u brda ili ako to više vole, pokušati preći liniju fronta. Ovo je moj prijedlog i ja želim da vi budete svjesni toga i da informirate Zagreb i New York."*

Orić se složio sa prijedlogom Morillona. Ali, dok je oficir UN-a u Srebrenici izvještavao da je Orić naredio svojim snagama da prekinu sa vatrom i da obustave sve ofanzivne akcije, Srbi su nastavili sa napadima. Muslimani su gubili teritoriju u jugozapadnom uglu džepa.

Već nekoliko dana Morillon je uzalud pregovarao da konvoji uđu u Srebrenicu, gdje su ljudi umirali od gladi. Morillon je odustao 18. marta od pokušaja da dobije dozvolu i naredio je danskom

humanitarnom konvoju koji je bio blokiran u Zvorniku da krene prema Srebrenici. Srbi su ga vratili. Nakon još jednog neuspjelog pokušaja sljedećeg dana Morillon je otputovao u Zvornik da pregovara o prolasku konvoja lično sa kapetanom Pandurevićem, lokalnim komandantom Vojske bosanskih Srba. Pandurević je konsultirao Mladića i pristao je da pusti konvoj u Srebrenicu, ali bez njegove vojne pratnje. Konvoj je bio prisiljen da vozi niz bosansku obalu rijeke Drine gdje je put bio veoma loš. Vozila su se mogla kretati jedino polahko. Ali oko 22 sata 19. marta prvi konvoj od novembra 1992. godine, predvođen lično generalnom Morillonom, uveden je u Srebrenicu. Hans Ulens, belgijski sanitarni stručnjak koji je radio za *Ljekare bez granica*, bio je u jednom kamionu stigavši tu noć u Srebrenicu: *"Čekali smo na odobrenje da izađemo iz kabine. Ljudi su bili svud oko kamiona pritiskujući novčanice od 100 DM na prozor. Bio sam zbunjen i pitao sam se šta to oni traže za taj novac. Prvo sam mislio da je to hrana. Ali, nije ih zanimala hrana. To su bile cigarete, zaboga! Svi su željeli da kupe cigarete! Cijena jednog pakovanja cigareta bila je 100 DM. Nikad nisam ni razmišljao koliko važne cigarete mogu biti ljudima u ratnoj situaciji."*

Bila je noć i temperatura je pala na 5 stepeni Celzijusa. Ulice su bile pokrivene debelim slojem snijega. Čim je konvoj bio istovaren oko 700 žena, djece i starijih uzveralo se u kamione. Većina ovih ljudi bile su izbjeglice iz Cerske i Konjević-Polja i nisu ništa imali sem odjeće na sebi. Očajno su željeli da se evakuiraju. Ali, konvoj nije krenuo do sljedećeg jutra a izbjeglice su bile prisiljene da prestoje na kamionima cijelu poć. Kad je konvoj stigao u Tuzlu sljedeće večeri, nekoliko žena i djece umrlo je od ugušenja, izmorenosti i smrzavanja. Za one koji su čekali u Tuzli dolazak konvoja iz Srebrenice bio je šokantno iskustvo. Ljudi su počeli shvatati razmjeru tragedije koja se razvija u Podrinju. Izbjeglice su bile gladne, promrzle i prljave i okružene bolesnim smradom. Njihove rane bile su zapuštene, a amputacije je trebalo vršiti odmah pošto je gangrena nagrizala tijela ljudi.

U međuvremenu, Morillon je napustio Srebrenicu i trudio se svim silama dogovoriti primirje. On i još jedan viši zvaničnik UN-a sastali su se 16. marta sa Miloševićem i Mladićem u Beogradu.

Morillon je saopćio da je dobio saglasnost od Mladića za prekid vatre u cijeloj Bosni koji je trebao početi u podne 28. marta. Mladić je sa svoje strane objavio da UN mogu dostaviti humanitarnu pomoć Srebrenici i da mogu evakuirati bolesne i ranjene i sve ostale koji su je željeli da napustiti pod uvjetom da svoje oružje ostave iza sebe. Morillon je također pitao Mladića da dozvoli četi Kanađana da se stacionira u Srebrenici. Mladić je obećao da će razmotriti to pitanje i da će dati odgovor u slijedeća dva dana.

Uprkos saopćenju, srpski kapetan Pandurević nastavio je da u Zvorniku blokira konvoj namijenjen Srebrenici. On mu je tek kada je sporazum stupio na snagu dva dana kasnije dozvolio da nastavi za Srebrenicu. Lokalne vlasti i međunarodno osoblje unutar enklave identificirali su nekih 750 ljudi kojima je bila hitno potrebna evakuacija. Ali, rano ujutro 29. marta kamioni su bili zatrpani hiljadama žena. Bile su u u stanju potpune panike i očajne u nastojanju da se popnu u jedan od devetnaest kamiona. Neke majke ubacivale su svoju djecu prije nego bi se i one pokušale uspeti. Mlade i snažnije žene izbacivale su stare žene. Umjesto planiranih 750 ljudi više od 2.400 ih se ukrcalo. Konvoj je krenuo kasnije tog jutra i susreo se sa Mladićem na opravljenom mostu u Bratuncu. Mladić je sugerirao Laurensu Jollesu, zvaničniku UNHCR-a koji je nadgledao evakuaciju, da bi umjesto devetnaest kamiona UN-a trebale doći sa "300 kamiona dnevno" kako bi preselili sve što prije.

Bosanska Vlada bila je zabrinuta i usprotivila se daljim evakuacijama. Ona je željela da Srebrenica postane zaštićena zona koju bi štitile snage UN-a. Da su evakuacije iz Srebrenice nastavljene ovim tempom, uskoro tu ne bi ostao značajniji broj civilnog stanovništva. Bez civila, čiji su životi bili direktno pod prijetnjom, pritisak na Ujedinjene nacije da rasporede mirovne snage u Srebrenici bi opao. Šesti konvoj UN-a u deset dana je 30. marta bio na svom putu od Srebrenice do Tuzle vozeći drugih 2.500 izbjeglica. Bosanska Vojska bila je bijesna i pozvala je glavne međunarodne organizacije u Tuzli u Štab 2. korpusa na hitan sastanak sa generalom Karićem, zamjenikom komandanta Bosanske armije. Dok ih je pozivao telefonom Abdulah Bašić, oficir za vezu 2. korpusa i jedan od uticajnih članova Izetbegovićeve Stranke

demokratske akcije, iskalio je svoj bijes i prijetio međunarodnim zvaničnicima: "Konvoju se ne dozvoljava da uđe. Mi smo spremni da žrtvujemo te ljude." U toku sastanka, delegacija Bosanske armije objasnila je da masovna evakuacija iz Srebrenice "nije u interesu Bosanaca i da je u suprotnosti sa njihovim vojnim ciljem". Iako je konvoju koji je bio blokiran van Tuzle konačno dozvoljeno da uđe, pitanje masovne evakuacije nije bilo riješeno.

Dok je Mladić popustio svoj obruč oko Srebrenice da bi dozvolio UN-u da izvuče više ljudi, bosanska Vlada nastavila je blokirati dalje evakuacije. Mladić je odlučio izvršiti pritisak. Objavio je 1. aprila da od sada samo prazni kamioni mogu putovati za Srebrenicu.

Kao odgovor na Mladićevu izjavu poslano je pismo Savjetu sigurnosti od strane visokocijenjenog visokog komesara UN-a za izbjeglice gde. Sadako Ogata. U svom pismu Ogata je objasnila da bi čak i kada bi Mladić promijenio svoju odluku, napori koje je UNHCR činio - bili nedovoljni. Ona je obrazložila da postoje samo dvije opcije ako će se životi onih koji su u klopci u Srebrenici, spasiti:

1) "Da se odmah poveća međunarodno prisustvo, uključujući i UNPROFOR-ovo, kako bi se enklava pretvorila u područjc koje štiti UN i kako bi se pokrenula pomoć u razmjerama mnogo većim nego što je to trenutno dozvoljeno. Takva opcija zahtijevala bi jači politički pritisak međunarodne zajednice na srbijansku stranu, ili:

2) Evakuacija ugroženog stanovništva širokih razmjera koja bi zahtijevala suradnju svih strana, a posebno bosanskih vlasti, kao i masovnu međunarodnu podršku UNHCR-a kojom bi se osiguralo da se ona provede na način koji ne bi ugrožavao živote onih kojima je namijenjena za njihovo spašavanje."

Ujedinjene nacije našle su se pred užasnom dilemom: da li da evakuiraju ljude i da ih se optuži da pomažu etničko čišćenje, ili da nastave da pokušavaju, i prema svemu sudeći ne uspiju u tome, da dostavljaju pomoć enklavi? Ova organizacija nije bila jedina u ovoj neprilici. Specijalnom izaslaniku UNHCR-a za bivšu Jugoslaviju Joseu Mariu Mendiluceu je 4. aprila predsjednik Izetbegović rekao "vaša

dilema je naša dilema". Nakon izvijesnog oklijevanja, Izetbegović je pristao na evakuaciju ranjenih civila, starijih iznad šezdeset godina i žena sa malom djecom. Sam bosanski predsjednik kolebao se, dok se njegova vlada podijelila. Potpredsjednik Ganić, ovaploćenje tvrdolinijaša u bosanskoj Vladi, odbio je evakuacije. Ali, bosanski ministar inozemnih poslova, Haris Silajdžić bio je sklon prihvatiti da je Srebrenica izgubljena i da sada nije pitanje spašavanja teritorije, nego ljudi u Srebrenici. Odmah pošto je Izetbegović dao svoj pristanak s pola srca, Silajdžić je informirao Mendilucea da on želi da UN "razmotre masovnu evakuaciju civila iz Srebrenice". Ali, Silajdžić je bio u manjini i nikakve masovne evakuacije više nije bilo.

Na konferenciji za štampu, koja je uslijedila, Mendiluce je istakao da je primarna uloga UNHCR-a "da spasi što više ljudi". Objavio je da UN planira evakuirati 15.000 izbjeglica iz Srebrenice. Kao odgovor na saučesništvo UN-a u etničkom čišćenju, Mendiluce je objasnio da UN, u skladu sa opcijama koje je prezentirala gđa. Ogata, slijedi "dvosmjerni pristup". Dok nastoje evakuirati one ljude koji su željeli otići, također se nastojalo naći načina da se donese hrana u grad i da se rasporede mirovne snage u enklavi.

Pristup UN-a u dva smjera mogao je funkcionirati samo ako bi, uprkos svim tenzijama, primirje bilo održano. Ali Srbi, vjerujući da je bosanska Vlada uspjela blokirati dalje evakuacije i da nije bilo izgleda da će se situacija brzo promijeniti, postali su nestrpljivi i odlučili su da zauzmu Srebrenicu. Srbi su 5. aprila obnovili svoj napad. Grad je bio izložen daljem granatiranju a i bolnica je pogođena. Snabdijevanje vodom je prekinuto kada su Srbi u napredovanju zauzeli vodovod na Zelenom Jadru, sedam kilometara južno od Srebrenice. Iako su muslimanske snage zauzele to mjesto slijedeći dan, nisu mogle ponovo uspostaviti snabdijevanje grada vodom pošto su Srbi minirali postrojenje.

Plašeći se da propada prekid vatre koji je on dogovorio i da tragedija još uvijek može zadesiti Srebrenicu, Morillon je ponovo krenuo ka gradu 6. aprila. Naredio je da ga 120 kanadskih vojnička UN-a iz Tuzle prati. Ali Mladić nije nikada odgovorio na raniji zahtjev

Morillona za pristup Kanađana i sada je odbio da ga da. I sam general bio je zaustavljen na Sokocu, pedeset kilometara van Sarajeva, gdje mu je nakon sedam sati pregovaranja rečeno da ostavi tri vozila iza. Nastavljajući sa dva vozila on je stigao tek do Zvornika. Tamo ga je okružila gomila razbjesnjelih srpskih udovica koje su blokirale njegov prolazak i koje su ispisale na vozilima UN-a riječi "Morillon Hitler".[14] Nakon mnogo sati, general Milovanović, otvoreno kršeći zonu nedozvoljenog leta koju su UN proglasile, bio je taj koji je stigao helikopterom i izvukao Morillona iz gomile. Milovanovićev helikopter je zatim odvezao Morillona na liniju fronta na Capardama, odakle je on morao pješice kroz ničiju zemlju da bi stigao u Tuzlu. Morillon je stigao u Tuzlu očajan: nije ispunio ličnu obavezu datu narodu Srebrenice. Poniženje UN-a svako je mogao jasno vidjeti. I kao trljanje soli po rani, prvi konvoj u planiranoj masovnoj evakuaciji morao se vratiti u Tuzlu prazan po odluci Ratnog vijeća Srebrenice.

Oko Srebrenice, borbe su postajale sve žešće svaki dan. Jaki srpski napadi praćeni su očajničkim kontranapadima Muslimana koji su ličili na ubode iglom. Situacija u Srebrenici je 12. aprila dosegla novu krajnju tačku kada je u dva kratka intenzivna artiljerijska bombardovanja ubijeno 56 ljudi, uključujući i djecu, a teško ranjeno drugih. Hans Ulens, poslenik *Ljekara bez granica*, napisao je pismo svome glavnom uredu u Belgiji opisujući i događaje tog dana. Bio je u bolnici kada su stigli ranjeni. Tamo je bila samo jedna operaciona sala: *"U dvadeset minuta stiglo je preko sedamdeset ranjenih, a među njima mnogi su bili beznadežni slučajevi... Za nekoliko minuta trebalo je donijeti bolnu odluku. Slučajevi sa malim šansama za preživljavanje ili oni koji su trebali duže operacije odbijani su kako bi se drugima dala veća šnnsa za preživljavanje; logična odluka u ovakvim okolnostima, ali dramatična za majke, očeve i članove porodice kojima je rečeno da njihovo dijete, brat ili sestra moraju čekati. Za mnoge od njih to će biti prekasno."*

Do 13. aprila, pad Srebrenice je bio blizak. Vojska bosanskih Srba odgrizla je još jedan komad enklave i zauzela Skenderoviće,

[14] Reuters, 8. april 1993.

istočno od Srebrenice. Sljedećeg dana major Hajrudin Avdić sazvao je sastanak sa međunarodnim osobljem koje je još uvijek bilo prisutno u enklavi. Avdić, koji je kasnije zamijenjen jednim od Orićevih ljudi, rekao im je da Ratni savjet želi kapitulaciju ako se evakuiraju ranjeni vojnici. Pošto je poruka bila isuviše osjetljiva da bi se prenijela u Sarajevo putem radija, jedini zvaničnik UNHCR-a koji je ostao u Srebrenici Francuz Jean Claude Amiot, ponudio se da prenese poruku do ureda UNHCR-a u Beogradu. Sljedećeg dana Amiot je krenuo sa malim konvojem za koji su Srbi pretpostavljali da se sastojao od preostalog međunarodnog osoblja. Čim je on krenuo, Srbi su poduzeli masovni napad na muslimanske linije.

Dok se ovo dešavalo, ruski i američki izaslanici za bivšu Jugoslaviju, Vitalij Čurkin i Reginald Bartholomew, su bili u Beogradu pokušavajući ubijediti Miloševića i Karadžića da narede zaustavljanje ofanzive. Dva srbijanska lidera bila su nepopustljiva u tvrdnji da nema nikakve namjere da se zauzme Srebrenica. Milošević i Karadžić bili su sasvim svjesni da je Srebrenica bila spremna da se preda: to je čak bilo objavljeno na beogradskom radiju. Ali, oni su isto tako znali da je Savjet sigurnosti bio na ivici da usvoji ne samo još jednu rezoluciju kojoj se Srebrenica proglašava sigurnom zonom već još jednu kojom se nameću dalje finansijske sankcije Srbima. Čurkin je 16. aprila signalizirao iz Beograda da su Milošević a, u manjoj mjeri, i Karadžić shvatili da ne bi bilo u interesu Srba da zauzmu Srebrenicu. Milošević je počeo slati poruke koje su ukazivale da je i on sam protiv zauzimanja Srebrenice ali i da je daleko od sigurnog da se Mladić može zaustaviti. U telefonskom razgovoru sa lordom Owenom, Milošević je rekao da je zabrinut da bi zauzimanje grada bilo praćeno "kupanjem u krvi" pošto su bosanski Srbi željeli osvetu za masakre iz 1992. godine i početkom 1993. godine koje su izvršili Muslimani.[15] Nakon toga Milošević je pozvao komandanta UNPROFOR-a švedskog general-pukovnika Lars Erik Wahlgrena i tražio je od njega "da raporedi vojne posmatračke timove u i oko Srebrenice" što je moguće prije. Milošević je rekao Wahlgrenu da se Karadžić složio s tim. Iako je još uvijek bilo nejasno

[15] David Owen, *Balkan Odyssey* (London: Gollanez, 1995), str. 5.

da li se i Mladić slaže, Wahlgren je naredio Kanadskoj četi u Tuzli da se pripremi za odlazak u Srebrenicu slijedećeg jutra.

Ispalo je ipak da se Mladić nije složio. Dok je Milošević bio zaposlen oko konstruiranja svog vlastitog alibija, Mladićeve snage probile su se kroz muslimanske linije istočno od Srebrenice i napredovale su na do dva kilometra do grada. Sa najviših vrhova Pribićevca i Banje "Crni Guber", Srbi su imali jasan pogled na centar grada i pripremali su se da uđu u njega. Na sjeveroistoku probili su kod Zalazja, dok su na jugu potisnuli Muslimane iz Zelenog Jadra. U Srebrenici su ljudi čuli pucnjavu kako se približava sve više i osjećali su da njihove šanse za preživljavanje iz minuta u minut nestaju. Očevidac koji je živio u istočnom dijelu Srebrenice daje sljedeći izvještaj: *"Naša kuća bila je locirana u istočnom dijelu grada na putu prema Skelanima. Sjedili smo u podrumu a granate su eksplodirale svakih pet sekundi. Više nisam mogao mirno sjedjeti i tek tako čekati tamo pa sam otišao gore da vidim šta se dešava. Izašao sam na balkon ali je istog trenutka mitraljeski rafal pogodio zid pored mene. Vratio sam se nazad u podrum. Mogli smo čuti pucnjavu kako se približava i mislili smo da ćemo biti pobijeni. Onda sam odjednom čuo ispaljenje granate - drugačiji zvuk. Ili su Srbi ušli ili smo to bili mi! Popeo sam se opet gore i pogledao kroz prozor. Vidio sam više od stotinu ljudi koji su trčali uzbrdo prema Srbima i čuo sam povike: 'Naser, Naser!' Kasnije sam čuo da su tog dana Naser Orić i dvije grupe od 150 ljudi potisnuli Srbe 500 metara. Također sam razgovarao sa artiljercem koji je ispalio granate. On mi je rekao da su čuvali 50 granata za kritični momenat. To artiljerijsko oružje bilo je locirano na brdu odmah izvan grada. Kad je vidio da su Srbi zauzeli naše linije na Zalazju, ispalio je dvadeset granata i Srbi su se povukli. Dok je trajala borba, mi smo slušali radio. Dva sata nakon što je Naser potisnuo Srbe nazad, objavljeno je da je Srebrenica proglašena zaštićenom zonom. Svi smo poskakali i grlili se međusobno plačući i smijući se u isto vrijeme. Bili smo spašeni."*

Izvještaj radija bio je tačan. Negdje pred ponoć, po njujorškom vremenu, Savjet sigurnosti je usvojio Rezoluciju 819 u kojoj se "Srebrenica i njena okolina" proglašavaju slobodnom zonom.

PETO POGLAVLJE

"Nemoguća misija" Kreiranje politike zaštićene zone

Ideju za stvaranje zaštićenih zona za muslimansko stanovništvo u Bosni prvu je provukao u zimu 1992. godine Cornelio Sommaruga, predsjednik Međunarodnog komiteta Crvenog križa u Ženevi. Sommaruga je predložio da se uspostave "protektirane zone" na osnovu sporazuma svih strana u konfliktu u Bosni. Koncept protektirane zone, zaštićenog područja, zaštićene zone, sigurne luke, ili kako ga god već nazovete, imao je nerazdvojiv apel. Izgledalo je da nudi moguće rješenje za ogromnu humanitarnu tragediju koja se razvijala u muslimanskim enklavama Bosne u 1992. godini. Međutim, stavljanje ovakavog koncepta u praksu predstavljalo je za međunarodnu zajednicu nerješiv problem. Dok ga je Crveni križ podržavao, sasvim mali broj drugih međunarodnih tijela ili organizacija favoriziralo je ovu ideju. UN, UNHCR, Međunarodna konferencija za bivšu Jugoslaviju, Sjedinjene Države i oni koji su uglavnom davali vojnike za UNPROFOR - Britanija, Francuska i Španija - svi zajedno odbili su Sommaruginu sugestiju. Prijedlog je podržalo samo nekoliko manjih zemalja, koje ne bi podnijele teret posla oko stvaranja zaštićene zone. Ipak, ova ideja je izašla na površinu u proljeće 1993. godine kada je pad Srebrenice bio neizbježan. U tom momentu, neke od zemalja koje su se protivile ovoj ideji 1992. godine preko noći su, izgleda, promijenile svoje stanovište: one su sada podržavale stvaranje zaštićenih područja. Ali one su bile nerade kao i uvijek da osiguraju sredstva sa kojima bi ta područja stvarno bila sigurna.

Koncept sigurne zone primijenjen je uspješno u sjevernom Iraku da bi se zaštitili Kurdi od posljedica Zaljevskog rata 1991. godine. Uspjeh u Iraku, međutim, zavisio je od većeg broja uvjeta koji nisu bili primjenljivi u Bosni. Prvo, pobjednička koalicija je upravo teško porazila iračku armiju u Kuvajtu. Garanti zaštićene zone tako nisu

morali biti smatrani nepristrasnim, niti su tražili za to pristanak Iračke vlade. Drugo, zaštićena zona pokrivala je relativno veliki i kompaktan komad zemlje koji se graničio sa savetnikom Turskom. Snage su na taj način mogle lahko biti raspoređene i povučene. Treće, relativno otvoren teren omogućavao je efikasno zračno pokrivanje skloništa.

Na sastanku sa višim diplomatama u Ženevi krajem oktobra 1992. godine Sommaruga je prvi puta iznio svoj prijedlog za uspostavljanje "protektiranih zona" u Bosni. Iako su "protektirane zone" Sommaruge bile zasnovane na prethodnom pristanku tri strane u bosanskom konfliktu, njegov prijedlog je prihvatio u drugom obliku austrijski ministar inozemnih poslova Alois Mock. Mock je počeo podržavati ovu ideju protektiranih zona ali je ispustio aspekat "pristanka" koji je Sommaruga smatrao ključnim. Austrijski ministar inozemnih poslova bio je na dobrom mjestu za traženje podrške za ovu ideju pošto je Austrija bila u Savjetu sigurnosti UN-a. U New Yorku je Austrija tiho počela zagovarati uspostavljanje nekog oblika zaštićenih zona. Austrija je dobila podršku od više članica Pokreta nesvrstanih, kao što su Venecuela i Maroko. Odgovor velikih sila na prijedlog Mock-Sommaruga bio je hladan, ali se Savjet složio da to pitanje zaslužuje da se pobliže razmotri. U Rezoluciji 787 od 16. novembra Savjet je "pozvao" generalnog sekretara UN-a Boutrosa Boutrosa Ghalija, i visokog komesara UN-a za izbjeglice, gđu. Sadako Ogata, da "prouče mogućnost i zahtjeve za uspostavljanje zaštićenih zona u humanitarne svrhe".

Gotovo odmah nakon što je pokrenuo tu ideju, Sommarugu su upozorili lord Owen i Cyrus Vance, kopredsjedavajući Međunarodne konferencije za bivšu Jugoslaviju, na rizike koji su podrazumijevali uspostavljanje zona pod zaštitom. Da bi zone pod zaštitom mogle funkcionirati bio je potreban pristanak i bosanskih Srba i bosanske Vlade, a obje strane trebale su se složiti na demilitarizaciju zona. Vance i Owen sumnjali su da se to u praksi može postići. Štaviše, proglašenjem nekih područja kao sigurnih druge bi odmah bile proglašene nesigurnim. Ovo bi olakšalo nesmetano etničko čišćenje. Srbi bi usmjeravali Muslimane u "zaštićena" područja, dok bi Muslimani sami tražili izbjeglištvo iz "nezaštićenih" područja.

Stalne članice Savjeta sigurnosti bile su isto tako skeptičnc. Rezolucija 787 je pozvala "sve strane" u Bosni "da prestanu sa blokadom Sarajeva i drugih gradova i da ih demilitariziraju sa teškim naoružanjem koje bi bilo pod međunarodnom supervizijom". Insistiranje na sporazumu svih strana i demilitarizaciji ukazivalo je na to da ključne države članice, kao što su Sjedinjene Države, Britanija i Francuska nisu bile oduševljene idejom formalnog proglašenja zaštićenih zona čije bi se granice, bojale su se one, brzo pretvorile u linije fronta. Franko-njemačko-britanski razgovori od 27. novembra otkrili su da ove tri zemlje umjesto ovoga daju prednost "prirodnom razvoju bezbjednih zona" ili "humanitarnih tačaka" oko već postojećih raspoređenih snaga UN-a kao što je francuski kontingent u Bihaću.

Ne mogavši ostvariti dalji progres u New Yorku, a pošto je termin Austrije u Savjetu sigurnosti isticao, Mock je odlučio da ide u javnost i da ideji konačni poticaj. U jednom intervjuu za austrijski list od 3. decembra on je ustvrdio da se Sicherheitszonen, ili "sigurnosne zone" trebaju formirati oko Sarajeva, Bihaća, Tuzle, Goražda i Travnika. Posao štićenja ovih zona, kako je Mock rekao, zahtijevao bi 40.000 vojnika UN-a - daleko manje od 100.000 vojnika koje su zapadni vojni izvori navodili kao minimum za uspješnu vojnu intervenciju. Mock je priznao da je postojala ipak mala podrška za uspostavljanje njegovih sigurnosnih zona. Francuzi su bili oprezni, Britanci su ostali rezervirani a Nijemci nisu mogli iz historijskih razloga da se unose u to. Ali, oni nije bio sasvim bez nade. Austrijski ministar je objasnio svoju namjeru da putuje, sa evropskim kolegama, u Washington i New York da traži podršku od odlazećeg američkog predsjednika Goergea Busha i generalnog sekretara UN-a Boutrosa Ghalija, čija bi podrška, osjećao je on, oborila evropski skepticizam.

Odlazeća Bushova administracija odgovorila je negativno na Mockov prijedlog. Sekretar odbrane Dick Cheney i predsjedavajući Zajedničke komande, general Colin Powell suprotstavili su se toj ideji jer bi ona zahtijevala veliko pojačanje trupa UN-a na terenu i značajno povećanje nivoa rizika pred kojim bi se našle ove trupe. Uz to, vjerovali su oni, zaštićene zone dale bi pečat odobrenja etničkom čišćenju. I najvažnije, postojao je opći sporazum unutar Bushove administracije da

SAD ne mogu promovirati ideju zaštićenih zona dok odbijaju da daju svoj doprinos u trupama za njihovu zaštitu.

Ipak, kao što je već navedeno, Austrija nije bila poptuno izolirana. Jedan od najjačih Mockovih oslonaca bila je Holandija, gdje je mali broj uticajnih ljudi već izvijesno vrijeme javno zagovarao ideju zaštićenih zona. Konačno, jedan od tih je bio i Joris Voorhoeve, koji je kasnije postao ministar odbrane i, kao takav, bio ličnost politički odgovorna za prisustvo holandskih trupa u Srebrenici 1995. godine. U intervjuu holandskom listu *Trouw* od 17. novembra 1992., godine Voorhoev je rekao: *"Nije mi namjera da zagovaram okončanje ovog rata vojnim sredstvima - u tom slučaju morala bi se cijela Bosna okupirati. Ja, jedsnostavno, mislim da sa 50.000 do 100.000 dobro obučenih i dobro naoružanih trupa zaštićena područja za civile moraju biti stvorena da bi se okončala klanja."*[1]

U televizijskoj debati sa Verhooveom general Arie van der Vlis, holandski načelnik Štaba odbrane, upozorio je da bi vojnici koji štite zaštićene zone na kraju završili svrstavajući se na jedu stranu. Voorhoever je uzvratio da bi se zaista vojnici svrstali na neku od strana "u korist ugroženog civilnog stanovništva".[2] Iako se Voorhoeve "plašio da se ono što je on smatrao poželjnim neće desiti", nastavio je da zagovara ovu ideju. Ipak, ako bi Sjedinjene Države, Francuska i Britanija raspustile zaštićene zone kao "nerealnu vježbu", ko bi ih uspostavio i štitio? Koje bi zemlje koje su imale svoje trupe na terenu bile spremne napustiti nepristrasnost UN-a i rizikovati rat sa Srbima?

Uprkos međunarodnom podozrenju, Voorhoeveova ideja naišla je na odobravanje domaće publike i Vlada ju je prihvatila. Krajem novembra 1992. godine, Holandija je počela tražiti glasove međunarodne podrške za uspostavljanje zaštićenih zona. U okviru NATO-a Holanđani su sugerirali da se novi mandat UN-a da trupama u Bosni i Hercegovini i da se UNPROFOR pojača. Nekoliko dana

[1] Vorhoove je također zagovarao ove ideje na međunarodnom planu: vidi *International Herald Tribune*, 11. august 1992.

[2] Anet Bleich, *"Safe havens in Bosni: een zinnig voosrtel"* ('Zaštićene luke u Bosni: osjetljiv prijedlog'), *De Volkskrant*, 24. novembar 1992.

kasnije, na sastanku za evropsku političku suradnju Evropske zajednice o Jugoslaviji, Holanđani su ponovili prijedlog: sigurnosne zone koje štiti ojačani UNPROFOR pod proširenim mandatom UN-a. Bilo je malo podrške njihovim idejama. Saveznici nisu bili voljni osigurati dodatne vojne izvore i ponovili su svoju zabrinutost da bi ih zaštićene zone povukle u rat sa Srbima. Holanđani su odbijeni.

Ipak, uskoro je Savez bio prisiljen da ponovo razmatra to pitanje. Manfred Woerner, generalni sekretar NATO-a, primio je 11. decembra pismo od Boutrosa-Ghalija, koje je uslijedilo nakon Rezolucije 787, u kome se traži pristup UN-u eventualnim planovima o zaštićenim zonama UN-a. Takvi planovi nisu postojali. Iako su ambasadori u NATO-u, sa izuzetkom holandskog, i dalje bili bez oduševljenja u vezi sa cijelom idejom, osjećali su obavezu da prihvate zahtjev UN-a ozbiljno i odlučeno je da NATO počne sa planiranjem mogućnosti za zaštićene zone.

Visoki komesarijat za izbjeglice Ujedinjenih nacija u međuvremenu je završio svoju vlastitu studiju koncepta zaštićene zone. Došao je do istog zaključka kao i Vance i Owen. "Jasno ocrtane" zaštićene zone, koje bi štitile snage UN-a, bile bi samo posljednja opcija. Kao što je visoki komesar gospođa Ogata istakla političarima da su joj i Hrvati i Srbi jasno dali do znanja da bi oni smatrali granice zona sigurnosti linijama fronta. Muslimani nisu bili oduševljeni jer su se plašili da bi to zaledilo situaciju na terenu. Ukoliko zaštićene zone ne bi bili dio strategije vojne intervencije, bilo je nejasno kako bi one mogle doprinijeti ukupnom razrješenju ovog konflikta.

Cyrus Vance 19. decembra govorio je pred Savjetom sigurnosti i osudio je ideju formalnih zaštićenih zona kao recepta za dalje etničko čišćenje. Izvjesno vrijeme izgledalo je da je ova ideja bila mrtva i pokopana. Pažnja se usmjerila krajem 1992. godine na mirovni plan Vance-Owen koji je zvanično prezentiran bosanskim stranama 2. januara 1993. godine. U tom periodu bosanska je Vlada također pokrenula više ofanziva koje su po prvi put od početka rata, kako se činilo, dale neke vojne rezultate. Pod ovakvim okolnostima, zagovaranje uspostavljanja zaštićenih zona nije imalo mnogo smisla.

Sve do marta 1993. godine, kada se pažnja svijeta okrenula ka gradu Srebrenici spremnom za borbu ova ideja nije uskrsla.

Savjet sigurnosti je 16. aprila 1993. godine usvojio Rezoluciju 819, kojom je Srebrenica proglašena zaštićenom zonom. Rezolucija je bila opasno nedosljedna. U toku šestosatnih konsultacija prije njenog usvajanja formiran je širok konsenzus u Savjetu sigurnosti po kome je trebalo nešto učiniti da bi se Srbi spriječili da Srebrenisu etnički očiste brutalnom silom. Ali, u brzom donošenju odluke, što je bilo potrebno zbog opasnosti da grad padne, Savjet se složio da se stvori zaštićena zona a da pri tome nije bilo specificirano koja "zona" je to bila i kako se njena sigurnost može ostvariti. Rezolucija je zamaskirala, ali nije riješila nijednu od fundamentalnih razlika u mišljenjima u pogledu uspostavljanja zaštićenih zona.

Za neke članice Savjeta sigurnosti, posebno za Venecuelu, Pakistan i Maroko, Rezolucija 819 bila je prvi korak ka široj politici zaštićene zone, nešto što su oni zagovarali od vremena prijedloga Mock-Sommaruga od prethodne jeseni. Konačno, ove zemlje željele su ovaj prijedlog dovesti do vojne intervencije UN-a na strani bosanskih Muslimana. Ali, većina Savjeta se nije slagala sa njihovim ambicijama.

Države-članice, čije su trupe najvjerovatnije trebale primijeniti odluku Savjeta, kao što su Britanija, Francuska i Španija, ostale su nervozne. Ove zemlje nisu bile spremne da budu gurnute u rat sa Srbima i to od strane zemalja koje nisu davale svoje trupe u sastav UNPROFOR-a. Oni su se osigurali da se Srebrenica pretvori u "zaštićenu zonu", za razliku od "sigurnosne luke", a ovo drugo je ono što je napravljeno za Kurde u Iraku. Razlika po međunarodnom pravu bila je u tome što sigurnosne luke ne traže zavisnost pristanka zaraćenih strana i koje se mogu pojačavati, dok se "zaštićene zone" zasnivaju na pristanku.

Ipak, Rezolucija 819 stvorila je velika očekivanja. Mnogi, i u Bosni i drugdje, vjerovali su da će Ujedinjene nacije od sada pa nadalje štititi Srebrenicu od Srba. U stvarnosti, rezolucija je brižno izbjegla stvaranje novih vojnih obaveza za UNPROFOR bilo da se uspostavlja ili čak štiti zaštićena zona. Savjet je čvrsto stavio breme na Srbe i

Muslimane da Srebrenicu učine sigurnom. UNPROFOR-ova uloga bila bi da, jednostavno, "nadgleda" humanitarnu situaciju.

Kao odgovor samog UNPROFOR-a na Rezoluciju, vladala je konfuzija. Generali Wahlgren i Morillon imali su velikih poteškoća objašnjavajući Rezoluciju i radeći na njenoj praktičnoj primjeni. Dva generala dogovorila su susret na Sarajevskom aerodromu sa generalom Halilovićem i generalom Mladićem u podne po lokalnom vremenu, šest sati nakon usvajanja Rezolucije. Wahlgren i Morillon željeli su dogovoriti prekid vatre na prvom mjestu. Mladić je stigao sa pola sata zakašnjenja na bučan način. Njegova armija bila je na ivici okončanja osvajanja enklave. On je vjerovao da je došao da bi prihvatio predaju grada. Njegovo arogantno ponašanje ljutilo je Morillona koji je očekivao da će pregovarati, ali nije bio u mogućnosti to učiniti bez suradnje Mladića. Morillonova frustracija bila je pojačana zbog njegovog osjećanja lične odgovornosti prema Srebrenici i njenim ljudima. U jednom momentu, na iznenađenje čak i njegove strane, on je zaprijetio da će javno pozvati Karadžića da razriješi Mladića komande.

Halilović je, naprotiv, ostao miran i nije odgovarao na Mladićeve provokacije. On je upravo primio tajni izvještaj od Nasera Orića iz Srebrenice: *"Situacija je bila mnogo povoljnija na linijama fronta. Nešto municije koju sam poslao stiglo je do njih i rekli su da će biti u stanju da drže linije još nekoliko dana. To me ohrabrilo..."*[3]

Halilović je čvrsto odbio da pristane na predaju enklave Srbima. Išao bi samo dotle da da pristanak da muslimanske snage u Srebrenici "dostave" svoje naoružanje UNPROFOR-u.

Nakon četrnaest sati pregovaranja u 02:00 sata 18. aprila, mladić i Halilović postigli su sporazum. Prekid vatre trebao je početi u 05:00 sati i time bi bile zamrznute "sve borbene aktivnosti na postignutim linijama konfrontacije". Kanadskim mirovnim snagama dozvolilo bi se da uđu u enklavu nakon šest sati i da nadgledaju razoružavanje

[3] Intervju sa Seferom Halilovićem koji je vođen za potrebe TV serije *Smrt Jugoslavije*, u produkciji Angusa Macqueena, Paula Mitchella i Noma Percya za Brian Lapping Associates, 1995, Liddell Hart Centre do military archives, King's College, London.

Muslimana i da olakšaju održanje prekida vatre. Muslimani su trebali predati svoje oružje u roku od sedamdeset i dva sata po dolasku Kanađana u enklavu. Za procijenjenih 500 teško ranjenih i bolesnih bio bi dozvoljen odlazak iz enklave helikopterima.

Jeremy Brade, savjetnik Owena i Thorvalda Stoltenberga (koji je zamijenio Cyrusa Vancea u timu mirotvoraca), ukazao je lordu Owenu da je, srećom, Mladićev zahtjev da se muslimanski vojnici predaju Srbima izostavljen iz sporazuma. Ali, Brade se plašio da će "korektan odnos prema muškarcima Muslimanima" od strane Srba ostati glavni problem. On je također predvidio poteškoće u vezi s pravilnom definicijom zone za demilitarizaciju, završetka demilitarizacije u roku od sedamdeset i dva sata, razmjene muslimanskih i srpskih zatvorenika, održanja "zaštićene zone" ograničenim trupama UN-a. Zaista, sva ova pitanja mučila su enklavu Srebrenice dok Srbi nisu primijenili svoje "konačno rješenje" u julu 1995. godine.

Radna grupa, kojom je predsjedavao brigadir Vere Hayes, Morillonov britanski načelnik Štaba, bila je ustanovljena da bi rasvijetlila detalje sporazuma i dogovora oko njegove implementacije. Hayes se susreo odmah sa dva problema, čija zona treba da se demobilizira i da li se demilitarizacija može postići u roku od sedamdeset i dva sata? Oba pitanja bila su jasno upućena ka jednom rješenju. Ako se zona demilitarizacije ograniči na sam grad Srebrenicu, muslimanske snage mogle bi krenuti ka područjima koja su pod njihovom kontrolom van grada i na taj način izbjeći da budu razoružani. Time bi se UNPROFOR i Kanađani riješili teškog zadatka, bar za neko vrijeme. To je također značilo da bi se demilitarizacija mogla postići brzo. U Zagrebu, 21. aprila, pred sam istek krajnjeg roka, general Wahlgren je objavio da je demilitarizacija završena: "Iz izvještaja koje sam primio od svojih oficira u Srebrenici mogu potvrditi da je danas od podne grad demilitariziran."

Srbi su nastavili da se protive ovoj tvrdnji, dok su Muslimani insistirali na tome da su se povinovali zahtjevu UN-a.

Ustvari, UN nikada nije ni pokušala sistematski razoružati

Muslimane u Srebrenici. Kofi Annan, zamjenik generalnog sekretara za mirovne operacije u UN-u, 23. aprila poslao je povjerljivu poruku generalu Wahlgrenu da bi ga pripremio za posjetu delegacije Savjeta sigurnosti na čijem čelu je bio ambasador Venecuele Diego Arria. Annan je indicirao da demilitarizacija Srebrenice ne mora da se vrši isuviše aktivno: *"S obzirom na Vašu javnu izjavu da je Srebrenica u potpunosti demilitarizirana mi ne vidimo potrebu da UNPROFOR učestvuje u traganju za oružjem od kuće do kuće. Vjerovatno ćete shvatiti iz posjete delegacije Savjeta sigurnosti da postoji jako osjećanje kod nekoliko zemalja-članica da UNPROFOR ne bi trebao učestvovati isuviše aktivno u 'razoružavanju žrtava"'.*

U samoj Srebrenici nijema gomila bila je očevidac ulaska Kanađana u njihov grad 17. aprila. Iako je granatiranje prestalo a oni su se osjećali malo sigurnije, njihov osjećaj izoliranosti nije opao. Bili su gladni i umorni i nisu imali vode. Više od 90 posto djece imalo je šugu. Uz to, veličina i oprema Kanadske jedinice nija bila impresivna. Kanađani su imali svega 143 čovjeka. Njihovo najteže naoružanje bile su mašinke kalibra 50 mm. Ni sebi nisu ulivali neko povjerenje. Da li je ova mala grupa lako naoružanih vojnika trebala zaštititi narod Srebrenice protiv Mladića? Lokalne vlasti su u početku osjetile olakšanje objavom da je Srebrenica pretvorena u zaštićenu zonu, ali sada više nisu bili tako sigurni. Bili su zabrinuti u vezi sa pregovorima oko demilitarizacije. Dok se od njih tražilo da predaju svoje naoružanje i da dozvole ljudima da budu evakuirani, Srbi su držali sve vojne karte.

U međuvremenu je preko Atlantika kanadska Vlada počela da se pita šta je dozvolila i što je poslala tamo svoje trupe. Kada je od Kanade zatraženo da ponudi svoje trupe da bi se pomoglo pri stabilizaciji situacije oko Srebrenice, kanadska Vlada se složila. To je bilo pod utiskom da bi, kako je izgledalo da će se Rezolucija 819 primijeniti, zadatak Kanađana bio striktno humanitarne prirode. Ali u roku od dva dana od dolaska kanadskih vojnika u Srebrenicu njihova Vlada osjetila je da tu nešto smrdi i počela izražavati duboke sumnje oko prirode ove misije. Kanadski ministar spoljnih poslova Barbara McDougal telefonirala je svom britanskom kolegi Douglasu Hurdu i upozorila ga da Kanađani nemaju sredstava da se nose sa demilitarizacijom i da neće

biti u mogućnosti spriječiti slom prekida vatre. U New Yorku kanadski zvaničnici isticali su da je položaj njihovih vojnika nesiguran. Ako bi demilitarizacija propala, Srbi bi mogli obnoviti napad na Srebrenicu, ili bi muslimanske snage mogle otvoriti vatru na snage UN-a, nadajući se da će Srbi biti smatrani odgovornim za to. Na drugoj strani, ako se demilitarizacija izvede, bilo bi veoma zbunjujuće ako bi Kanađani bili prisiljeni da se povuku u nekom momentu u budućnosti ostavljajući razoružane Muslimane da se sučele sa Srbima.

Kanadska Vlada zaključila je da prisustvo UN-a u Srebrenici treba internacionalizirati i tražila je pojačanje od Britanaca i Francuza. Nijedna od zemalja nije bila oduševljena. Ali u pokušaju da ublaži zabrinutost Kanađana, britanska Vlada je unilateralno obećala da će dati podršku Kanađanima u Srebrenici ukoliko ih Srbi napadnu.

Mladić i Halilović su 8. maja 1993. godine potpisali sporazum kojim se proširuje demilitarizirana zona oko Srebrenice na "okvire trenutnih linija konflikta". Srbi su pristali da povuku svoju pješadiju 1,5 kilometar od linije konfrontacije a da zadrže svoje tenkove i artiljeriju "u ograničenim zonama" koje će nadgledati UNPROFOR pošto Muslimani predaju svoje naoružanje. Međutim, iako je grad Srebrenica bio, tobože, demilitariziran, Muslimani su zadržali većinu svog naoružanja. Srbi su odbili da se povuku. Nastala je nelagodna pat-pozicija.

Muslimani su "dostavili" Kanađanima dva tenka, jedan oklopni transporter, dvadeset i tri komada artiljerije i minobacača, kao i nekih 260 manjih oružja. Tenkovi i artiljerija ispalili su svoje posljednje granate u toku bitke za Srebrenicu. Bez municije, ova oruđa bila su beskorisna. Tenkovi, uz to, nisu više imali goriva. U toku dva posljednja dana bitke za Srebrenicu jedan od njih je korišten: njegov motor radio je na mješavinu razređivača za boje i transformatroskog ulja.

Dok je situacija u Srebrenici i dalje ostala napeta, to nije izgledalo tako sa distance. Čim je srpsko osvajanje enklave prestalo, mediji i političari usmjerili su svoju pažnju na muslimansko-hrvatski konflikt koji se razbuktao u centralnoj Bosni. Ali sigurnost enklave ni u

kom slučaju nije bila osigurana. Proglašenje Srebrenice zaštićenom zonom bila je mjera zaustavljanja jaza koja je samo uspjela u zaustavljanju Srba za neko vrijeme.

Uprkos činjenici da je uspjeh oblika Srebrenice kao zaštićene zone bio još uvijek otvoreno pitanje, bosanska Vlada uskoro je zatražila od UN-a da i ostale gradove u Bosni pretvori u zaštićene zone. Oni koji su podržavali Bosnu u Evropskoj zajednici i Savjetu sigurnosti preuzeli su taj zahtjev i počeli su pozivati na proširenje koncepta. Na sastanku ministara spoljnih poslova Evropske zajednice u Kopenhagenu 24. aprila, Holandija je ustvrdila da bi Savjet sigurnosti trebao donijeti rezoluciju o stvaranju dodatnih sigurnosnih "luka". Nova francuska Vlada, na čelu sa premijerom Eduardom Balladurom, bila je također zainteresirana za zaštićene zone i saopćila je svojim evropskim partnerima da je u Parizu politika širih zaštićenih zona u ozbiljnom razmatranju. Sa Francuskom, koja je počela mijenjati svoj stav o zaštićenim zonama, međunarodna podrška konceptu zaštićene zone postala je znatno jača nego što je to bila u novembru 1992. godine. Početkom maja, nakon povratka iz posjete UNPROFOR-u, ambasadori Venecuele i Pakistana u UN-u pripremili su novu rezoluciju za stvaranje dodatnih zaštićenih zona.

Odgovor na rezoluciju koju su pripremili Venecuela i Pakistan ticao se mnogo stavova prema mirovnom planu Vance-Owena. Novoj Clintonovoj administraciji nije se dopadao Vance-Owenov plan. Američki ambasador u UN Madeleine Albright izjavila je na konferenciji za štampu 24. februara 1993. godine da je plan ravan "nagrađivanju agresije i kažnjavanju žrtava". Albrightova je prenijela snažan moralistički stav u američkoj debati o Bosni. Ti stavovi su, logično, zagovarali čvrstu, intervencionističku politiku. Ali našli su se nasuprot drugoj grupi u Clintonovoj administraciji koja je smatrala Bosnu neodbranjivom močvarom poput Vijetnama. Jedna pripadnik ove druge grupe, general Colin Powell, saopćio je tenziju u ovom sukobu u svom izvještaju na sastanku na kom se formirala politika: *"Debata je eksplodirala na jednom zasjedanju kada me je Madeleine Abright upitala frustrirano: 'Kakva korist od toga što imamo tu supervojsku kad vi uvijek govorite o tome kao da je mi ne možemo upotrijebiti?' Mislio*

sam da će me uhvatiti aneurizma. Američki GI-ovi nisu bili olovni vojnici koji bi se pomjerali po nekoj vrsti globusa za igru."[4]

U mnogome, kao rezultat ovih dubokih podjela, Clintonova administracija nije bila u stanju razviti koherentnu politiku koju bi sprovodila u Bosni.

Kada je rezolucija koju su pripremili Venecuela i Pakistan, kojom se koncept zaštićenih zone proširivao na Sarajevo, Žepu, Tuzlu, Goražde i Bihać, došla pred Savjet sigurnosti kao Rezolucija 824, Albrightova je glasala za to. Istog dana ona je također sumnjičavo odbila podržati francuski nacrt rezolucije kojim se odobrava Vance-Owenov plan, jer, rekla je ona, SAD imaju "druge mjere" na umu.

Ustvari, nije da su SAD imale druge mjere na umu, nego su se, jednostavno, željele riješiti Vance-Owenovog plana. Dok je Albrightova smatrala da je Vance-Owenov plan nemoralan, mnogi pripadnici CIA-e i Stejt Departmenta, uključujući i šefa Albrightovu, državnog sekretara Warrena Christophera, vjerovali su da je plan bio neprimjenljiv. Posebno što se tiče istočne Bosne, gdje se nalazi i Srebrenica, Christofer je smatrao da nema mnogo šansi za bosansku Vladu da ikad više uspostavi kontrolu nad ovom teritorijom. Do sredine maja on je odlučio da je potreban novi mirovni proces koji bi uzeo u obzir "realnost na terenu". Samo tada bi neko moguće mirovno rješenje moglo biti implementirano.

Christofer je počeo govoriti o "propalom VOPP (Vance-Owenov mirovni plan) scenariju" prilikom posjete Evropi 6. maja 1993. godine - četiri dana pošto se njegov stari šef Cyrus Vance povukao iz tima mirotvoraca i pošto ga je zamijenio Norvežanin Thorvald Stoltenberg. Ono što je Christopher želio bilo je pojednostaviti kartu. Vance-Owenov plan bio je isuviše kompliciran. On nije dijelio Bosnu na tri teritorijalno kompaktna dijela. Na drugoj strani, Christopher se protivio zaštićenim zonama kao neizvodljivoj ideji i rekao je Evropljanima već tog dana da Albrightova glasa za rezoluciju kojom se stvaraju nove zaštićene zone. Christopher je insistirao da " zračna sila neće zaštititi

[4] Colin Powell, My Americnn Journey (New York: Ballantine Books, 1996), str. 561.

zaštićene zone za koje su potrebne mnogo veće kopnene snage", dodajući da "nema govora da se trupe SAD stavljaju pod rizik ili da, ako bude potrebno, budu spašavane od Srba, što se dešavalo Kanađanima u, Srebrenici."[5]

Implementacija Vance-Owenovog plana zahtijevala je usku evro-američku suradnju. Implementacija je podrazumijevala spremnost da se nametne plan jednoj ili više zaraćenih strana. Zato je bio potreban značajan doprinos američkih trupa. Ali, Amerikanci su to uporno izbjegavali. Kao rezultat toga došlo je do ozbiljnih prekoatlantskih tenzija. Ove tenzije posebno su zabrinjavale Britance koji su cijenili svoje "specijalne odnose sa Sjedinjenim Državama. Sada kada su Amerikanci povukli svoju podršku Vance-Owenovom planu u cjelosti, Britanci su osjećali da nemaju drugog izbora nego da ga i oni napuste. Oni nisu željeli da ga nameću zajedno samo sa Francuzima. Prije nego što je Christopher stigao u Evropu, britanski sekretar za spoljne poslove Douglas Hurd počeo je kočiti. Ironično, ali baš u to vrijeme početkom maja 1993. godine, nakon mjeseci odugovlačenja, lider bosanskih Srba Radovan Karadžić konačno je potpisao mirovni sporazum. Tražeći zaobilaznicu britanska Vlada podržala je da implementacija sporazuma ne počne "dok karakter mira ne bude jasniji".[6] I uz američku i britansku pomoć za povlačenje Vance-Owenovog plana, plan je bio faktički mrtav. Kao i Amerikanci i Britanci su trebali promovirati neku alternativnu strategiju.

Uistinu, odnosi između Britanije i SAD postali su zategnuti. Britanci su bili siti američkog pritiska u pogledu toga da su zajedno sa Srbima, uz činjenicu da su američke trupe ostajale sigurne kod kuća. Prijedloge da su SAD bile spremne za podršku svojim vlastitim vojnim snagama Britanci su shvatali kao nerazložne i opasne. Oni bi eskalirali rat bez približavanja izgledima za rješenje. Zagovaranje Clintonove administracije strategije "podigni i udari" - podizanje embarga na oružje za bosanske Muslimane i udari po Srbima iz zraka američkom zračnom silom - značili bi ugrožavanje britanskih i drugih UN-trupa na terenu.

[5] Owen, Balknn Odyssey, str. 160.
[6] Owen, Balkan Odyssey, str. 152.

Britanci su također vjerovali da je bilo malo šansi za uspjeh. Srbi bi mogli isto tako odbiti da odstupe i samo bi se još čvršće ukopali. Clintonova administracija bila je prisiljena privatno priznati da nema nikakvih garancija za ovu nepredviđenu situaciju, i Predsjednik je konačno odustao od ideje. Ali, gorčina nad "podigni i udari" značajno je doprinijela umekšavanju anglo-američkih odnosa. Obje strane shvatile su da im je potrebna strategija koju mogu promovirati u sporazumu. Ni Bosna, ni Vance-Owenov plan nisu bili vrijedni jedne transatlantske krize.

Ipak, nakon odustajanja od "podigni i udari", Vance-Owenov plan, kako je sam Owen ranije rekao, je "bio jedini zakon u gradu". Novi savršeniji plan nije mogao biti razrađen preko noći. Trebajući brzo rješenje, Britanija i SAD su se okrenuli, uz pomoć hoću-neću diplomacije, ka konceptu zaštićene zone.

Ustvari to je bila nova francuska Vlada, i sama željna da se vidi da "nešto radi", koja je prva od stalnih zemalja Savjeta sigurnosti promovirala zaštićene zone. Francuska je 10. maja 1993. godine podnijela Sjedinjenim Državama, Ujedinjenom Kraljevstvu i Rusiji papir sa nacrtom o tom predmetu. Taj papir trebao je poslužiti kao osnova za novu rezoluciju Savjeta sigurnosti o tome kako implementirati politiku šire zaštićene zone iz Rezolucije 824. Francuski materijal je, kada se pojavio u svom konačnom obliku 19. maja, razlikovao "lakšu opciju" i "težu opciju".[7] U lakšoj opciji, koja se zasnivala na modelu Srebrenice, nekih 9.600 vojnika bilo bi smješteno u šest enklava "da odvrate agresiju" svojim prisustvom. U težoj opciji 35.000 do 40.000 vojnika bi se "suprotstavilo svakoj agresiji".

Francuski ministar inozemnih poslova Alain Juppe je 13. maja informirao novinare o materijalu o zaštićenim zonama. On je samo govorio maglovito o "posvećenu" zaštićenih zona sa 10.000 do 12.000 vojnika. On je rekao da te snage ne mogu biti francuske ni britanske, već da trebaju buti ruske i američke. Naglasio je da "ne dolazi u obzir ponovno osvajanje teritorija koje su okupirali Srbi niti osiguranje

[7] Lahka opcija je također sadržavala sasvim lahku opciju gdje bi UNPROFOR rasporedio samo posmatrače u zaštićenim zonama.

potpune oružane zaštite oko označenih zaštićenih zona".[8] Može se otkriti u ovim izjavama ista nelagodnost koja je dovela Christophera i, nakon toga, Hurda da napuste Vance-Owenov plan. Kao i njegove američke i britanske kolege, Juppe je tražio manje opasnu alternativu - privremeno sredstvo.

Od tada pa nadalje sličice se slažu zapanjujućom brzinom. Warren Christopher i njegov savjetnik za štampu 17. maja u točku večere u restoranu u Washingtonu napravili su listu bitnih tačaka. Uskoro je to postalo poznato kao "Program zajedničke akcije" - u kojima su značajno mjesto zauzimale zaštićene zone. U osnovi, program je preformulirao politike koje su već bile implementirane. Jedini pomak bio je da su sada SAD predlagale uspostavljanje zaštićenih zona i Tribunala za ratne zločine. Program su brzo podržali i Francuzi i Britanci.

U posljednjem času ruski ministar inozemnih poslova Andrej Kozirjev je zaprijetio da bi komplicirao stvari. Kozirijev je krenuo u akciju zbog francuskog materijala o zaštićenim zonama. On je želio da se sazove vanredni sastanak Savjeta sigurnosti sa četiri ministra inozemnih poslova u New Yorku da bi se ova ideja dalje razmatrala. Kozirijev entuzijazam za francusku inicijativu o zaštićenim zonama brinuo je Christophera. Državni sekretar nije želio ustupititi inicijativu Rusima i da bude uvučen u angažiranje za "čvršću" politiku zaštićenih zona. Umjesto da ode da se sastane sa Kozirijevim u New Yorku, Christopher ga je pozvao da dođe u Washington.

Kozirijev je otišao u Washington 20. maja. On je vidio uspostavljanje zaštićenih zona kao početak implementacije Vance-Owenovog plana u fazama. U toku dugog sastanka sa Christopherom Kozirijev je shvatio da to nije bilo uopće ono što su Amerikanci imali na umu. Na kraju je bio ubijeđen da prihvati američki nacrt teksta uz obećanje da će se bosanskim Srbima dozvoliti veći teritorijalno homogeniji dio istočne Bosne i sjeverni koridor koji će im omogućiti da spoje Srbiju sa teritorijom koju su držali Srbi u Hrvatskoj i zapadnoj

[8] Owen, Balkan Odyssey, str. 165.

Bosni. To je bilo ono što su Rusi odavno zagovarali da bi se trebalo desiti. Vijesti o slaganju Rusa odmah su proslijeđene "The New York Timesu", čime je za Kozirijeva bilo nemoguće da se distancira od saglasnosti.

Douglas Hurd i Alain Juppe stigli su u New York 21. maja. Španski ministar inozemnih poslova Javier Solana bio je također pozvan.[9] Pet ministara konačno je potpisalo "Program zajedničke akcije" sljedećeg dana. Potom je program podnesen Savjetu sigurnosti UN-a kao zajednički stav pet država-članica. Ali, iako su se SAD, Rusija, Britanija, Francuska i Španija složile da se formiraju zaštićene zone, uvjeti u programu jasno su pokazivali da oni ne namjeravaju dati tim zonama nikakve "zube". To je postalo još jasnije u nastaloj debati o narednoj rezoluciji Savjeta sigurnosti koja se odnosila na pitanje kako implementirati politiku šire zaštićene zone iz Rezolucije 824 od 6. maja.

Uprkos naporima "nesvrstanih" zamalja u Savjetu sigurnosti, koje su radile od objavljivanja francuskog materijala na tome da osiguraju najveću moguću podršku bosanskim Muslimanima, uskoro je postalo jasno da "teža" opcija o zaštićenoj zoni neće biti usvojena.

U Savjetu sigurnosti, konflikt između Programa zajedničke akcije peterice i nesvrstanih zemalja izašao je na vidjelo 2. juna kada je ambasador Jesus Cape Verdea pročitao dugu izjavu u ime pokreta nesvrstanih. Jesus je objavio da se nesvrstane zemlje ne slažu sa Programom zajedničke akcije jer u njemu nema odlučnosti da se odvrati srpska ogresija a i nije bio povezan sa Vance-Owenovim planom. Sljedećeg dana grupa nesvrstanih podnijela je potpisnicima Programa zajedničke akcije vlastiti nacrt rezolucije o zaštićenoj zoni po kome sva muslimanska i hrvatska područja koja su, kao takva, ucrtana u Vance-Owenovom planu, dolaze pod zaštitu UN-a. Ovo je bio isuviše smion korak za potpisnike Programa zajedničke akcije.

[9] Britanija i Francuska, svjesne da krše osnovna pravila diplomacije EZ-a, odlučile su uvući Španiju, Španija je bila u Savjetu sigurnosti i pokazala se kao pouzdan partner o pitanju Bosne protiveći se zaštićenim zonama u toku debate 1992. godine i isključujući vojnu intervenciju sa snagama na terenu.

Kada je Grupa nesvrstanih shvatila da potpisnici zajedničke akcije nikada neće podržati njihov prijedlog i oni su ga napustili i počeli su pokušavati da se učvrsti nacrt rezolucije koji je dala Francuska ubacujući retoriku kojom bi se okončala nepristrasnost UN-a. Ipak, potpisnici zajedničke akcije insistirali su na ubacivanju ključnih fraza kojima su značajno slabili jezik rezolucije i oslobađali svoje trupe na terenu obaveze da pojačaju sigurnost zaštićenih zona. Konačno, 4. juna, tekst je manje-više usaglašen i usvojen je kao Rezolucija 836.

Kao i Rezolucija 819, Rezolucija 836 bila je inherentno kontradiktorna i otvorena za razne interpretacije. Ovo je bila prva rezolucija o Bosni koja se vezivala za Poglavlje VII Povelje UN-a bez ikakvih kvalifikacija, što je značilo da, u implementaciji politike zaštićene zone, UNPROFOR više ne djeluje pod mandatom očuvanja mira, nego pod mandatom jačanja mira. Dobar dio ostalog teksta zvučao je isto tako odlučno. Bliže proučavanje otkrilo je, međutim, da sve i nije tako kako je izgledalo. Dva najvažnija paragrafa bila su 5 i 9. U paragrafu 5 Savjet sigurnosti "proširuje" mandat UNPROFOR-u da bi mu omogućio *da odvrati napade na zaštićene zone, da nadgleda prekid vatre i da potpomogne povlačenje vojnih ili paravojnih jedinica koje nisu jedinice Vlade Republike Bosne i Hercegovine..."*

Nesvrstane zemlje željele su da UNPROFOR "brani" zaštićene zone, ali Program zajedničke akcije peterice zaglavio se na terminu "odvratiti". Kao utjeha, Nesvrstanim je bilo dozvoljeno da ubace rečenicu kojom se dozvoljava trupama bosanske Vlade da ostanu unutar zaštićenih zona, dozvoljavajući bosanskim snagama da ostanu. Savjet sigurnosti UN se simbolično stavio na stranu Bosanske vlade. Ipak, paragraf 9 ovo komplikuje: *Savjet sigurnosti ovlašćuje UNPROFOR ... za sprovođenje mandata definisanog u paragrafu 5 gore, da djeluje u samoodbrani, da preduzme neophodne mjere, uključujući i upotrebu sile, kao odgovor na bombardovanje zaštićenih zona bilo koje strane ili na oružane upade u njih ili u slučaju bilo kakve namjerne obstrukcije u ili oko ovih zona koje se tiču slobode kretanja UNPROFOR-a ili zaštićenih humanitarnih konvoja.*

Prilikom prvog čitanja ovog paragrafa čini se da bi trupe UN-a

koje su raspoređene unutar zaštićenih zona mogle upotrijebiti silu kao odgovor na srpske napade. Međutim, na insistiranje Britanaca, Francuza i Španaca u tekst je ubačena kvalifikacija "djeluju u samoodbrani". Ove riječi, kombinovane sa činjenicom da je glavni zadatak UNPROFOR-a bio ograničen na "odvraćanje" umjesto na "odbranu", osigurale su da nije bilo nikakve obaveze za trupe UN-a koje su uključene u implementaciju politike zaštićene zone da upotrijebe silu protiv Srba ukoliko i dok UNPROFOR sam ne bude pod direktnom opasnošću.

Shashi Tharoor, specijalni pomoćnik zamjenika generalnog sekretara za mirovne operacije, komentirao je suhoparno rezolucije o zaštićenim zonama u članku koji je kasnije napisao:

"Rezolucije Savjeta sigurnosti o zaštićenim zonama tražile su od strana da ih tretiraju kao 'zaštićene', nametale su obaveze njihovim stanovnicima i braniocima, rasporedile su trupe Ujedinjenih nacija u njima, ali su očekivale da njihovo puko prisustvo 'odvrati napade, brižljivo izbjegavajući da se od mirovnih snaga traži da 'brane' ili 'štite' te zone, ali ovlašćujući ih da pozovu zračne napade 'u samoodbrani' - remek-djelo diplomatskog uobličavanja, što je u mnogome bilo neprimjetljivo kao operativna direktiva."[10]

A što se tiče lekcija koje su se mogle naučiti u junu 1993. godine iz već postojeće zaštićene zone, Srebrenice, povjerljivi UNHCR-ov izvještaj bolno izlaže raskorak između stvarnosti u Srebrenici i koncepta zaštićene zone o kome se diskutovalo u New Yorku: *"Jednom kada se fokus pomjeri od uspostavljanja zaštićenih zona i osnovne rehabilitacije ljudi koji su uhvaćeni u klopku u ovim zonama, postat će jasno - kao što je to već slučaj u Srebrenici - stanovništvu da ne postoji plan za njihovu budućnost i da se oni suočavaju sa životom prisilne besposlice u kampu za izbjeglice. Frustracije i agresivnost će rasti sa mogućim ugrožavanjem procesa demilitarizacije...*

Iako sigurniji od granatiranja nego što su to bili više od godinu dana, socijalna situacija (u Srebrenici) se pogoršava svaki dan pošto osnovne potrebe za preživljavanje nisu zadovoljene. Nasilje, aktivnosti

[10] Shashi Tharoor, 'Should UN peacekeeping go "back to...

crnog tržišta, prostitucija, krađa postaju jedine aktivnosti stanovništva. Napetosti narastaju između većine izbjeglog stanovništva i manjine lokalnog stanovništva. Kao i uvijek, žene, djeca i stariju su najviše pod rizikom. Enklava mora sada biti priznata za ono što je ona, naime zatvoreni kamp za izbjeglice od 50.000 ljudi bez odgovarajućih uvjeta za više od oko 15.000."

Upozorenja poput ovoga naišlo je na zatvorena vrata. Zaštićene zone počele su služiti "većim" političkim interesima od onih što su bile stvarne potrebe opkoljenog naroda Srebrenice i drugih pet bosanskih gradova.

Sada kada je Savjet sigurnosti odlučio napraviti dodatne zaštićene zone, otalo je još jedno konačno pitanje: pronalaženje trupa. U pripremi za jedan zvanični izvještaj generalni sekretar je od generala Wahlgrena tražio da napravi procjenu o broju trupa koje su potrebne za implementaciju Rezolucije 836. Wahlgren je bio veoma nezadovoljan rezolucijom. Dan prije nego ju je Savjet usvojio, on je poslao upozorenje u new York. Klauzula u rezoluciji kojoj se dozvoljava Bosanskoj armiji da ostane u zaštićenim zonama, potebno ga je brinula: *"Ako se ne dozvoljavaju nikakve kontrole vojnih ili paravojnih jedinica bosanske Vlade, stvara se scenario kojim bi se ohrabrilo korištenje zaštićenih zona kao luka gdje se snage mogu odmoriti, ponovo naoružati, obučiti i pripremiti za dalje vojne operacije. Historija konflikta u Vijetnamu pada odmah napamet."*

Wahlgren se plašio da bi zaštićene zone mogle intenzivirati rat. Štaviše, one bi vjerovatno izazivale napade Srba koje bi bilo teško ubijediti da ih UN tretiraju "nepristrasno". Da bi ih se odvratilo, to bi zahtijevalo, sasvim jasno, ogroman broj vojnika UN-a.

Da bi se "efikasno odvratili" od napada na zaštićene zone, Wahlgren je tvrdio da je potrebno 34.000 vojnika. Snage koje su već bile u Bosni bile su razvučene do krajnosti pa je ovaj broj bio kao dodatak postojećoj snazi.

Ali, program zajedničke akcije peterice nije to predvidao. Wahlgrenov zahtjev za 34.000 bio je "pretjeran". Sekretarijatu UN-a

rečeno je da se umjesto toga usmjeri na "lakšu" opciju, kao što je bilo predviđeno u francuskom majskom materijalu koji je zahtijevao nešto više od 10.000 vojnika.

Izvještaj generalnog sekretara o tome kako implementirati Rezoluciju 836 bio je spreman 14. juna. U njemu je bilo navedeno da iako je potrebno dodatnih 34.000 vojnika da bi UNPROFOR efikasno odvratio napade na zaštićene zone, osnovni nivo "odvraćanja" može se osigurati pojačanjem od 7.600 vojnika. Četiri dana kasnije Savjet je usvojio Rezoluciju 844, kojom se odobrava pojačanje UNPROFOR-a sa manjim brojem.

Ipak u vrijeme kada je usvojena Rezolucija 844, već je postalo, nažalost, jasno da sakupljanje 7.600 vojnika neće biti moguće. Veliki broj nacija odbio je dati bilo kakav doprinos u snagama uopće, na čelu sa Špancima. Francuzi su dali jasno na znanje da su željeli svoje trupe koncentrirati u Bihaću i Sarajevu "zbog njihove vlastite sigurnosti" i da oni neće preuzeti treću zaštićenu zonu. (Kasnije su se Francuzi sasvim povukli iz Bihaća.) Amerikanci su se našli u poziciji koju su već ranije iznijeli u maju kada je predsjednik Clinton najavio da će SAD osigurati podršku iz zraka za zaštićene zone, ali je isključio slanje kopnenih trupa na "strelište". Britanska Vlada učtivo je informirala Sekretarijat UN-a da oni žele da britanske trupe ostanu u zonama operacija u centralnoj Bosni u kojima su trenutno bile. Rusija, koja je registrirala nedostatak entuzijazma među partnerima zajedničke akcije, također je odbila učestvovati. Potom su i Skandinavci, koji su u početku pristajali, također odlučili da ne daju nikakav doprinos u vojnicima. Sekretarijat UN-a bio je u opasnosti da svoju listu iscrpi. Iako su Kanađani već bili u Srebrenici, Francuzi u Bihaću i Sarajevu, a neke britanske trupe u Tuzli, nijedna zemlja, izgleda, nije bila voljna zamijeniti Kanađane ili bar preuzeti jednu od dvije preostale istočne enklave. Osim Holandije.

ŠESTO POGLAVLJE

"Principijelan stav" - Holanđani i Srebrenica

U holandsko Ministarstvo odbrane u Haagu stiglo je 2. novembra 1993. godine pismo od generalnog sekretara UN-a Boutrosa Ghalija. Pisao je da sada želi prihvatiti ponudu koju je holandska Vlada dala prije nekoliko mjeseci kada je UN tražio borbene trupe za zaštitu zaštićenih zona. Pismo je izazvalo veliko preneraženje u Ministarstvu. Niko se nije mogao sjetiti da je Holandija dala takvo obećanje. Tragajući po dosjeima, međutim, civilni službenici uskoro su otkrili da zaiste jeste. Ministar odbrane Pelus ter Beek bio je taj koji je u toku posjete New Yorka 7. septembra ponudio Boutrosu Ghaliju bataljon iz nove zračno-mobilne brogade i nije isključio zaštićene zone kao njeno moguće mjesto rasporedivanja.[1] I sada, uprkos ozbiljnoj rezerviranosti u vojsci, Ministarstvo nije moglo a da ne održi svoje obećanje. Holandija je dakle bila jedina zapadna država članica UN-a u junu 1993. godine, koja je pozitivno odgovorila na zahtjev Sekretarijata za vojnike koji bi implementirali rezolucije Savjeta sigurnosti o zaštićenim zonama. Holanđani su neumoljivo kretali ka Srebrenici.

"Očuvanje mira" veoma je popularno u Holandiji. Vlada, Parlament a i narod čvrsto su podržavali taj koncept. Ministri bi uvijek nalazili pažljivo slušateljstvo kada bi govorili o "velikoj nepravdi" koja je počinjena u bivšoj Jugoslaviji i moralnoj obavezi Holandije na pomogne u okončanju konflikta. U svom najvećem broju, početkom 1994. godine, oko 3.100 holandskih vojnika bilo je raspoređeno u i oko bivše Jugoslavije - relativno sa najvećim doprinosom među zemljama NATO-a, a apsolutno treći po veličini (nakon Francuske i Ujedinjenog

---

[1] Drea Berghorst, "*Een eervolle, niet eenvoudige, meaar uitvoerbare opdracht", De uitzending van Dutchbat naar Srebrenica ("Častan, težak ali izvodljiv zadatak": Raspoređivanje Holandskog bataljona u Srebrenici),* Atlantisch Perspectif, Vol. 20 (1996.), str.10.

Kraljevstva). Sva mjesta raspoređivanja - uključujući i Srebrenicu - odobrena su jednoglasno u Parlamentu.

A što se tiče uputa datih ovim vojnicima, Vlada je griješila na strani opreza. Njihova prvobitna uloga bila je da osiguraju humanitarnu pomoć. Uz to, vjerovalo se da njihovo prisustvo, zajedno sa drugim trupama UN-a, ima "određeni prijeteći efekat" na razmjere ili oštrinu narušavanja ljudskih prava. Konačno, trupe su mogle "doprinijeti stvaranju neophodnih uvjeta" za trajan mir. Uspjeh bar humanitarnih nastojanja, tvrdila je Vlada, opravdan je činjenicom da su civilni gubici spali sa 130.000 u 1992. godini na 13.000 u 1994. godini.

Ustvari, opće stanovište o konfliktu podržavalo je sve više snažnu intervenciju. Opće mišljenje bilo je da su Srbi i srbijanska agresija bili kriva strana. Većina Holanđana vjerovala je da ovu krivu stranu ne treba samo zadržavati nego i kazniti, a ankete su stalno pokazivale da su Holanđani za primjenu mira u Bosni. Na kraju 1992. godine, 66 posto podržavalo je holandsko učešće u vojnoj intervenciji i prihvatalo je da bi to podrazumijevalo i holandske gubitke.[2] Beskrajan niz komentara u glavnim novinama podržavao je ovo stanovište

Istaknute ličnosti koje su pozivale na vojnu intervenciju bili su oni koji su ranije podržavali masovni antinuklearni protestni pokret iz ranih osamdesetih. Njihovo jako moralno opredjeljenje za nuklearno razoružanje sada se pretvorilo u borbu protiv nepravde i kršenja ljudskih prava u bivšoj Jugoslaviji. Krajem 1992. godine, Mient-Jan Faber, bivši vođa antinuklearne kampanje, pomogao je da se organiziraju "kontemplativni sastanci" u crkvama širom zemlje gdje je on "priznavao svoju vlastitu krivicu". Na ovim sastancima, on je tvrdio da je time što se ne nudi zaštita gradovima kao što je Sarajevo i Srebrenica, gdje desetine hiljada ljudi ostaje u zamci izloženo "četničkom terorističkom bombardiranju, međunarodna zajednica također kriva za ovu vrstu genocida".

[2] Jan van der Meulen, *"Hoge verwachting van nieuwe krijgsmacht" (Velika očekivanja za nove oružane snage*) Maatscliappij & Krijgsmacht, Vol. 15, br. I (Februar 1993.), str. 2

Faber je čvrsto podržavao koncept zaštićene zone. Početkom 1993. godine, podražavajući visoko uspješan oblik protesta iz opojnih dana zalaganja protiv nuklearnih projektila, on je pomogao da se organizira nacionalna "akcija poštanskih dopisnica". Faber je prezentirao lordu Owenu i Cyrusu Vanceu u Ženevi više od 157.000 poštanskih dopisnica u kojima se zahtijeva da se uspostave zaštićene zone u Bosni: Posjetili smo Owena u januaru 1993. godine sa ljudima iz Sarajeva, Beograda i Zagreba.

On je rekao da je to bila najluđa ideja za koju je ikad čuo... a četiri mjeseca kasnije nju je usvojio Savjet sigurnosti![3]

Visoko moralni pozivi za akciju nisu, međutim, bili ekskluzivni domen ovog ljevičarskog aktiviste. Joris Voorhoeve, bivši lider glavne konzervativne partije i, u to vrijeme, šef međunarodnih odnosa istraživačkog centra "Clingendael", u osnovi, slagao se sa Faberom: "Da bi zlo pobje+ivalo, jedini je uvjet da dobri ljudi ne čine ništa."[4] U uzbunjujućim uvodnicima Voorhoeve je pozivao na vojnu intervenciju i uspostavljanje zaštiženih zona.

Većina holandskih članova Parlamenta umnogome je izražavala simpatije prema pozivima za oštrijom akcijom u Bosni i vršila je pritisak na Vladu da privlači međunarodnu podršku. Međutim, kada se Parlament okrenuo predmetu stvarne uloge holandskih mirovnjaka, stanovišta članova Parlamenta odjedanput su izgledala mnogo uzdržanija. Oni su izražavali veliku zabrinutost za dobrobit i sigurnost holandskih trupa i stalno su od ministara tražili više informacija. Koliko su plaćeni? Da li su im odredbe oko dopusta i životni uvjeti odgovarajući? Šta bi se desilo ako vojnici završe kao invalidi? Da li bi briga o njima bila kako treba? Iznad svega, da li su muškarci i žene sigurni? Standardan odgovor vlade bio je da nema brige, Holandske

---

[3] Intervju sa Mient-Jan Faber koji je vodio Alex de Meijer, *"Een houding van niets doen, niet interveni(ren, deugt van geen kant" ("Ne činiti ništa, ne intervenirati, nije uopće dobro")*, Transit, Br. 2 (mart/april 1996.), str. 21

[4] J.J.C. Voorhoeve i M.van den Doel, *'Nederland moet het initiatief nemen tot actie in Bosni, ('Nizozemska bi trebala preuzeti inicijativu za djelovanje u Bosni')*, De Volkskrant, 5. august 1992.

trupe nisu izložene ničem više od "dobro razmotrenog i prihvatljivog rizika". Opasnost da bi ovaj rizik mogao ispasti neprihvatljiv ako bi se opasnosti povećale bilo je nešto što bi sigurno dalo političarima pauzu.

Poziv za oštrijom akcijom upadao je isto tako u praktičan problem: Holanđani nisu imali borbene trupe na raspolaganju koje su bile spremne. Armija je još uvije bila zasnovana na principu regrutiranja, a regruti se nisu mogli poslati u misiju očuvanja mira bez pristanka, a čak i tada, premijer Ruud Lubbers je jednom primijetio, oni mogu promijeniti svoje mišljenje "na ulasku u avion". Mada bi regrutiranje trebalo biti ukinuto do 1998. godine, armija nije još zaokružila formiranje nekih borbenih jedinica sastavljenih samo od dobrovoljaca. Kraljevska mornarica posjedovala je neke profesionalne jedinice marinaca, ali su one već služile u okviru UN-a u Kambodži. Prva jedinica sastavljena samo od dobrovoljaca - bataljon armijskih novih elitnih trupa, zračno-mobilna brigada - ne bi bila spremna do novembra 1993. godine. Tako su jedinice koje su prve poslane u bivšu Jugoslaviju bile bataljon veze, u martu 1992. godine, i transportni bataljon u novembru 1992. godine.

Međutim, pitanje eventualnog slanja armijskih borbenih jedinica nije iščezlo. Holandsko Ministarstvo inozemnih puslova vjerovalo je da je to dobra ideja. Takve jedinice poboljšale bi "vidljivost" holandske spoljne politke. Zvaničnici Ministarsva inozemnih poslova bili su umnogome frustrirani njihovim isključivanjem iz međunarodnih foruma koji su tražili rješenje za ovaj konflikt. Pošto su vjerovali da dominantni glasovi u ovim debatama idu isuviše u prilog Srbima, a rezultat toga je nagrađivanje agresije, holandsko Ministarstvo inozemnih poslova osjećalo je stalnu potrebu da se čuje i njihov glas. Borbene jedinice mogle bi otvoriti vrata međunarodne diplomacije za njih.

Ali, holandsko Ministarstvo odbrane oklijevalo je na osnovu savjeta koje su mu dali vojnici na vrhu, posebno načelnik Štaba odbrane general Arie van der Vlis i komandant kopnenih snaga general-pukovnik Hans Couzy. Oni su imali tri glavne brige.

Prva je bila birokratske naravi. Učešće u očuvanju mira nije bilo u institucionalnom samointeresu armije jer je dovelo u pitanje planove

opreme. Zračno mobilna brigada bila je otvorena da primi nekih šezdeset novih borbenih i transportnih helikoptera do kraja vijeka. "Ono što mi je palo na pamet", rekao je kasnije general Van der Vlis, "bilo je pitanje: hoće li ovo značiti kraj zračno-mobilne brigade? Jer ljudi bi vjerovatno počeli govoriti: 'Vidite, oni mogu dobro funkcionirati i sa oklopnim jedinicama. Ne trebaju nam ovi helikopteri.'"[5] Van der Vlis i ostali bojali su se da bi ono što je trebalo da bude dragulj u kruni Holandske armije moglo biti oduzeto.

Drugo, Van der Vlis i Couzy vjerovali su, i jedan i drugi, da Holandska armija još nije spremna. Trebalo je više vremena za prelazak sa regrutne na profesionalnu vojsku. Oni su vjerovali da treba bar nekoliko godina snagama da steknu kulturu i etos profesionalne vojske.

Treće, generali su se plašili da će biti uvučeni u nepobjedivi gerilski konflikt. General Couzy je posebno glasan bio po ovom pitanju. On je opisivao prirodu bosanskog konflikta na radio-programu u januaru 1993. godine: *"Vidio sam tu zemlju, vidio sam zaraćene strane i poznajem njihovu historiju. Ako želite da idete na vojno rješenje na terenu, treba vam velika snaga od 100.000 do 200.000 vojnika. Ovo je jedino moguće ako je Amerika spremna da učestvuje. Ali SAD već su rekle da nisu voljne za to. Evropa nema mogućnosti osigurati toliko trupa. Ako se ipak donese odluka da se uđe u borbu na terenu uprkos ovome, time će se taknuti u osinjak. Bit će potrebno osigurati još trupa ponovo i ponovo, a na kraju morate zamisliti vijetnamski scenario."*

Ustvari, izgledi da se bude umiješano u drugi Vijetnam, bilo da je to opravdano ili ne, proganjali su sve vojske NATO-a. Zaštićene zone ove noćne more bi približavale, kako je Vad der Vlis ustvrdio na nacionalnoj televiziji, jer je to podrazumijevalo stavljanje na jednu stranu u konfliktu. I, što je značajno, ovakvi strahovi u Sjedinjenim Državama i Britaniji uspjeli su ubijediti nacionalne vlade da intervencija nije dobra zamisao. U Holandiji vojska nije uspjela u svojim nastojanjima da od svoje vlade dobije slično priznanje, i na kraju je pritisak da se obećaju borbene trupe bio toliko veliki za vojnike i

---

[5] Berghorst, *"Een eervolle, niet eenvougige, maar uitvoerbare opdracht"*, str. 10.

njihove ministre da bi ga mogli izdržati.

U toku 1993. godine, pritisak u Parlamentu kojim se tražilo više akcije se povećao. Laburistička partja, koja je bila dio vladajuće koalicije, bila je posebno ogorčena propustom međunarodne zajednice da se bori sa onim što su oni smatrali glavnom nepravdom rata: etničkim čišćenjem bosanskih Muslimana. I kada je Savjet sigurnosti usvojio Rezoluciju 824 i proglasio šest zaštićenih zona u Bosni u maju, holandski Parlament odmah je izvršio pritisak na Vladu da podrži inicijativu u vezi sa borbenim trupama. Zajednički parlamentarni laburističko-kršćansko-demokratski prijedlog donesen je 19. maja 1993. godine koji je pozvao Vladu "da pripremi zračno-mobilnu brigadu za akciju u očekivanim operacijama UN-a".

U junu 1993. godine, kada je UN počeo tragati za 34.000 vojnika za zaštićene zone, holandska Vlada dobrovoljno je dala bataljon zračno mobilne brigade - iako još ne za raspoređivanje u zaštićenim zonama. Opozicija Ministarstva odbrane uspjela je bar ishoditi ovaj prijedlog.

Međutim, kada se ministar odbrane Ter Beek sastao sa generalnim sekretarom UN-a Boutrosom Ghalijem 7. septembra 1993. godine i formalno ponudio 11. bataljon zračno-mobilne brigade UN-u da bude raspoređen "kao podrška mirovnom rješenju", propustio je jasno navesti da su zaštićene zone bile isključene kao alternativna destinacija. Ustvari, zvaničnici Ministarstva odbrane nisu bili svjesni da je pet dana prije Ter Beekove posjete holandski ambasador u UN-u Niek Biegman već obećao trupe za zaštićene zone. Prema jednom pismu Ministarstva inozemnih poslova holandskom Parlamentu iz 1996. godine, Biegman je je rekao zamjeniku generalnog sekretara za mirovne operacije Kofi Annanu, 2. septembra 1993. godine, *da je Holandija već u junu ponudila da učestvuje u snagama za "zaštićene zone" (sa logističkom jedinicom. Ta ponuda nije (još) bila realizirana, jer zahtjevi UN-a... nisu odgovarali holandskim mogućnostima. Holandija je, međutim, ostala pripravna da učestvujc u primjeni "zaštićenih zona" i bila bi u stanju u januaru 1994. godine ponuditi bataljon zračno-mobilne brigade, uključujući logističku komponentu..."*

Ove ponude u trupama Ministarstvo inozemnih poslova namjeravalo je dati kao "katalizator" da bi potaklo druge zemlje da učine svoj dio.

Do novembra 1993. godine, u odsustvu mirovnog rješenja, zaštićene zone izgledale su kao najveći kandidati za raspoređivanje holandskih trupa. Kako se ova realnost približavala, mišljenje Holandije počelo se kolebati. Ispostavilo se da podrška za čvršću akciju protiv Srba i nije bila tako jaka nakon svega. Članovi parlamenta sada su nervozno tražili razjašnjenje pravila angažmana i pitali su da li je bataljon kako treba opremljen.

Vlada je bila brza da potcijeni opasnosti. Ministar inozemnih poslova Peter Kooijmans i ministar odbrane Ter Beek, napisali su u zajedničkom pismu Parlamentu: *"Pravila angažiranja za dodatne holandske plave šljemove ista su kao i za druge jedinice UN-a u Bosni i Hercegovini. Ona dozvoljavaju upotrebu sile kao konačni izlaz u samoodbrani i ako su jedinice UN-a nasilno spriječile da izvršavaju svoje zadatke."*

Tenzija što se tiče holandskog položaja, koja je treperila između nevoljnosti da se preuzme rizik i želje za čvršćom akcijom - isijava iz pisma. Do kraja, sumirajući politiku koja se odnosi na pravila angažiranja, ministri su napisali, u rečenici punoj kvalifikativa, da operacije zračno-mobilnog bataljona mogu biti "ako je potrebno, mnogo odvažnije".

Dok je general Van der Vlis bio na odmoru armijska vrhovna komanda pristala je da zračno mobilni bataljon stavi na raspolaganje za Bosnu. Ono što je poljuljalo debatu bilo je uvjerenje nekih generala da bi jedno takvo angažiranje moglo koristiti imidžu armije. Opsežna televizijska i plakatna reklamna kampanja naglasila je uzbudljive mogućnosti koje nudi nova, sastavljena od dobrovoljaca, zračno mobilna brigada sa crvenim beretkama. Bilo bi nepovoljno ako brigada, kao što je to formulirao jedan general, "ne bi otišla dalje od... male vježbe u Grčkoj".[6] Što će reći, čak i generali koji su bili za

[6] Berghorst, *"Een eervolle, niet eenvougige, maar uitvoerbare opdracht"*, str. 12.

raspoređivanje nisu baš bili za istočne enklave.

Ministar odbrane Ter Beek i komandant kopnenih snaga general Couzy, otputovali su u misiju ustanovljenja činjenica u Bosnu i bili su tamo od 9. do 11. novembra 1993. godine. Ter Beek uporno je ponavljao komandantima UN-a da on ne želi da Holanđani budu poslani u zaštićene zone, i na trenutak je izgledalo da bataljon možda i neće završiti uopće u zaštićenoj zoni. Tog istog mjeseca, situacija u centralnoj Bosni se umnogome pogoršala, i pojačano prisustvo UN-a moglo je biti potrebno radi razdvajanja Hrvata i Muslimana koji su se borili; taj posao mogao je pripasti Holanđanima. Ali krajem novembra ipak je, postalo jasno da se to neće desiti i da su zaštićene zone Srebrenice i 'epe dodijeljene holandskoj jedinici. U misiji izviđanja u tom regionu, zamjenik komandanta kopnenih snaga general-major Ruurd Reitsma saznao je od komandanta UNPROFOR-a, belgijskog general-pukovnika Francisa Briquemonta koje je odredište jedinice. Reitsma je bio oštar pobornik povećanja ugleda ove jedinice. On se obratio izvještajem Haagu da je, po njegovom mišljenju, ovo bio "častan, težak, ali izvodljiv zadatak".

U Haagu se vodeće armijsko vodstvo složilo da, ako to moraju biti zaštićene zone, bataljon onda mora bar izbjegavati da bude uključen u stvarnu borbu. Kao što je Couzy kasnije izjavio, misija bataljona UN-a "nije bila da se bore sa Srbima i ne da brane stanovništvo."[7] Van der Vlis i Couzy postavili su dva zahtjeva. Prvi, holandska jedinica trebala je služiti u Bosni maksimalno u periodu od osamnaest mjeseci - iako o tome UN nije bio informiran šest mjeseci po raspoređivanju. Drugi, jedinica mora uvijek ostati zajedno i mora biti opremljena sa takvom kombinacijom naoružanja kojom bi se maksimizirala samozaštita i odvatio napad na nju, ali u isto vrijeme ne treba imati izgled moguće interventne snage. Očuvanje mira, prema generalu Van der Vlisu, značilo je imati upravo toliko sredstava da se situacijom može vladati".

Na prvom mjestu, Generalštab je želio opremiti bataljon oklopnim vozilima na točkovima. Smatrano je da bi ovo bilo tipičnije

---

[7] H.A. Couzy, *Mijn jarefl als bevelhebber* (*Moje godine kao komandanta*) (Amsterdam: Veen, 1996) str.140.

za dužnosti čuvara mira i manje prijeteće. "Ona nisu izgledala kao tenkovi", zabilježio je jedan viši oficir. Ali, Holanđani nisu posjedovali takva vozila. Pokušaj da se ona iznajme od Finske propao je kada je ta zemlja postavila neprihvatljivu cijenu. Na kraju je Armija bila prisiljena upotrijebiti vlastite "YPR-ove" sa gusjenicama. "YPR-ovi" su bili osnova oklopnih pješadijskih bataljona. Obično su bili naoružani sa topom od 25 mm. Takvo vozilo, međutim, smatrano je isuviše teškim i isuviše agresivnim. Generalštab je odabrao umjesto toga da uzme neke "YRP-ove" koji su imali teške mitraljeze kalibra 12.50 umjesto topa. Bilo je također lakše obučiti vojnike za korištenje mašinki nego topa, a ovo prvo imalo je i manje zahtijeva za održavanje. Baterija bataljona sa minobacačem od 120 mm smatrana je isto tako preteškom pa je zamijenjena, u konačnoj fazi, sa šest lakših minobacača kalibra 81 mm. Šest dalekometnih TOW-ova i osamnaest antitenkovskih raketnih sistema srednjeg dometa tipa Dragon odvezeno je u Srebrenicu. Ali jedinici sa četiri lagahna Balkow helikoptera Srbi nisu dozvolili ulazak.

Sve u svemu, bataljon je bio opremljen slično tradicionalnim mirovnim jedinicama, koje su se oslanjale na pristanak zaraćenih frakcija i kojima je bilo potrebno oružje i oklopnjaci za samozaštitu i dezaktiviranje samo lokalnih kriza. Holandski članovi Parlamenta izražavali su bojazan da je naoružanje isuviše lahko i neki su lobirali da se nabavi teže naoružanje. Ono što većina njih nije shvatala bilo je da kvalitet i kvantitet naoružanja malo znače ako do bataljona ne stiže ono s čim se ono može upotrijebiti. Zaista, pokazalo se da je logistika bila Ahilova peta u zaštićenoj zoni Srebrenice. Što su više opreme Holanđani ponijeli sa sobom to im je više materijala za nju trebalo - i tako su više zavisili od Srba, koji su konačno kontrolirali sav prilaz enklavi.

Fundamentalna greška u holandskom procesu donošenja odluke u vezi sa raspoređivanjem borbenih jedinica u Bosni bila je da je on vođen gotovo isključivo moralnom uvredom. Javnost, Parlament i Vlada, svi su željeli učiniti nešto u vezi sa ratom. Ali malo njih je pažljivo razmotrilo da li nešto što je, ustvari, korisno može biti postignuto. Iako su kad su već jednom bile usvojene rezolucije o zaštićenim zonama naišle na široku teoretsku podršku na

međunarodnom nivou, svi glavni saveznici zaustavili su se kod stvarnog osiguranja sredstava za implementaciju rezolucija. Holandska Vlada propustila je uočiti negativne signale koji su poticali od NATO saveznika. Oni su naivno vjerovali da će davanjem primjera potaknuti druge da ih slijede. Rezolucije o zaštićenim zonama Holanđani su primili novo za gotovo. Izgleda da je malo njih shvatalo da je stvarna motivacija koja je stojala iz ovog bila da se ozvaniči napuštanje Vance-Owenovog plana. Čak i kad je postalo jasno da nijedna druga zapadna zemlja neće dobrovoljno poslati trupe u istočne enklave, holandska Vlada ignorirala je opasnost i dala je usamljeno obećanje. Ovo posebno nije bilo mudro jer pod uvjetom da Holanđani zapadnu u nepriliku - a postojale su dobre šanse za tako nešto - oni bi u potpunosti zavisili od drugih nacija.

Ova zavisnost od drugih zemalja bila je jasna čak i prije nego je misija holandskog bataljona počela. Početkom decembra 1993. godine prethodnici grupe za izviđanje ovog bataljona Srbi nisu dozvolili ulazak u Srebrenicu. Pošto su Srbi također odbijali pristup UN-u aerodromu u blizini Tuzle i pošto su povećavali prtisak na opkoljeno Sarajevo, situacija je postala toliko ozbiljna da je ovo pitanje razmatrano na sastanku šefova država i vlada NATO-a 10. i 11. januara. U završnom kominikeu NATO je zaprijetio udarima iz zraka ako se holandska strana i dalje bude blokirala.

Generalni sekretar UN-a Boutros Ghali bio je u Hagu 19. januara 1994. godine nešto prije nego što su Holanđani pokušali ući ponovo u Srebrenicu, krajem mjeseca. Premijer Ruud Lubbers rekao je generalnom sekretaru da ga brine da proces donošenja odluke u UN-u za odobravanje podrške iz zraka, posebno bliske zračne podrške, ne bi mogao funkcionirati. Pitao je da li bi se odluka o pozivanju bliske zračne podrške mogla povjeriti vojnim komandantima na terenu. Generalni sekretar odbio je tu ideju ali nije mogao Lubbersu pružiti alternativu koja bi mogla funkcionirati. Ako NATO želi preuzeti vojnu ulogu u Bosni, on bi bio sretan da se povinuje. Lubbers je bio zaprepašten neozbiljnošću generalnog sekretara. Boutros Ghali, zatim, ustvrdio je da odluke oko korištenja zračne sile leže na Savjetu sigurnosti. Kasnije je ipak u razgovorima rekao da je odgovornost za

odobravanje upotrebe zračne sile njegova i njegovog specijalnog predstavnika Yasushija Akashija. Ova kontradikcija iznenadila je Lubbersa, ali on je odlučio da ne traži razjašnjenje u tom momentu, u slučaju da se generalni sekretar ne opredijeli za opciju koju Lubbers nije želio (kontrolu Savjeta sigurnosti). Uprkos razuvjeravanjima Boutrosa Ghalija da zahtjevi za zračnom podrškom mogu biti napravljeni u roku od dva sata, Lubbers je izašao sa sastanka vjerujući da postoji malo, ako uopće, garancija da će UN osigurati podršku iz zraka ako Holanđani u Srebrenici budu napadnuti. Štaviše, ako je generalni sekretar bio u pravu što se tiče njegove tvrdnje da Savjet sigurnosti donosi odluku o podršci iz zraka, onda su se Holanđani plašili moguće ruske prepreke. Holandski diplomati zahtijevali su hitno razjašnjenje od Sekretarijata UN-a.

Ali ovo razjašnjenje nije stizalo (zračna sila je i dalje bila predmet vruće debate između SAD, Francuske, Britanije i Rusije), i nakon kratkog vremena entuzijazam holandske Vlade za postizanje toga izgleda da je jenjavao. Ovo vjerovatno ima veze sa granatiranjem od 5. februara 1995. godine u Sarajevu kada je ubijeno šezdeset i devet ljudi. Nakon toga napada NATO je brzo izdao ultimatum bosanskim Srbima naređujući im da povuku svoju artiljeriju iz "zone isključenja" od dvadeset kilometara oko Sarajeva u roku od deset dana ili će se suočiti sa napadima iz zraka. Do tog vremena, dijelovi holandskog bataljona, koji su napredovali, rasporedili su se u Srebrenici. Iako je holandska Vlada podržala ultimatum NATO-a, privatno je počela brinuti o ranjivosti svojih trupa. Jedan od glavnih nacionalnih listova zabilježio je da su Vladini stavovi o zračnoj sili postali odjednom mnogo "oprezniji". Ministar inozemnih poslova Kooijmans sada je žestoko zagovarao uključenost UN-a u odluke o upotrebi zračne sile.[8] Začuđujuće, holandska preokupiranost zračnom silom izgleda da se pomjerila sa osiguranja njenog brzog raspoređivanja na sprečavanje da se to dešava u prevelikoj žurbi.

U međuvremenu, u Srebrenici je Holandski bataljon počeo

[8] Wio Joustra, *'Kooijmans kiest voor voorzichtigheid'* ('Kouijmans opts for caution'), De Volkskrant, 11. februar 1994.

doživljavati poteškoće vezane za očuvanje mira u izoliranoj enklavi. Krajem januara 1994. godine, prvi dijelovi zračno-mobilnog bataljona od 1.170 vojnika stigli su u Bosnu. Oko 570 holandskih vojnika zvanično je 3. marta raspustilo 140 kanadskih vojnika koji su bili u Srebrenici od aprila 1993. godine. Komanda podrške sa sljedećih 350 ljudi smještena je u Lukavcu u centralnoj Bosni. Međutim, četa koja je bila namijenjena Žepi lahko se "izvukla". Bila je preraspoređena za Simin Han u takozvanom "Sapna palcu" u junu.

Od početka bataljon za Srebrenicu propustio je dovesti svu svoju logistiku u enklavu. Posebno je bio nesretan sa municijom. Brod na kome je bila natovarena većina holandske municije pokvario se u Biskajskom zaljevu. Do vremena kada je on pristao u Hrvatskoj, Srbi su objavili da je 250 kontejnera koje su Holanđani već transportirali u Srebrenicu bilo više nego dovoljno i zabranili su da išta više prođe. Devet mjeseci kasnije nekih 120 kontejnera - među njima velika količina municije - još uvijek je tavorilo u depou u Lukavcu. Do jula 1995. godine Holandski bataljon posjedovao je 16 posto od svoje operativne municije koja im je trebala. Dobar dio one koju su već imali postao je nepouzdan nakon osamnaest mjeseci i trebalo ju je zamijeniti.

Konvoje za snabdijevanje koji su uslijedili ka Srebrenici Srbi su često zadržavali i bili su predmet beskrajnih provjeravanja. Ponekad su konvoji vraćani. Gorivo je bilo posebno teška stavka. Srbi su dobro vodili računa da održavaju materijalna sredstva na minimumu jer su znali da nijedna moderna armija ne može uredno funkcionirali bez njih. To je značilo da Holanđani nisu mogli patrolirati u enklavi u svojim oklopnim vozilima i umjesto toga su pješačili. Drugi osnovni običaji u ponašanju kršeni su. Agregati za prizvodnju energije morali su se često gasiti pa je bilo malo električne energije. Udobnosti života u jednom imućnom društvu - svjetlo, topla voda, televizija i svježa hrana (koja se nije mogla spremiti bez struje koja pokreće frižidere) - pogodnosti za koje su mnogi holandski vojnici pretpostavljali da su nerazdvojiv dio njihovog života, pa makar oni bili vojnici, nije više bilo.

Odlazak na odsustvo bio je isto tako problematičan. Srbi su redovno odbijali dati odobrenja za izlazak konvoja iz enklave, ili su ih

bar zadržavali. U novembru 1994. godine, avioni NATO-a napali su srpsku zrakoplovnu bazu u Udbinama, a nekoliko dana kasnije, i više srpskih baterija protuzračnih projektila. S tim u vezi sedamdeset holandskih vojnika koji su bili na putu kući Srbi su uzeli kao taoce. Pošto im je bilo zabranjeno da koriste radioveze, spoljni svijet izgubio je svaki kontakt s njima. Četvrtog dana njihovog prisilnog zaustavljanja posjetio ih je general Mladić, koji je došao u tek ofarbanom džipu marke Mercedes, koji su Srbi oduzeli iz jednog od prethodnih holandskih konvoja. Kasnije je Holanđanin Nijuis rekao dopisniku NRC/Handelsblad-a: "Bio je s nama pet minuta. Jednom od momaka je rekao 'NATO', a zatim je prešao prstima preko svog vrata. A ovaj momak je stalno odgovarao 'Dobro, dobro'. Nije znao šta 'dobro' znači."[9]

Nakon više od šest dana i intervencija sa najvišeg diplomatskog nivoa, sedamdeset holandskih vojnika je pušteno.

Ovakvi incidenti jasno su bili smišljeni da se holandski vojnici zaplaše i da se naglasi vrijeme i to koliko njihovo blagostanje zavisi od Srba. Ipak, šestomjesečni boravak Holandskog bataljona I i II u 1994. godini protekao je prilično dobro. Obično bi Srbi propustili konvoje za snabdijevanje prije nego bi situacija postajala isuviše očajna.

U jednom od onih isuviše čestih bosanskih paradoksa, Holanđani su vukli svoje pivo i nabavke osježavajućih pića a povremeno i slatkiša od Srba. Jednom ili dva puta nedjeljno mali *van* bi napuštao privremeni logor u Potočarima za hotel Fontana u Bratuncu. Na granici enklave prošli bi kontrolni punkt "Žuti most". Ovlašteni oficir Piet Hein Both opisuje tu scenu u jednom od svojih pisama supruzi: *"Na kontrolnom punktu Žuti most sjedi miran, stariji čovjek. Onaj tip učitelja. Izgradili smo veoma prijatan odnos s njim. Sve se rješava oko ovog jednog čovjeka. Neki društven čovjek. Zove sc Jovo. On kontrolira cijeli prostor. Snabdijevamo ga strujom i drugim stvarima. Tamo piješ rum u jednom od onih prazih kontejnera. To ti je pomalo kao iz onih filmova o južnoameričkim bandama a ja sam dio*

[9] Coen van Zwol, *'Generaal op inspectie bij gijzelaars in Bosni'* (*'General provjerava taoce u Bosni'*), NCR/Handelsblad, 3. decembar 1994.

toga."[10]

Nakon pića ili, ako su imali sreće, samo kafe, *van* (vozili bi ga čak i vrijeme nestašice goriva) nastavlja prema hotelu Fontana. Tamo, nakon cjenkanja oko obilnog ručka, pića se donose, obično u vrijednosti od nekih 20.000 DM. Povremeno, Srbi nisu bili u mogućnosti nabavljati robu - što nije moglo pretjerano iznenaditi Holanđane. Konačno, Srbija je bila predmet međunarodnih sankcija. Na kraju, bilo s uspjehom ili ne, grupa bi se vratila "pijana u skladu sa dužnošću" prolazeći pored Jove do Potočara.

Srbi su u februaru 1995. godine predložili da se proširi trgovina. Tražili su od Botha da posreduje u prodaji roba Muslimanima. Rečeno mu je: "Mi možemo nabaviti sve osim municije i oružja." "Ista vrsta posla već postoji u Goraždu."[11] Iznenađeni ovlašteni oficir kasnije je saznao od UNHCR-a da takva trgovina zaista postoji u drugoj zaštićenoj zoni. Muslimani Srebrenice pokazali su interes za pravljenje dogovora i poslali su delegaciju iz ratnog savjeta i direktora zajedničke kuhinje. Ali, sastanak nije uspio. Nakon nervoznog čekanja kraj Žutog mosta, srpski pregovarači nisu su pojavili. Na putu sa Pala, tako je stajalo u poruci, naišli su na saobraćajni udes. Sredinom maja, takav sastanak s uspjehom je održan. Muslimani su tražili informacije o robama i cijenama i pristali su da se ponovo sretnu da izdaju naloge. Ali, do tog vremena tenzije oko enklave već su porasle do te mjere tako da to nije ostvareno.

Veliki broj muslimanskih vojnika bio je ulogoren u enklavi. Jedinica zvanične Bosanske armije bila je 28. divizija koja se sastojala od tri ili četiri brigade sa ukupno, možda, 1.500 aktivnih vojnika. Bili su naoružani čudnim asortimanom lahkog naoružanja, nekim mašinkama, antitenkovskim oružjem i lahkim minobacačima. U kriznim momentima, u skladu sa tradicionalnim jugoslavenskim vojnim principima, više lokalne milicije moglo se pozvati za teritorijalnu odbranu. Ukupan broj vojnika, kako su UN izvori procijenili, bio je

---

[10] Herman Veenhof, Srebrenica, Oorlogsdagboek van Piet Hein Both (*Srebrenica: Ratni dnevnik Piet Heiri Botha*) Barneveld: De Vuurbaar, 1995. str.25.

[11] Veenhof, *Srebrenica: Oorlogsdagbock*, str. 75.

3.000 do 4.000 ljudi.

Prema uputama Sektora Sjever-Istok OPO 5/94, Holandski bataljon trebao je "preduzeti sve mjere sa održi sporazum o prekidu vatre u Srebrenici i da ostvari punu demilitarizaciju enklave". Ali, uprkos njihovom mandatu, Holanđani su ostvarili malo napredovanje u razoružanju Muslomana. Obično bi se naoružani Bosanci pobrinuli da nestanu čim bi primijetili holandsku patrolu. Nekoliko pokušaja da ih razoružaju i da istraže incidente doveli su do neriješene situacije. U januaru 1995. godine gotovo 100 ljudi iz Holandskog bataljona III Bosanska armija uzela je kao taoce kad su istraživali izbijanje borbe u jugozapadnom dijelu enklave, u takozvanom Bandera trouglu. Pušteni su nakon nekoliko dana, ali su Holanđani poslije toga označili to područje na svojim mapama kao ono koje pati od "ozbiljnih ograničenja kretanja" i izbjegavali su ga.

Na kraju 1994. godine vojnici Holandskog bataljona u patroli primijetili su da Muslimani obilno kopaju tranšeje. Postavljeno je pitanje: da li tranšeje narušavaju demilitarizaciju enklave? Komandant bataljona tražio je razjašnjenje od Sektora Sjever-Istok u Tuzli. Povjerljiv izvještaj je stigao. U njemu je bio uopćen sažetak madata.

Direktno pitanje nije dobilo direktan odgovor. sporazum o demilitarizaciji od 8. maja 1993. godine između generala Halilovića i Mladića naznačavao je da je "svaka vojna operacija strogo zabranjena". Ovo je interpretirao švedski štabni oficir koji je zadužen da istraži to pitanje - da to znači da su čisto defanzivni položaji bili u redu ako nisu "provokativni", što će reći, da nisu iskopani unutar "sigurnosnog koridora", 1,5 kilometar duž linije konfrontacije. Ipak, pošto linija konfrontacije nikad nije sa pouzdanošću uspostavljena (a u praksi je pomjerana više nego jednom prilikom), razrješenje ovog pitanja ostavljeno je vlastitom sudu komandanta bataljona. Do ljeta 1995. godine enklava je bila u prstenovima od tranšeja.

Iako su patrolirali enklavom i podizali sve nove i nove položaje za osmatranje, Holanđani su malo toga znali šta se događa oko njih. Bilježili su česte borbe. Ispostavilo se da pritužbe Srba potvrđuju da Muslimani redovno izvode upade na srpsku teritoriju da bi terorizirali

lokalno srpsko stanovništvo i ostvarili plijen. Holandski vojnici često su hapsili ljude koji su napuštali enklavu, posebno u pravcu Žepe, petnaest kilometara na jugu. Vraćali su se natovareni robom, uključujući oružje. Holanđani su duboko sumnjali da postoji živa trgovina koja se odvija između Muslimana Srebrenice i vanjskog svijeta, djelimično uz prešutni pristanak Srba. Enklava svakako nije bila hermetički zapečaćena. Procjene UN-a sugerirale su da je zaštićena zona bila okružena sa nekih tri do četiri bataljona Drinskog korpusa bosanskih Srba, od kojih se svaki sastojao od nekih 250 lokalno regrutiranih, često, sredovječnih, ljudi. Oni su održavali labavu opsadu uz artiljeriju, barikade na putu i minska polja.

Holandski odnosi sa stanovništvom bosanskih Muslimana ostali su ograničeni. U očima mnogih holandskih vojnika izbjeglice nisu predstavljale poučan prizor. Enklava je bila prenapučena. Ljudi su bili neuhranjeni i loše obučeni. Higijena je bila problem. Kožne bolesti i druga oboljenja bila su u porastu. Većina ljudi malo se čime mogla baviti. Holandski vojnici u Srebrenici i Potočarima izvještavali su kako su bili zabezeknuti ogromnim brojem Muslimana koji su "lutali okolo bez cilja". Neki Holanđani bili su šokirani prilježnošću sa kojom bi Muslimani čekali bacanje smeća na hrpu van privremenog logora kako bi ga pretraživali ne bi li našli nešto upotrebljivo ili hranu. Pljačka u privremenim logorima i na osmatračkim mjestima bila je stalna prijetnja. Mnogi vojnici govore sa omalovažavanjem o Muslimanima.

U svojim patrolama i na položajima za osmatranje vojnici su gotovo uvijek bili opkoljeni djecom. Na osmatračkom mjestu Golf, vojnici su buđeni svako jutro povicima "Hej, mister, bon bon".[12] Od desetero do petnaestero djece letalo je oko osmatračkog mjesta u toku dana. To je postao jedini kontakt sa stanovništvom osmatračkog mjesta Golf. Na drugim osmatračkim mjestima bilo je nešto bolje razmjene sa lokalcima, ali nigdje nije bilo većih kontakata osim onih sa djecom. Vojnici su redovno bili prezauzeti njihovom prisutnošću i pokušavali su da ih otjeraju.

---

[12] Dutchbat in vredesnaam, str. 161.

Holandska grupa koja je imala najbliže kontakte sa lokalcima bila je medicinska jedinica bataljona. Ona je podržavala napore lokalnih ljekara i glavne humanitarne organizacije u toj enklavi, *Ljekara bez granica*, izvodeći operacije i hirurške intervencije. Neki drugi vojnici pokušali su isto tako dati neki doprinos. Holandski eksperti za eksplozive držali su "časove o poznavanju mina" u lokalnim školama. U jednoj značajnoj inicijativi holandski vojnici pokušali su obnoviti osam škola u enklavi i preko porodice i drugih kontakata u Holandiji sakupljali su materijal za učenje. Da bi se održala nepristrasnost UN-a, jedna srpska škola u Bratuncu bila je također uključena u taj projekat.

Uz patroliranje, drugi glavni zadatak Bataljona, bio je da pomogne u zaštiti konvoja UNHCR-a sa humanitarnom pomoći za civilno stanovništvo. Konvoji su prolazili sa relativnom redovnošću. U toku 1994. godine ukupno 5.858 tona dostavljeno je u 122 konvoja. To je bilo manje od 8.916 tona iz prethodne godine, a do kraja 1994. godine pojavile su se pojačane nestašice koje su dovele do povećanja tenzija ne samo kod Muslimana nego i kod Srba, jer je povratni efekat bio da su Muslimani počeli organizirati više prepada. U toku 1995. godine, situacija se unekoliko popravila kada se mjesečno količina pomoći više nego udvostručila u odnosu na posljednje mjesece 1994. godine.

Kontakti Holanđana sa članovima Predsjedništva Srebrenice bili su daleko od jednostavnih. Holanđani su okrivljavani za zapaženi promašaj UN-a da učini dovoljno za narod Srebrenice. Problemi se nisu mogli rješavati s obzirom na karakter i ponašanje dominantnih ličnosti u enklavi. Naser Orić, globalni vojni komandant, i njegova dva glavna komandira "brigade", Zulfo Tursunović (281 Brig.) i Hakija Meholjić, djelovali su Holanđanima ništa manje nego kao gangsteri koji su terorizirali izbjeglo štanovništvo i izvlačili uveliko profit iz tog rata. Ovi ljudi ljubomorno su štitili svoje vlastite feude. Pošto izbjeglice nisu bile predstavljene u lokalnoj vladi, agencija za međunarodnu pomoć sugerirale su u drugoj polovini 1993. godine da bi izbleglice trebale izabrati svoje predstavnike koji bi pomagali u raspodjeli hrane. Čovjek je nađen mrtav dan nakon njegovog izbora.

Orić i njegovi drugari bili su također odgovorni za mnoge nevolje sa Srbima koje su nastajale iz muslimanskih prepada na srpske zajednice odmah van enklave. Orićevi ljudi također su imali zbunjujuću naviku zauzimanja položaja uz holandske a zatim bi otvarali vatru na Srbe nadajući se da će namamiti njih i Holanđane u protuvatru. U vremenima kada je Predsjedništvo nalazilo da ih Holanđani nedovoljno uslužno snabdijevaju željenim artiklima, zavrnuli bi vodu Holandskom privremenom logoru. Lokalni komandanti zaustavljali bi holandske partole kad im je to odgovaralo. Holanđani nisu uopće bili impresionirani ponašanjem Bosanske armije, i mnogi od holandskih vojnika imali su malo simpatija za Muslimane. Mnogi su dijelili mišljenje prethodnika generala Nicolaia, holandskog generala Jan Willema Brinkmana, da bosanski konflikt "nije bio pitanje dobrih momaka protiv loših momaka".[13]

U toku 1995. godine, situacija po Holandski bataljon III dramatično se pogoršala. Srbi su počeli sistematski podrivati njegove operativne sposobnosti. Trinaesti bataljon zračno-mobilne brigade zamijenio je 12. bataljon bez ikakvih problema u januaru 1995. godine. Od sredine februara, međutim, Srbi su počeli ometati konvoje koji su snabdijevali Holanđane. Nedjeljne dostave svježe i zamrznute hrane prestala je dolaziti. Izvijesno vrijeme topla večera sastojala se od riže sa varijantama indonežanskog sosa od kikirikija. Od početka marta činilo se da se situacija ponovo stabilizira, ali u maju su snabdijevanja hranom ponovo postala nestalna. Holandski vojnici počeli su živjeti uglavnom od borbenih sljedovanja.

Situacija sa gorivom uvijek je bila porazna. Posljednji konvoj sa dizel gorivom upušten je 18. februara 1995. godine. Da bi bio sasvim operativan, Bataljonu je bilo potrebno 7.000 do 8.000 litara na dan. Bataljon je pokušao čak u januaru i februaru konzervirati zalihe koristeći samo 3.500 litara dnevno. Od 27. marta Holanđani su dalje "minimizirali" i sveli potrošnju na između 800 do 1.000 litara po danu. Izvijesno vrijeme bataljon je tajno koristio UNHCR-ove rezervne zalihe ali i njima je došao kraj. Od 11. maja naređeno im je da

[13] De Volkskrant, 4. mart 1995.

"superminimiziraju". Nadležni oficir Both pisao je svojoj supruzi: *"Sve se gasi. Postoji stvarna kriza u privremenom logoru u Potočarima. Zamisli, sve ekstra kao što je TV, svjetlo, topla voda: ničega. Nema ni normalnih obroka."*

Ali je dodao: *"Ono što je zabavno, ipak: cijeli privremeni logor će imati supermaksimizirani roštilj. Jedanaest tona mesa koje smo poslali nazad jer to nismo mogli čuvati pošto su zamrzivači isključeni nije prošlo prvi (srpski) kontrolni punkt... Sad ćemo ga sami pojesti.*[14]

Muslimani su dobili mnogo od onoga što Holanđani nisu mogli pojesti. Svinjetina je ipak ponuđena Srbima - a da bi je dovezao u Bratunac, dali su Bothu pet litara dizela džaba. Samo je jedanput, 20. juna, još nešto goriva stiglo - jadnih 12.000 litara koji su trajali više od šest dana.

Bez svježe hrane, zdravlje holandskih vojnika došlo je u pitanje. Početkom juna jedan od ljekara Bataljona poslao je alarmantno pismo - koje je procurilo do štampe - u "krizni centar" u Haagu. On se plašio da bi nedostatak vitamina iz svježe hrane mogao izazvati infekcije i masovne zdravstvene probleme sa kojima se njegovo osoblje neće moći nositi.

Takve poruke dodavane su brigama na domaćem frontu. Rodbina vojnika, koja se organizirala (uz pomoć Ministarstva odbrane) u grupe podrške pratila je situaciju u Srebrenici veoma pažljivo. Nije im trebalo mnogo da se počnu žaliti na uvjete koje su njihovi momci i djevojke trpjeli. U januaru, naprimjer, zabrinuti otac je nazvao "krizni centar" da bi protestirao pušto je dobio pismo od svoje kćeri u kome se kaže da ona ne može da se tušira. Kad bi bio "miran dan", taj centar je primao između 150 do 200 telefonskih poziva. U toku sedmice u kojoj su sedamdeset holandskih vojnika Srbi zadržali, u novembru-decembru 1994. godine, bilo je oko 3.000 poziva svaki dan.[15] Ova rodbina pretvorila se u sve veću bučnu grupu koja je vršila prtisak. Oni su željeli

---

[14] Veenhof, *Srebrenica: Oorlogsdagboek*, str. 81

[15] Hella Rottenberg, 'De bunker van Voorhoeve' (Voorhoeveov bunker), De Volkskrant, 6. maj 1995.

da njihovi mladići i djevojke dođu kući.

U toku maja, većini konvoja u kojima su bili oni koji su išli na dopuste osporen je prolazak kroz teritoriju koju su držali Srbi. Neki su izašli, ali oni su otkrili uznemiravajući trend: u bilansu više vojnika je napuštalo enklavu nego što ih se vraćalo. Snaga bataljona se smanjivala. Do početka jula mreža gubitka bila je više od 180 vojnika. Samo je četa Bravo izgubila četredeset i pet ljudi ili trećinu svog ljudstva.

Moral, koji je polahko opadao takoreći od početka, sada je počeo dosezati nove donje tačke. Primitivni uvjeti života, nesigurnost odlaska, nikakve više pošte koja je stizala od kuće, bili su sasvim novo i neuobičajeno iskustvo za mnoge vojnike. Oni su se osjetili napuštenim od strane svoje vlade i počeli su da se pitaju šta to oni rade u Srebrenici. Mogućnosti avanture i dodatnog plaćanja koje su motivirale mnoge da potpišu za službu u Bosni počele su blijediti pred teškoćama i gubitkom vjere u njihovu misiju. Iako UNPROFOR i većina holandskih oficira nisu procjenjivali situaciju dovoljno poraznom da bi se opravdala prijetnja Srbima silom kako bi pustili konvoje, a kamoli da su razmatrali hitnu evakuaciju,[16] zapažanja među običnim vojnicima bila su drukčija. Oni su osjećali da bi Holanđani trebali izaći.

Do kraja maja tenzije sa Srbima su porasle. Oni su zahtijevali slobodan pristup duž puta ispred osmatračkog mjesta Echo u jugoistočnom uglu enklave. Počeli su zastrašivati Holanđane pucnjavom u blizini osmatračkog mjesta. Četrdeset Srba 3. juna približilo se osmatračkom mjestu i zahtijevalo da se Holanđani povuku. Kada je deset vojnika propustilo da uzvrati dovoljno brzo, Srbi su otvorili vatru. Osmatračko mjesto je napušteno.

Dva dana nakon gubitka osmatračkog mjesta Echo, 5. juna, potpukovnik Karramans poslao je dugo pismo u kome je dao svoju procjenu situacije, na holandskom, u Haag. On nije očekivao "ofanzivu

[16] Majoj Franken se, navodno, smijao na pritužbe govoreći da vojnici još uvijek nisu dobili skorbut: Henk van Ess and Cees van der Laan, Hospikken en houwdegens cerdragen elkaar niet best' (Medicinari i ratnici ne prolaze), Noord-Hollarids Dougblad, 1. septembar 1995. UNPROFOR je planirao već od septembra 1994. godine da dostavi humanitarnu pomoć do Srebrenice.

širokih razmjera" protiv enklave jer je bosanskim Srbima nedostajalo ljudstva. Ali bio je zabrinut situacijom. Civilno stanovništvo bilo je u lošem stanju. Humanitarni konvoji UN-a više nisu dolazili do enklave. Srbi su također presjekli krijumčarske rute prema Žepi. Bataljonu je ponestajalo medicinske opreme. Velike kiše sprale su mnoge usjeve sa polja kou i improvizirane agregate na rijekama. Snabdijevanje pitkom vodom više nije funkcioniralo jer je sistem bio blokiran. Što se tiče ljudi i žena iz Holandskog bataljona, pisao je on, oni su bili potpuno odsječeni od ostalog dijela svijeta i osjećali su se kao taoci. Nedostatak snabdijevanja značio je da će se bataljon "kako su stvari stajale, suočiti sa vanrednom situacijom sličnoj onoj kakvu je civilno stanovništvo iskusilo već izvjesno vrijeme."

On je zaključio: *"Situacija u južnom krilu enklave kao i stanje stanovništva i Bataljona, i na operativnom i na humanitarnom nivou, postaje toliko ozbiljna da Bataljoni, na jednoj strani, i civili i vojne vlasti, na drugoj, neće više biti u stanju da se okrenu kritičnoj situaciji... Sada je na najvišim ešalonima da naprave parametre koji će omogućiti pješadijskom bataljonu u enklavi Srebrenice da provede, u potpunosti, svoje zadatke koji su joj povjereni."*

Pismo nadležnog oficira Botha u junu odražava sve veću beznadežnost u Bataljonu:

9. juni: *Na kraju šestog mjeseca, postavljam si pitanje: kakva je biln svrha našeg prisustva? Nemam odgovor.*

10. juni: *Svi se isto osjećamo. Veliki nedostatak razumijevanja na najvišim nivoimn. Zaboravljeni smo.*

11. juni: *Muslimani provociraju borbu. "Izaći odavde što je prije moguće", kažu momci. Ljudi u Haagu ne znaju šta se ovdje događa.*

24. juni: *Puno razgovaramo o situaciji jedan s drugim. Mišljenja smo da ovdje ne možemo više ostati.*

26. juni: *Zovi novinare i reci im dn mi moramo doći kući.*[17]

---

[17] Veenhof, *Srebrenica: Oorlogsdagboek*, str. 89, 90, 93 i 94.

U Hagu je ministar odbrane Voorhoeve došao do istog zaključka. On je želio zamijeniti Bataljon što je prije moguće. Mjesecima je već tražio, sve više očajnički, drugu zemlju koja bi preuzela zaštitu enklave. U pravo vrijeme, 26. juna, izgledalo je da je sporazum sa Ukrajinom zaključen (koja je već imala jednu četu u Žepi i Goraždu) za preuzimanje od sredine jula. Ali Holanđani su toliko bili okupirani rotacijom Holandskog bataljona da su propustili da prepoznaju znake da se rat u Bosni mijenja neumoljivo u toku ljeta 1995. godine i da je sa svakim danom koji je prolazio srpska ofanziva protiv enklave Srebrenice postajala sve vjerovatnijom.

TREĆI DIO

Odbrojavanje do masakra

SEDMO POGLAVLJE

"Rasturanje mašine"
Potraga za novom strategijom UNPROFOR-A

Tokom prvog vikenda u martu 1995. vrhovno srpsko političko i vojno rukovodstva sa Pala i iz Beograda sastalo se u skijaškom odmaralištu na obroncima Jahorine u blizini Pala. Okupili su se da bi donijeli odluku o presudnom pitanju. Prvog januara sporazum o prekidu neprijateljstava, u čijem su sklapanju posredovali bivši američki predsjednik Jimmy Carter i specijalni predstavnik UN-a Yasushi Akashi, stupio je na snagu. Ovaj sporazum će isteći 1. maja i pitanje je bilo šta Srbi da urade kad se to desi? Bilo je jasnih znakova da Bosanci i Hrvati sporazum vide kao korisnu pauzu da se pripreme za slijedeću rundu borbi. Nakon opširne rasprave i konzumiranja obilnih količina alkohola, donesena je odluka. Srbi će također nastaviti borbe. Oni će pokrenuti konačnu kampanju u pokušaju da prisile svoje bosanske i hrvatske protivnike da se rat okonča prije kraja godine. Na vrhu spiska u planu vojnih operacija bilo je dokrajčivanje istočnobosanskih enklava, a posebno Srebrenice.

U nedjelju, 5. marta, britanski komandant UNPROFOR-a u Bosni i Hercegovini general-potpukovnik Rupert Smith pozvan je na sastanak sa (mahmurnim) generalom Mladićem po drugi put. Mladić je sastanak počeo spiskom sitnih žalbi. Ali Smith je iza pojedinosti mogao uočiti veliku zabrinutost Srba zbog pravca u kome su stvari išle na višem, strategijskom nivou. Srbi su evidentno očekivali da će Hrvati i Bosanci uskoro ponovo otpočeti s neprijateljstvima. Posebno ih je brinuo nedavni hrvatski zahtjev za povlačenje 72.000 vojnika UN-a smještenih u srpskim područjima u Hrvatskoj. Prema jednom internom izvještaju UN-a, Mladić je rekao Smithu da će, ako do ovoga dođe, "bosanski Srbi tražiti da se UN povuče iz svih enklava u Bosni,

uključujući i Sarajevo."[1]

Mladić je već počeo vršiti pritisak na UN u enklavama. I zaista, jedna od glavnih stavki na Smithovom dnevnom redu bila je da se razriješi problem nedavnih srpskih odbijanja da propuste konvoje UN-a u Srebrenicu. Komandant bosanskih Srba opravdao je vlastito nametanje "sankcija" zaštićenoj zoni kao legitiman odgovor na sankcije UN-a protiv bosanskih Srba. (Ustvari, Mladić je jedan cestovni kunvoj s hranom propustio istog tog dana.)

Povećani pritisak koji su Srbi vršili na UNPROFOR nije iznenadio Smitha. On je već uvidio da je obnavljanje neprijateljstava bilo vjerojatno i da će sve veći broj incidenata i teškoća dovesti do toga. Izazov s kojim je nastojao da se suoči u proljeće 1995. bio je da razvije strategiju UNPROFOR-a koja bi osigurala da će se mirovna misija nastaviti i da neće propasti pod naporima četvrte godine rata u Bosni. Ali Smith nije uspio pravovremeno, prije pada Srebrenice, uvjeriti svoje političke pretpostavljene da ima odgovor na probleme UNPROFOR-a i, možda, probleme zaštićenih zona.

General-potpukovnik Smith bio je dostatno kvalificiran da razvija nove strategije. On je neosporno bio najbolje pripremljen od svih komandanata UNPROFOR-a. Star pedeset jednu godinu, čvrst, zgodan i obučen u Padobranskoj regimenti, već se svakodnevno koncentrirao na britanske operacije u Bosni preko godinu dana, dok je radio kao pomoćnik načelnika obrambenog štaba (operacije i planovi) u Ministarstvu obrane u Londonu. Prije toga, dok je bio zamjenik komandanta Armijske štabne škole u Camberlevu, Smith je sudjelovao u obuci oficira za mirovne operacije. Bio je poznat kao "intelektualan" vojnik, a njegov raniji komandant u Zaljevskom ratu iz 1991. - gdje je Smith komandovao 1. oklopnom divizijom - dao je slijedeću blistavu ocjenu: *"Posjeduje izuzetno logičan um i maksimalno je profesionalan u suradnji, usto je osvjčžavajuće neortodoksan u idejama i sklon da traži*

[1] Michael Binyon, "Hrvatsku umoljava Evropa dok Srbi priznaju prijetnju", *The Times*, 7. marta 1995.

manje očigledna rješenja problema s kojima se suoči...[2]

Ove njegove vještine bit će do krajnosti testirane u Bosni.

Kada je Rupert Smith stigao u Bosnu 27. januara 1995., činilo se da sporazum o prekidu neprijateljstava funkcionira. Humanitarni konvoji su prolazili, Sarajevski aerodrom je bio otvoren i, izuzev područja oko Bihaća, bilo je malo borbi. Ali od sredine februara situacija se počela pogoršavati. Muslimani su počeli velikom brzinom mobilizirati vojsku, i izgledalo je očito da spremmaju buduće ofanzive. Srbi su onda ograničili prolaz konvojima, posebno u istočne enklave. 19. marta, Muslimani su stupili u akciju i pokrenuli veliku ofanzivu iz Tuzle na brdima Majevice. Također, u Hrvatskoj, predsjednik Franjo Tuđman nastavio je odbijati da produži mandat snaga UN-a u njegovoj zemlji. Ovaj mandat trebalo je da istekne 31. marta. Rasplamsavanje rata u Hrvatskoj, koje bi moglo nastupiti, sigurno bi se prelilo u Bosnu. I zaista, već su se pojavljivali prvi znaci. Aktivnost u i oko Bihaća izgleda da je ukazivala da Hrvati pokušavaju da se zavuku iza hrvatskih Srba kroz Livanjsku dolinu u Bosni.

Evidentno, teren se drmao pod nogama UNPROFOR-a i cijeloj mirovnoj operaciji bila je potrebna nova strategija da bi se odgovorilo na ovu nestabilnost. Smith je pokušao, odmah po svom dolasku u Bosnu, da potakne svoj međunarodni štab da razmišlja konceptualnije. Među vojnicima UN-a postojala je shvatljiva tendencija da se koncentriraju na svakodnevne operacije i na rješavanje neposrednih teškoća koje su se pojavljivale svakog minuta, svakog sata. Činilo se da postoji malo interesa za srednjoročne i dugoročne ciljeve koje bi operacija mogla postići i korake koji su bili potrebni za tako nešto. Ovakvi problemi uvijek su prepuštani centrali UN-a u New Yorku. Ali Smith je htio da njegov štab sam razmotri zašto je UNPROFOR u Bosni i kako bi najbolje mogao postići svoje ciljeve. On im je rekao: "Nismo definirali strategijski cilj."

Na svojim svakodnevnim brifinzima u 18:00, Smith je pokušao

---

[2] General Sir Peter de la Billiere, *Komandovanje u Oluji: Jedan lični prikaz Zaljevskog rata* (London: Harper Collins, 1992), str. 127.

podučiti svoj štab. Ponudio im je maštovitu i zamršenu metaforu da bi opisao položaj UNPROFOR-a. UNPROFOR, rekao je on, je kao lancima povezana grupa ljudi koja mora prijeći rijeku na čijoj drugoj obali leži njihov konačni cilj, mir. U rijeci postoji više stijena koje izviruju iz vode. Da bi prešli na drugu obalu, oni moraju pažljivo koordinirati svaki pojedini korak, i kolektivno skakati s kamena na kamen. Međutim, u ovisnosti od intenziteta borbi, nivo vode bi rastao ili padao i iznad površine vidjelo bi se manje ili više stijena. UNPROFOR treba stalno da se prilagođava okolnostima. Da bi u tom najbolje uspijevali, treba znati koje će stijene viriti iz vode i koje se nalaze tik ispod površine i, što je moguće preciznije, treba predviđati količinu vode koja protiče. Dva kamena koja su, u Smithovim očima, ključna, bili su sigurnost njegovih snaga i sloboda kretanja. Bez ovih, "osnovnih aktivnosti", UNPROFOR nije mogao ni početi postizati svoj temeljni zadatak: dostavu humanitarne pomoći.

Smith je brzo odustao od pokušaja da obrazuje svoju šaroliku skupinu štabnih oficira sa svih strana svijeta. Konceptualno razmišljanje o nečem što je, mnogima, izgledalo kao prirođena greška UN misije bilo je ne samo teško već je izgledalo i od sumnjive vrijednosti. Uprkos tome, uz pomoć dijela svog osoblja u štabu UNPROFOR-a u Sarajevu, Smith je počeo razvijati ono što je kasnije nazvano "teza": predviđanje oblika vojnih operacija u godini koja dolazi.

Bilo je jasno da sankcije koje su nametnule UN nanose štetu Srbima. Njihova privreda je bila teško pogođena i slaba ekonomska situacija potkopavala je volju srpskog naroda da nastavi rat. I oružane snage su trpjele, posebno što se tiče dopreme goriva i drugih sirovina u zemlju. Usto, Vojska bosanskih Srba bila je previše razvučena. Oni su imali problem brojnosti, koji se postepeno pogoršavao. Muslimani, koji su kao većinsko stanovništvo u Bosni uvijek imali više ljudstva za mobilizaciju, polahko su ispravljali svoja dva glavna nedostatka, obuku i organizaciju.

U februaru 1995. Amerikanci su tajno zrakom u Tuzlu dopremili komunikacijsku opremu koja će omogućiti Bosanskoj vojsci da koordinira ofanzivne operacije između većih jedinica. Iako je Bosanskoj

vojsci još nedostajalo teško oružje, ofanziva u brdima Majevice u martu bila je znak njihove sve veće sposobnosti da izvode koordinirane ofanzive većih razmjera. Napadajući bosanske Srbe istovremeno na više frontova, oni su ih mogli natjerati da krvare i, tokom vremena, iskrvare do smrti. Međutim, Bosanska vojska sama još nije mogla izvojevati odlučnu pobjedu. Tako će ona, kratkoročno, nastaviti pokušavati uvući UN ili NATO u rat na svojoj strani. Nijedna od ovih mogućnosti nije bila dobra po Srbe.

Ukratko, Srbima je vrijeme isticalo. Po procjeni Smitha i njcgovog štaba, Srbi će morati te godine ratovati da bi pokušali, ako ne da zaključe sukob, a on bar da poboljšaju svoje defanzivnc položaje i smanje svoju ranjivost. Poboljšanje svojih obrambenih položaja skoro bi neizbježno značilo učiniti nešto sa istočnim muslimanskim enklavama. Do 1995. Muslimani su stvorili u njima značajne snage koje su predstavljale jasnu prijetnju po srpske linije komunikacija i pozadinu. Muslimani su izvodili munjevite udare da bi vezali srpske snage koje su bile veoma potrebne u drugim područjima.

Neutraliziranje enklava će skoro sigurno biti postepen proces. Time što će im isprva prijetiti i stezati obruč oko njih, bosanski Srbi će izvršiti pritisak na UN ili da UN ozbiljno shvate demilitarizaciju Muslimana, ili da prisile UN da napuste enklave i puste bosanske Srbe da sami riješe problem bosanskih boraca. Smithova "teza" je također predviđala da će bosanski Srbi pojačati pritisak na Sarajevo u pokušaju da prisile međunarodnu zajednicu da se više zainteresira za postizanje diplomatskog rješenja sukoba.

U Sarajevu, oficiri UNPROFOR-a neprekidno su isprobavali "tezu" naspram događaja. Jedan za drugim činilo se da znakovi potvrđuju da su Smithove prognoze, u osnovi, tačne. Ali kako da UNPROFOR reagira? Osnovna uloga UNPROFOR-a bila je da pomogne u isporuci humanitarne pomoći i da ograniči efekte sukoba. Ove zadaće zasnivale su se na dvojnim principima nepristrasnosti i oslanjanja na "suradnju i pristanak" zaraćenih strana. Na prvi pogled, obnova sveopćeg rata okončala bi ovu suradnju i posao UNPROFOR-a učinila nemogućim.

Pošto je Smith očekivao teškoće u enklavama, on je zatražio smjernice od UN-a u New Yorku o političkom stavu UN-a u pogledu zaštićenih zona. Kako su stvari stajale, izgledalo je jasno da je mandat o zaštićenim zonama neodrživ. Snage UN-a unutar njih služile su kao štit Bosanskoj vojsci, a istovremeno bile su taoci bosanskih Srba. Pošto snage UN-a u enklavama nisu bile dovoljno jake, od početka se razumijevalo da će se one morati oslanjati na zračnu silu za odvraćanje od napada. Stoga je Smith zatražio i jasne smjernice o upotrebi zrakoplovstva.

Ali UN u New Yorku nije mogao dati nikakve korisne savjete ni o jednom od ovih pitanja. Sve što su Sekretarijat i Odjel za mirovne operacije imali u smislu smjernica bili su mandati koji su proisticali iz brojnih rezolucija Savjeta sigurnosti. U odgovoru na upite sa terena, Sekretarijat UN-a bi neizostavno poslao dosje pun rezolucija. On nikad nije dao autoritativno tumačenje, jer bi to značilo zadirati u ulogu Savjeta sigurnosti. Bilo je samo do Savjeta da da pojašnjenje. Ali samo Vijeće veoma je oklijevalo da to učini s obzirom da su njegove rezolucije - a posebno rezolucije o zaštićenim zonama iz 1993. - već bile rezultat mučnih kompromisa i često izvirale iz skrivenih motiva.

Konkretno, što se tiče zračne sile, problem je bio u tome što je upotreba ovog oružja mogla uvući UNPROFOR u rat kao još jednu zaraćenu stranu. Lahko je bilo zamisliti situaciju u kojoj bi strana pogođena zračnim napadom isto shvatila kao ratno djelovanje, a ne kao pažljivo usmjerenu operaciju s ciljem da se kazni jedan određeni prekršaj. Postati zaraćena strana bilo je nešto što su sve zemlje koje su dale trupe u UNPROFOR željele izbjeći. Stoga su uspostavili nezgrapnu komandnu strukturu koja je donosila odluke pod kojim okolnostima se može upotrijebiti zrakoplovstvo. Ona je u svakoj fazi procesa pažljivo ocjenjivala da li je zračna sila zaista pravi odgovor. Ona je obuhvatala dug lanac vojnih komandanata u Bosni i u Zagrebu, odobrenje komandanta snaga UN-a u bivšoj Jugoslaviji i specijalnog predstavnika generalnog sekretara UN-a Yasushija Akashija. I, konačno, NATO, koji je davao avione, također je mogao dati odobrenje. Komandni lanac sačinjavali su oficiri iz mnogih zemalja, i svaki je nesumnjivo bio svjestan pojedinačnih gledišta svoje vlastite vlade.

Da bi se dvostruko osigurali da se neće poduzeti nikakva akcija koja bi bila protiv interesa međunarodne zajednice u cjelini, zvaničnik UN-a Akashi (koji je nadzirao uspješnu operaciju UN-a u Kambodži) posebno je izabran za ovu ulogu. Po prirodi oprezan i veoma iskusan u teškoj umjetnosti diplomacije UN-a, Akashi je uvijek imao na umu važnost kompromisa. Ako bi se postavilo pitanje da li upotrijebiti zračnu silu ili ne, traganje za kompromisom bi mnogo češće diktiralo da se napad ne izvrš. U pokušaju da podvrgne njenu upotrebu nekom racionalnom vidu kontrole, Akashi je predložio da se zračna sila ne koristi "za postizanje političkih ciljeva." Tako se nadao da će smanjiti mogućnost da dođe do nerazumijevanja i da situacija izmakne kontroli. Ovo nije funkcioniralo, jer se svvaka upotreba zračne sile mogla na kraju krajeva tumačiti kao "politička". U malom broju slučajeva kada se upotreba zračne sile nije mogla izbjeći, Akashi je insistirao da se strana koja će biti bombardirana unaprijed upozori. Ovo je smanjivalo opasnost od nerazumijevanja i popratne štete, ali nije povećavalo efikasnost zračnih napada.

Štaviše, bitni ljudi unutar birokracije UN-a u New Yorku izgubili su iluzije o mogućnostima zračne sile. U novembru 1994. izvedeni su zračni napadi protiv bosanskih Srba, koji su, uprkos ponovljenim upozorenjima i obećanjima da će prestati, nastavili svoje upade u zapadnobosansku enklavu Bihać. Bosanski Srbi odmah su uzvratili zarobljavanjem nekoliko stotina pripadnika UN-a. Ova demonstracija izuzetne ranjivosti njihovih vojnika u Bosni nije nimalo pomogla da se zemlje koje su dale trupe uvjere u korisnost zračne sile.

Jednako zabrinjavajuća bila su i tehnička ograničenja zračnih napada. Pokazalo se veoma teškim, kako je rečeno u izvještaju generalnog sekretara UN-a Vijeću sigurnosti u decembru 1994. "identificirati pogodne ciljeve za moguće zračne akcije." Pokretljivost teških topova koje su Srbi koristili za gađanje zaštićenih zona, teren i vrijeme su se zavjerili da učine oružja teško uočljivim. Činjenica da je kretanje osoblja UN-a na terenu bilo ograničeno i da ono nije moglo pomoći u identificiranju ciljeva - također nije pomagala. A što je još gore, bosanski Srbi razmještali su sve veći broj raketnih baterija zemlja-zrak u i oko Bosne. Svaka misija za podršku trupama na zemlji iz zraka

vjerojatno bi se morala nositi i sa ovom prijetnjom. I zaista, u bihaćkoj operaciji avioni NATO-a uništili su srpske nišanske radare koji su ih pratili u pripremi za moguće lansiranje protuavionskih raketa. U izvještaju generalnog sekretara zaključeno je: "zračna sila je, u najboljem slučaju, od vrlo ograničene koristi u prisiljavanju bosanskih Srba da poštuju zaštićene zone." Ovo je bio loš znak za enklave u istočnoj Bosni.

Ipak, u proljeće 1995., UNPROFOR se veoma trudio da prevlada probleme upotrebe zračne sile. Ideja, koja se vezala za Smithovog prethodnika, general-potpukovnika Sir Michaela Rosea, da se napadi ograniče na "vruće cijevi" nije se baš dobro pokazala. Bilo je previše teško tačno locirati mali, vrlo vjerojatno pokretni cilj na terenu i pogoditi ga precizno iz mlažnjaka u brzom naletu. Protiv teške artiljerije bilo je izvjesnih mogućnosti za uspjeh, ali protiv minobacača i topova malog kalibra jedva ikakve. Preciznost se mogla poboljšati nižim preletima nad ciljevima i gađanjem raketama umjesto bombama, ali ovo je veoma brinulo komandante NATO-a zbog sve veće osjetljivosti na srpsku protuzračnu obranu. Izvjesne okolnosti mogle bi opravdati jaču reakciju sa zračnim udarima po fiksnim ciljevima, kao što su skladišta municije i sistemi protuzračne obrane, koje bi avioni mogli pogoditi i uništiti s velikim stepenom sigurnosti. Ali napade na takve ciljeve pratila je opasnost brze eskalacije i nenamjerne izmjene lokalne ravnoteže snaga - što bi pogođena strana vjerojatno vidjela kao ratno djelovanje. Usto, takvi zračni udari izložili bi osoblje UN-a na izloženim položajima opasnosti da budu uzeti za taoce, ili još nečem gorem.

U jednom rječitom primjeru problema UNPROFOR-a, jedan srpski top od 20mm koji je neprekidno uznemiravao humanitarne konvoje duž puta preko Igmana za Sarajevo nije se mogao uništiti jer UNPROFOR i NATO nisu mogli razviti preciznu i proporcionalnu reakciju. Zračna sila doimala se kao previše neproporcionalna i previše nesigurno sredstvo za upotrebu, a UNPROFOR-u je nedostajala potrebna kombinacija oruđa na terenu da bi se eliminirao samo ovaj top od 20mm. Top nije uništen i nastavio je zadržavati konvoje. Upotreba zrakoplovstva ostala je nerješiv problem.

Postojeća sredstva UNPROFOR-a, u kombinaciji sa previše nepraktičnom prijetnjom zračnom silom, tako nisu uspjeli dati efikasan odgovor na probleme s kojima se on suočavao. UNPROFOR nije mogao provesti svoj mandat. Prije svega, nije mogao postići slobodu kretanja potrebnu za dostavu humanitarne pomoći, jer nije mogao da se izjednači sa nivoom sile koji je upotrebljavan protiv njega, ili da ga neznatno nadmaši. UNPROFOR-u je bio potreban širi spektar naoružanja.

Problem je bio kako izboriti ovu mogućnost. Kako je UNPROFOR mogao uvjeriti vlade koje su namjerno poslale lahko naoružane mirovne trupe u Bosnu da je sada potrebno nešto mnogo bliže pravoj vojsci, isto kao i aktivniji angažman? Rupert Smith nadao se da će logika i snaga njegovih argumenata u tome uspjeti. Međutim, kad god je on izložio svoju "tezu" vladama i zvaničnim delegacijama koje su ga posjećivale, svi su bili skloni da ga vide kao paničara i pretjeranog pesimistu. Njegova analiza bila je previše katastrofalna da bi bila uvjerljiva, a još manje svarljiva. Mnogi su odgovarali ponavljajući svoju slijepu vjeru u zračnu silu. Smith je odlučio da testira tu vjeru. Ili će mu međunarodna zajednica dopustiti, pod odgovarajućim okolnostima, da bombardira i druge ciljeve osim "vrućih cijevi" i da "eskalira do uspjeha", ili će se, ako nisu na to spremni, "mašina raspasti". U ovom drugom slučaju, zračna sila bi izgubila svoj efekat odvraćanja po Srbe i, ako bi međunarodna zajednica željela da UNPROFOR nastavi da funkcionira, bit će prisiljena uspostaviti novu, bolju mašinu sa širim spektrom mogućnosti i sigurnijim bazama za trupe UN-a u Bosni.

UNPROFOR nije mogao dalje ovako. "Preguravanje" više nije bilo mogućno u odsustvu važećeg sporazuma u prestanku neprijateljstava. U UN-u i vojskama zemalja koje su dale trupe počele su se pojavljivati alternative sve dok nisu ostale četiri mogućnosti: a) povlačenje UNPROFOR-a; b) vojna intervencija velikih razmjera; c) izmjena mandata koji bi dopustio veću upotrebu sile; i d) revidirani mandat koji bi omogućio UNPROFOR-u da se koncentrira na ograničeniji broj zadaća. Prve dvije su odbačene - posebno je intervencija velikih razmjera odlučno odbačena jer je opasnost

zaglavljivanja u blatu beskrajnog, otvorenog rata bila previše strašna da bi se o njoj i razmišljalo. Što se tiče povlačenja, toliko je uloženo u UNPROFOR tokom godina da je ovo značilo neprihvatljivo priznanje neuspjeha. Općenito se smatralo da javno mnijenje ne bi to prihvatilo izuzev kao posljednji izlaz. To je ostavilo mogućnost izbora između opcija c) i d). Ovako ili onako, UNPROFOR mora postati jača i robustnija furmacija.

Važni ljudi u Odjelu za mirovne operacije UN-a već su neko vrijeme bili za jači UNPROFOR. U povjerljivom internom memorandumu od 6. decembra 1994., zamjeniku generalnog sekretara UN-a Kofiju Annanu, rječito je izložen stav ove grupe:*"UNPROFOR jc, u mnogim oblastima, nemoćan da se snabdijeva, nemoćan da zaštiti dostavu humanitarne pomoći, nemoćan da odvraća napade, nemoćan da se bori i nemoćan da se povuče. Sve što mu ide u korist su neosporna odlučnost i profesionalizam njegovog ljudstva i čvrsta riješenost njegovog rukovodstva. Ali od svih nesvarljivih mogućnosti koje mu u ovom trenutku stoje na raspolaganju, ona sa najvećimstepenom opasnosti od katastrofe - ... odlučna dostava zaliha UNPROFOR-u i civilima u znštićenim zonama - izgleda kao jedina koja, po mom mi-šljenju, zadržava i najmanju nadu u izlazak iz sadašnje pat-pozicije. Ako bi se implementirala postepeno i temeljno, ona bi mogla transformirati djelovanje snaga i povratiti ugled često nepravedan potcjenjivanom učinku Ujedinjenih nacija u Bosni i Hercegovini."*

I zaista, ovo je mogla biti najvjerodostojnija opcija, ali vlade su i dalje oklijevale. Nervozne zbog ranjivosti svojih trupa u Bosni i rizika da će se naći u ratu sa Srbima, nisu se mogli odlučiti.

U drugoj sedmici maja, generalni sekretar UN-a Boutros Ghali sazvao je u Parizu sastanak najviših zvaničnika UN-a angažiranih u bivšoj Jugoslaviji. Od njega je Vijeće sigurnosti zatražilo da pripremi izvještaj u kome bi opisao opcije koje stoje pred UNPROFOR-om i bio mu je potreban savjet. Sastanak je barem djelomično bio rezultat incidenta koji se desio ranije iste sedmice. Sedmog maja u minobacačkom napadu bosanskih Srba na Butmir kod Sarajeva poginulo je deset muslimanskih vojnika i civila, a ranjeno trideset.

Granatiranje, i srpsko i muslimansko, pojačalo se slijedećeg dana i doseglo je najžešći intenzitet od februara 1994. General Rupert Smith zatražio je zračne udare protiv Srba jer je granatiranje s njihove strane najozbiljnije kršilo zonu isključenja teškog oružja oko grada. Ali i Akashi i Smithov nadređeni, general Bernard Janvier, usprotivili su se. Oni su smatrali da je Smithov prijedlog da se bombardiraju drugi ciljevi, izuzev "vrućih cijevi", previše eskalatoran. Na svaki način, zahtjev je proslijeđen na najviše nivoe, ali kada je stigao do Boutrosa Ghalija u Moskvi, i on je odlučio da ga odbije po savjetu svog pregovarača Thorwalda Stoltenberga. Međutim - a ovo je bio prvi znak da Smith počinje da uvjerava neke ljude, a u svakom slučaju barem svoju vladu - britanski ministar vanjskih poslova Douglas Hurd napisao je pismo Boutrosu Ghaliju protestirajući zbog takve odluke.

Ovo pismo našlo je Boutrosa Ghalija 12. maja, kada je bio u Parizu na sastanku sa Stoltenbergom, Akashijem, Janvierom i Smithom. Ono je uveliko ozlojedilo generalnog sekretara iz dva razloga. Prvo, on je već bio suočen sa stalnim kritikama Sjedinjenih Država u Vijeću sigurnosti zbog uzdržanosti UN-a u upotrebi zračne sile. Sada se pobojao da bi se i Velika Britanija mogla pridružiti tom "neposvećenom" savezu i prisiliti ga da dozvoli zračne udare i tako natjera UN da postanu pristrani u sukobu. Drugo, Hurdovo pismo moglo bi pojačati nastale podjele o tom pitanju u samoj hijerarhiji UN-a.

I zaista, iako je Janvier bio među onima koji su se suprotstavljali Smithovom zahtjevu za zračne napade prije četiri dana, inače se potpuno slagao sa prognozom svog kolege generala o Bosni. On i Smith predskazali su generalnom sekretaru da će u Bosni biti još borbi, posebno oko istočnih zaštićenih zona i Sarajeva. Vujnici UN-a lahko bi mogli biti uzeti za taoce - vojnici u enklavnma već su *de facto* bili taoci. To bi samo poslužilo da ojača već očitu nespremnost za upotrebu zračne sile i povećanje rizika. Ukratko, Janvier i Smith nisu vidjeli "nikakvu budućnost za UNPROFOR kao mirovne snage dok nema mira koji treba čuvati."

Janvier i Smith predočili su Boutrosu Ghaliju dvije mračne

opcije. Ili će UNPROFOR-u biti dozvoljeno da koristi silu ili treba ponovo naglasiti njegovu ulogu čuvanja mira. Evidentno, prva opcija bila je neprihvatljiva. Druga je, s druge strane, također povlačila teške implikacije. Ključ potvrde mirovne uloge UNPROFOR-a bio bi uvođenje "mjera za jačanje efikasnosti i sigurnosti UNPROFOR-a". Efikasnost bi, minimalno, značila sposobnost da se, ako je potrebno silom, osigura sloboda kretanja. Sigurnost je značila da se osoblje UN-a učini manje ranjivim putem premještanja. Janvier i Smith predložili su da koncentriraju svoje trupe u centralnoj Bosni tako što bi povukli svoje najugroženije ljudstvo iz punktova za koncentraciju teškog naoružanja na teritoriji bosanskih Srba (tamo gdje je srpsko teško naoružanje, zabranjeno u "zonama isključenja", kao što su bile one oko Sarajeva i Goražda, držano pod nadzorom UN-a), i time što bi uveliko smanjili prisustvo UN-a u zaštićenim zonama. Bilo je bolje u enklavama imati samo nekoliko promatrača i kontrolora za navođenje zrakoplovstva koji bi mogli pozvati avione kada bi zaštićene zone bile ugrožene. Ovakvo prisustvo imalo bi barem jednak, ako ne i veći kredibilitet nego "mini bataljoni" koji su tamo razmješteni u ovom trenutku. Time bi se preduprijedila glavna politička slabost koja je utjecala na spremnost vlada da upotrijebe silu: ranjivost UNPROFOR-a na uzimanje talaca od strane bosanskih Srba.

Poruka njegovih generala bila je tako ozbiljna da je Boutros Ghali pozvao Janviera da dođe u New York prije kraja mjeseca da objasni svoj stav, na zatvorenoj sjednici, Vijeću sigurnosti i na sastanku zemalja koje su dale trupe.

Sedmicu dana kasnije, Janvier i Smith razmatrali su svoje ideje na neformalnom sastanku najviših vojnih rukovodilaca NATO-a - šefova obrambenih štabova - u Soesterbergu u Holandiji. Jednoglasno je zaključeno da se nešto mora učiniti. Ali postojalo je i osjećanje da je situacija nemoguća. Generali su ustuknuli pred idejom da koncentriraju UNPROFOR u centralnoj Bosni, a također su oklijevali pred upotrebom sile za osiguranje slobode kretanja.

Kad su razmatrali konkretne planske inicijative koje su se činile trenutno neophodnim - hitno helikoptersko snabdijevanje istočnih

enklava, stvaranje kopnenog koridora do Sarajeva (gdje je postojala opasnost da nekih 3.000 francuskih vojnika bude odsječeno) i proširenje spiska ciljeva za zračne napade NATO-a izuzev "vrućih cijevi" i sistema protuzračne obrane - naišli su na ključnu istinu: sve je ovisilo o političkoj volji. Da li će njihove vlade biti spremne da se suoče sa teškim političkim izborom eskalacije i pridruženim rizikom uvlačenja u nametanje mira?

Kada je general Janvier informirao Vijeće sigurnosti 24. maja, odmah je izazvao političku buru. Janvier je bio unaprijed upozoren za večerom sa visokim britanskim i francuskim diplomatama noć prije brifinga na Vijeću sigurnosti. Ambasadori su mu rekli da će njegova sugestija o premještanju UNPROFOR-a u centralnu Bosnu biti totalno neprihvatljiva jednom broju važnih članova Savjeta sigurnosti, tj. Sjedinjenim Državama i Njemačkoj. Čak i francuska i britanska vlada još su imale rezerve. I zaista, bura se slijedećeg dana manje usredsredila na neophodnost da se izazovu pogleda u lice i razmotri upotreba sile a više na ono što je viđeno kao Janvierov prijedlog da se "napuste zaštičene zone."[3]

U svojim brifinzima tokom slijedeća dva dana, Janviera su žestoko napadali, posebno ambasador SAD Madeleine Albright i holandski ambasador Niek Biegman. Albrightova je rekla Janvieru da, iako je status quo neodrživ a efikasniji i robusniji UNPROFOR potreban, ona ne može prihvatiti povlačenje iz zaštićenih zona, niti može prihvatiti napuštanje punktova za koncentraciju naoružanja. Biegman je isto tako nije mogao zamisliti kako bi se moglo i razmišljati o povlačenju iz enklava. Mandat treba ojačati, rekao je on, ne slabiti. Kako ukazuje ranije iskustvo, samo odlučni UN uspjet će u svom naumu.

Drugim ambasadorima, čija glavna briga se ustvari više odnosila na robusnu akciju, a ne na premještanje snaga, mora da je intimno laknulo zbog ovakvih reakcija. Protiveći se premještanju, ambasadori SAD i Holandije onemogućavali su robusniju akciju. Albrightova i

---

[3] Neobično je da su čak i neki načelnici odbrambenih štabova obratili više pažnje na napuštanje enklava nego na upotrebu sile.

Biegman nisu uspjeli uvidjeti da se šanse za robusniju akciju mogu popraviti samo ako se umanji ranjivost UNPROFOR-a na uzimanje talaca. Pokušavajući to riješiti na oba načina, ovi ambasadori mnogo su doprinijeli tome da UNPROFOR ostane zaglibljen u svom blatu. To je bila sudbonosna greška, i njeni efekti brzo su se pokazali.

Dvadeset drugog maja bosanski Srbi su nasilno izvukli dva artiljerijska oruđa iz jednog sabirnog punkta za naoružanje blizu Sarajeva. Borbe su izbile dva dana kasnije, upravo kad je general Janvier počeo svoj brifing u New Yorku. Tog dana bilo je 2.700 paljbenih incidenata. Teška oruđa dovučena su iz područja izvan zone isključenja, a još artiljerije je izvučeno iz sabirnih punktova. Povremeno Srbi se čak nisu ni potrudili da izvuku topove iz sabirnih punktova, već su otvarali vatru iz njih. Tokom večeri 24. maja, general Smith izdao je ultimatum da sva srpska oruđa moraju prekinuti vatru idućeg dana i da se zona isključenja oruđa mora poštovati. Neispunjenje bi značilo da će Srbi biti napadnuti iz zraka.

Pošto Srbi nisu na vrijeme ispunili ultimatum, NATO je izveo zračni napad. 25. maja, u 16:20, avioni su bombardirali dva bunkera u jednom skladištu municije blizu Pala. To je bio prvi primjer korištenja proširenog spiska ciljeva, koji je NATO sastavio tek tog mjeseca. U znak odmazde, bosanski Srbi granatirali su sve zaštićene zone, izuzev Žepe. U Tuzli, sedamdeset civila, uglavnom tinejdžera, poginulo je, a preko 130 ranjeno u jednom minobacačkom napadu. Pošto su bosanski Srbi i dalje odbijali da se povinuju Smithovom ultimatumu, slijedećeg jutra u 10:30 bombardirano je preostalih šest bunkera blizu Pala. Uskoro potom, i sasvim očekivano, bosanski Srbi počeli su uzimati taoce. Nakon nekoliko dana, držali su više od 300 vojnika UN-a. Televizijske slike osoblja UN-a lancima vezanih za potencijalne ciljeve obišle su svijet.

Smith je znao da Srbi ne znaju šta dalje. Bilo je malo vjerojatno da će ubijati taoce, jer bi to dovelo do jedine reakcije koju su željeli izbjeći: do jačanja odlučnosti međunarodne zajednice u tolikoj mjeri da bi se mogla zamisliti masovna vojna reakcija. Ako UN i NATO nastave eskalirati, Smith je vjerovao da bi Srbi mogli biti prisiljeni da ustuknu i

efekat odvraćanja koji ima zračna sila bio bi sačuvan. Ali Smith je znao i da u njegovoj prijetnji postoji element blefiranja. Međunarodnoj zajednici moglo bi nedostajati volje da eskalira do uspjeha. U tom slučaju, onda, on će rasturiti mašinu i prisiliti međunarodnu zajednicu da okonča privid da je UNPROFOR mirovna formacija.

I zaista, veoma malobrojni bili su jednako hladnokrvni kao Smith u pogledu "dizanja uloga". Političari u pojedinim zemljama bili su previše zabrinuti zbog reakcija domaće javnosti koje bi mogle uslijediti nakon smrti talaca. Čak i zastupnik tvrde linije kakav je bila ambasadorka Albright, koja je pozdravila upotrebu zračne sile, promijenila je "pjesmu" kada su Britanci stavili do znanja Amerikancima da je povlačenje UNPROFOR-a iznenada postalo realna opcija i da će se od SAD, u skladu sa obećanjima koje su dali u okviru ranije dogovorenog plana, čekivati da pomognu u evakuaciji sa nekih 25.000 vojnika. Takva operacija bi vjerovatno značila i ozbiljne borbe,[4] a pošto su Amerikanci bili vrlo neskloni mogućnosti američkih gubitaka, to nije bila privlačna mogućnost. Tako su neki u Clintonovoj administraciji uočili mudrost alternative koja se sastojala u premještanju UNPROFOR-a i njegovom ostanku. Američki zvaničnici sada priznaju da je bilo mnogo "priželjkivanja da Srbi vide zračne napade kao znak odlučnosti NATO-a".[5] Iako je gđa Albright prestala pozivati na dalje zračne napade, ona je još uvijek neuvjerljivo insistirala da generalni sekretar UN-a razmotri cijenu uzmicanja pred bosanskim Srbima.

---

[4] NATO je sastavio "Operativni plan 40-104" za izvlačenje UNPROFOR-a tako što bi se u zonu operacija uputile snage od oko 60.000 vojnika. Međutim, planiranje je brzo pokazalo da ovo zaista mora biti posljednja mogućnost, jer bi povlačenje gotovo sigurno bilo veoma teško i zahtijevalo bi žestoke borbe. Muslimani, koji bi se bojali da ostanu prepušteni sami sebi, učinili bi sve da spriječe izvlačenje UN-a. Oni bi inscenirali incidente - blokade UN-a u njihovim bazama ženama i djecom, iskušavanje Srba da otvore vatru na trupe UN-a i NATO - da uvuku UN u borbu. Srbi, znajući da bi UN očajnički želio da se izvuče, pokušali bi da se dokopaju što većeg dijela opreme UNPROFOR-a. Konačna, neizgovorena briga bila je da bi Amerikanci mogli iskoristiti priliku da pokušaju poravnati izglede u korist Muslimana masovnim zračnim napadima.

[5] Stephen Engelberg i Allison Mitchel, "Promjenljiva sedmica za politiku SAD na Balkanu", *The New York Times*, 5. juna 1995.

Na prvi pogled, zračni napadi na Pale bili su totalni neuspjeh. Međunarodna zajednica gotovo odmah uzmakla je nakon što su Srbi uzeli taoce. Ipak, na horizontu se vidio tračak nade, koji se naposlijetku isplatio - mada ne na vrijeme da su spasu zaštićene zone. Raspoloženje nekih važnih vlada, posebno francuske i britanske, mijenjalo se. Znaci su bili sitni i uglavnom ograničeni na govore, ali barem nekoliko važnih redova je i zapisano. U malo zapaženom pasusu na kraju "Izjave o situaciji u bivšoj Jugoslaviji" koje je izdato na sastanku Sjevero-atlantskog Savjeta na posebnom ministarskom sastanku 30. maja, ministri vanjskih poslova NATO su najavili: *"Mi smo spremni da podržimo napore usmjerene na jačanje Zaštitnih snaga UN-a u bivšoj Jugoslaviji, radi smanjivanja njihove ranjivosti i jačanja njihove sposobnosti da djeluju i reagiraju."*

Britanci i Francuzi - uz podršku Holanđana, koji su dali 180 ljudi - ponudili su Snage za brzu reakciju (Rapid Reaction Force - RRF) za Bosnu. Brzina ove ponude, samo nekoliko dana nakon neuspjeha zračnih napada, ukazivala je da se ovo pripremalo i da se samo čekala dobra prilika da se odluka učini javnom. S vremenom, elementi Snaga za brzu reakciju omogućili su UNPROFOR-u ne samo da reagira već i da djeluje robusnije.

Ipak, upućivanje RRF-a nije posebno ohrabrilo Janviera. On je bio očajan. General je bio duboko pogođen svojim potpunim neuspjehum da uvjeri Vijeće sigurnosti da su premještanje UNPROFOR-a i jačanje njegovog mandata neophodni. On je smatrao da nema razloga vjerovati da će prividna "promjena raspoloženja" njegove vlade - pod novoizabranim, odlučnijim predsjednikom Jacquesom Chiracom - dati odobrenje za upotrebu RRF-a dok UNPROFOR i dalje bude ranjiv. U međuvremenu, prije no što ove snage budu potpunu razmještene, očito nije bilo nikakve želje za ponavljanje debakla kakav se desio na Palama. Zračna sila ostala je neuputrebljiva. Za njenu efikasnost nedostajala je politička volja. Pošto su vlade davale politički prioritet sigurnosti svog osoblja UN-a, Janvier nije imao drugog izbora do da to učini i vojnim prioritetom. Dvadeset devetog maja poslao je direktivu 2/95 Rupertu Smithu: *"Izvršenje mandata je sekundarno u odnosu na sigurnost osoblja UN-a. Namjera*

je da se izbjegnu gubici u životima u obrani položaja bez pravog razloga i nepotrebna ranjivost na uzimanje talaca."

Ipak, Smith je (s podrškom Janviera) odbio da potpuno odustane. U svom tumačenju direktive, napisao je: *"Položaji koji se mogu ojačati, ili za čije je ponovno zauzimanje praktično izvoditi kontranapade, ne smije se napuštati. Položaji koji su izolirani na teritoriji VRS i koji se ne mogu podržati mogu biti napušteni po odobrenju višeg komandanta kada su ugroženi i kada su, po njegovom sudu, životi izgubljeni ili mogu biti izgubljeni."*

Drugim riječima, u odgovarajućim okolnostima, jedinice UN-a mogu se premjestiti da se učinje manje ranjivim.

Kada su 28. maja Srbi uzeli za taoce 30 britanskih vojnika iz osmatračnica u enklavi Goražda, UNPROFOR je podsticao "Dutchbat" da napusti svoje osmatračnice i povuče ljudstvo u logore. Ali, nakon konsultacija s Haagom, komandant bataljona Karremans je to odbio. On je zadržao svoje trupe u ranjivim osmatračnicama.

Do početka juna, Smith je još tragao za načinom kako da izvuče najviše iz teške situacije širom Bosne. Janvier je, s druge strane, sada smatrao da je situacija potpuno beznadežna. Drugog juna pisao je Rupertu Smithu: *"Svakako moramo izbjegavati svaku akciju koja bi mogla voditi u sukob, dalju eskalaciju napetosti i tako, do potencijalne upotrebe zračne sile. Zato smatram da je vaša sugestija da se koristi put preko planine Igman, čak i nakon najave date Srbima, u sadašnjim okolnostima nepravovremena."*

Ova posljednja rečenica značila je da Rupert Smith još uvijek teži nekom eskalatornom potezu dok Srbi drže taoce (posljednji će biti oslobođeni 18. juna). Smith je predložio da se ne koristi zračna sila, već da se jedna *ad hoc* borbena grupa upotrijebi za otvaranje puta preko Igmana za Sarajevo.

Ova ideja bila je predmet sastanka između Smitha, Janviera i Akashija u britanskom vojnom štabu u hrvatskoj luci Split ujutro 9. juna. To je bio posljednji pokušaj koji je Smith učinio da pobijedi u odmjeravanju sa bosanskim Srbima. Ali Janvier je opet odbio Smithov

prijedlog. Nakon što je Smith izložio svoju ideju, jedan od sudionika prisjeća se da je Janvier odgovorio na "tolerantan, očinski način, veoma mirno, ali s apsolutnim uvjerenjem i čvrstinom: *"Mi smo mirovna misija. Mi nemamo mogućnost da počnemo rat. Nismo za to ovlašćeni. To nije naš mandat."*

To je bio kraj rasprave, i Smith je prihvatio sud svog pretpostavljenog. Kao i tokom butmirskog incidenta, on je iznio svoje mišljenje i ono nije bilo prihvaćeno. Sada se složio sa Janvierom da je "misija mrtva."

Grupa je zatim prešla na ručak u jedan obalni restoran, Akashijevo omiljeno mjesto, koji je uvijek uživao u prilici da napusti sumorni Zagreb. U opuštenijem raspoloženju, generali su razgovarali o Snagama za brzu reakciju. Jedan problem koji je Janvier napomenuo bilo je da li UNPROFOR može da se nosi sa velikim logističkim potrebama RRF-a. Generali su zadovoljno razmatrali stručna vojna pitanja.

Tokom ostatka mjeseca juna, Janvier je pokušavao ponovo uspostaviti kontakte sa bosanskim Srbima. Kako je to opisao jedan oficir, išao je kod njih kao "molitelj". Njegov trenutni prioritet bio je da dogovori oslobađanje talaca, što je postigao do 18. juna.[6] U međuvremenu, Smith se bacio na posao da pripremi zadaću za RRF-u. Iaku su mu one dale na raspolaganje kombinaciju svih oruđa koju je želio (ustvari, dale su mu više nego što je želio), i on i Janvier sumnjali su da će ih ikada moći upotrijebiti. U povjerljivom pismu od 27. juna - koje je objavio Leonard Ornstein iz holandskog tjednika *Vrij Nederland* - Janvier je pisao Smithu: *"Smanjili smo našu izloženost i, stoga, našu ranjivost na akcije bosanskih Srba. S druge strane, ostajemo u mnogim aspektima ranjivi na volju strana putem njihovih akcija da ograniče i otežaju naše kretanje, da napadaju naše položaje i objekte... Imamo pravo da se branimo od takvih napada i prijetnji; međutim, u odsustvu*

[6] Novinari New York Timesa (23. juna 1995.) i NRC/Handelsblada (29. maja 1996.) nagađali su da je Janvier sklopio tajni dogovor da oslobodi (francuske) taoce u zamjenu za obavezu da više neće biti zračnih napada. Mi nismo pronašli nikakve dokaze za takav dogovor.

promjene političke volje, ne možemo očekivati da se situacija znatnije promijeni na kratki i srednji rok."

Dolazak Snaga za brzu reakciju, po Janvierovom mišljenju, neće popraviti situaciju. To bi, ustvari moglo stvoriti još problema: *"Ustvari, na nekoliko načina njihov dolazak i kasnije spremnost za djelovanje mogle bi, kod nekih, podići očekivanja, pa čak i dovesti do zahtjeva za robustnijom akcijom. Morat ćemo biti pripravni da se suprotstavimo takvim očekivanjinta i zahtjevima."*

Tako nije postojala nikakva druga mogućnost do da se diplomaciji dopusti još jedan pokušaj: *"Ove snage ne smiju postati sredstvo preko kojeg ćemo se naći umiješani u nametanje mira. Umjesto toga, njih treba vidjeti kao dodatno sredstvo za dobijanje na vremenu za tok mirovnog procesa."*[7]

Dvojica generala dali su sve od sebe da uvjere svoje političke gospodare da je UNPROFOR u neodrživoj situaciji. Iako su francuska i britanska vlada počele pokazivati znake da mijenjaju svoj stav, nijedna vlada nije se usudila insistirati na opsežnom premještanju da bi se reducirala ranjivost UNPROFOR-a. A, uprkos javnim suprotnim izjavama, Janvier i Smith imali su dobre razloge da sumnjaju da je ijedna vlada spremna odobriti upotrebu sile. Kao rezultat toga, zračna sila i UNPROFOR ostali su tigrovi od papira - a bosanski Srbi to su znali. Oni su uskoro iskoristili slabost međunarodne zajednice da napadnu Srebrenicu.

---

[7] Leonard Ornstein, "Dutchbat werd gepiepelt" ("Dutchbat" je prevaren"), *Vrij Nederland*, 13. jula 1996.

OSMO POGLAVLJE

"Pregovori sa mafijaškim šefom": Neuspjeh pregovora Frasure - Milošević

Ključni faktor koji je doveo do pada Srebrenice bio je nagli prekid naizgled uspješnog političkog dijaloga između Sjedinjenih Država i Srbije 3. juna. Toga dana, američki ambasador u petočlanoj Kontakt-grupi, Robert Frasure zaključio je da je vrijeme da prekine razgovore s predsjednikom Miloševićem i vrati se u SAD. Ista proturječna politika koja je pomogla da se spriječi uvođenje nove strategije UNPROFOR-a torpedirala je i Frasureove pregovore. Nespremnost međunarodne zajednice da upotrijebi silu protiv Srba i da prihvati rizike koji bi pratili taj proces značili su da samo politički kompromis sa Srbima može spasiti Srebrenicu. Ali sama Frasureova vlada, koja je odbacila strategiju Smitha i Janviera, nije mogla prihvatiti goruću potrebu postizanja kompromisa sa Srbima - iako je to bila jedina vlada koja je mogla osigurati i provođenje takvog dogovora.

Razgovori između srbijanskog predsjednika Miloševića i Frasurea, koji je poginuo u tragičnoj nesreći 19. augusta na putu preko planine Igman za Sarajevo, bili su usredsređeni na uzajamno priznanje krnje Jugoslavije (tj. Srbije i Crne Gore) i Bosne i Hercegovine kao nezavisnih i suverenih država. Ako bi se ovo postiglo, najveći dio sankcija Savjeta sigurnosti UN-a protiv krnje Jugoslavije bio bi ukinut. Osamnaestog maja 1995., sedam sedmica prije pada Srebrenice, Frasure je najavio da su on i Milošević postigli dogovor. Ali, iz razloga koji će biti objašnjeni, "Frasureov aranžman" je u Washingtonu odbačen. Ova u javnosti malo poznata diplomatska inicijativa izgledala je kao posljednja dobra prilika za sveopće okončanje rata. Kad je jednom nestala, a Bosanci, Hrvati i Srbi se spremali za borbu, izgledalo je da je samo pitanje vremena kada će Srbi krenuti na istočne enklave.

Petočlana Kontaktna grupa uspostavljena je u februaru 1994. u

pokušaju da se ujedine Amerikanci, Zapadnoevropljani i Rusi u zajedničkom pristupu sukobu u, bivšoj Jugoslaviji. Ali konsenzus koji je u teoriji izgledao atraktivan pokazao se u praksi kao gotovo nedostižan. I dok su SAD zastupale Bosance, Rusi su branili interese srbijanskog predsjednika Miloševića (koji su se razlikovali od interesa lidera bosanskih Srba Radovana Karadžića), a Nijemci su podržavali Hrvate. Britanija i Francuska, svjesne da njihov status svjetskih sila sve više zavisi od njihovog stalnog članstva u Savjetu sigurnosti UN-a, u suštini su podržavale UN.

Ipak, uprkos ovim teškoćama, krhka struktura Kontaktne grupe uspjela je da se održi. Sa političkog aspekta dva su važna momenta pomogla da se održi kohezija. Prvi je bio da nijedna od pet zemalja nije bila spremna voditi u kopneni rat sa Srbima. Drugi je bio prešutni sporazum da će svako diplomatsko rješenje bosanske krize morati uključiti neki vid teritorijalne (i etničke podjele).

Međunarodna zajednica nije bila spremna ponovo osvajati teritorije u istočnoj Bosni za Muslimane. Čak i Vance-Owenov plan, koji su njegovi protivnici kritizirali kao previše prosrpski, smatran je previše ambicioznim, previše promuslimanskim, sa ovog aspekta. Njegovo napuštanje značilo je početak procesa traganja za provedivijim rješenjem. Ono nije uključivalo nikakvu međunarodnu vojnu intervenciju. Ipak, bez nje, nije bilo načina na koji bi bosanska vojska mogla samostalno stvoriti stalnu i održivu teritorijalnu vezu između centralne Bosne i enklava.

Ovo je, ustvari, značilo da je, uprkos retoričkim istupima Vijeća sigurnosti o zaštićenim zonama i čestom udaranju bosanske Vlade u "ratne bubnjeve", bilo malo izgleda da će se istočne enklave ikada reintegrirati sa glavninom teritorije koju nastanjuju Muslimani. Nezvanično, enklave su ključne Zapadne vlade smatrale neodrživima, bilo vojno, politički ili ekonomski. Sama Srebrenica bila je "neodbranjiva", što je priznao i predsjednik Izetbegović u razgovoru sa jednim višim zvaničnikom UN-a 22. septembra 1994.

I zaista je izgledalo da su se, do 1993., ne samo Srbi i Hrvati već i bosanska Vlada pomirili sa podjelom Bosne i Hercegovine. U pismu

od 7. jula 1993. bosanski predsjednik Alija Izetbegović rekao je lordu Owenu i Thorvaldu Stoltenbergu, koji je zamijenio Cyrusa Vancea kao kopredsjedavajući ICFY-ja i zastupnik UN-a, da on sam prihvaća da je Bosna podijeljena. Izetbegović je objasnio da je problem u tome što "jači i glasniji element" bosanskog javnog mnijenja nije spreman da prihvati "nesretnu činjenicu" da je na terenu podjela izvršena.[1]

Tokom tog istog perioda, Haris Silajdžić, blagi bosanski premijer koga su općenito smatrali jednim od malog broja pravih demokrata i zastupnika multietničkog pristupa u bosanskom rukovodstvu, dao je do znanja da bi, ako Srbi zamijene Sarajevo za enklave, bio spreman da ode u Srebrenicu i objasni ljudima da moraju otići. Osamnaestog novembra 1993., nekoliko mjeseci prije nego što su SAD posredovale u stvaranju muslimansko-hrvatske federacije, lord Owen je izvijestio o velikom približavanju Srba i Muslimana.

"On (Silajdžić) sada govori o potrebi za trećinom zemlje, i sasvim je uvjeren da bi, sa trećinom teritorije, on i Izetbegović mogli provesti mirovno rješenje kroz sve faze prihvaćanja. On traži znatnu teritoriju od Hrvata, i Sarajevo od Srba. Činjenica da su Karadžić i Silajdžić proveli toliko dugo zajedno je već nekakav početak. I Silajdžićeve izjave o Srbima su se znatno izmijenile. On je rekao da su Muslimani prešli visoki psihološki prag prihvatanja etničke podjele - 'vrijeme je za mir, a Muslimani su voljni da sklope mir sa Srbima.'"[2]

Tokom te iste runde pregovora, javljeno je da je Karadžić rekao da misli da "će Muslimani sada biti spremni da odustanu od Srebrenice, mada ne i od Goražda, u zamjenu za teritorije oko Sarajeva." Njih dvojica rekli su medijatorima da žele nastaviti razgovore, ali bez upoznavanja javnosti, da bi pripremili "stvarni uspjeh."

Sudbina istočnih enklava bila je važna tema i u pripremnim pregovorima za izradu "mirovne mape" Kontaktne grupe. Tokom

---

[1] Owen, *Balkanska odiseja*, str. 194.

[2] Lord Owen ministrima vanjskih poslova EU, COREU, 18. novembra 1993., u knjizi lorda Owena, Balkanska odiseja, CDROM izdanje (PO Box 9414, London, SWIH9ZA).

pregovora 17. i 18. maja 1994., bosanski Srbi rekli su zvaničnicima Kontaktne grupe da su spremni da "zamijene sarajevska predgrađa Ilijaš i Vogošću koje drže Srbi za enklave."

Jedanaestog jula 1994. Owen i Stoltenberg posjetili su Beograd u pokušaju da utječu na bosanske Srbe preko Miloševiča i bivšeg jugoslavenskog predsjednika Dobrice Ćosića. Na sastanku, dvojica srbijanskih lidera jasno su stavili do znanja da "pridaju veliki značaj rješenju 'teritorijalnog' pitanja Sarajeva i pokrenuli su pitanje zamjene teritorija koja bi uključila istočne enklave."

Milošević je također rekao Owenu i Stoltenbergu da je s njim razgovarao izaslanik bosanskog predsjednika Izetbegovića. Izaslanik je rekao da je Izetbegović spreman razgovarati o zamjeni istočnih enklava za Sarajevo, pod uvjetom da je Milošević spreman priznati Bosnu i Hercegovinu.

Iako su bosanska Vlada i Zapadne vlade svi nezvanično priznavali da će, naposljetku, Srebrenica i Žepa pripasti Srbima, nijedna vlada nije bila spremna da se u javnosti prikaže kako pravi teritorijalne aranžmane sa Srbima. Poslije svega, zar takav potez ne bi bio smatran nagrađivanjem etničkog čišćenja i agresije? Dilema je bila posebno teška za zemlje gdje je javno mnijenje bilo odlučno antisrpsko - najviše u SAD, Njemačkoj i Holandiji.

Posebno Clintonova administracija nije željela da bude u javnosti povezana sa bilo kakvim diplomatskim prijedlogom kojim bi se enklave predale Srbima. Ovo je postalo jasno tokom niza internih rasprava između ambasadora u Kontaktnoj grupi. David Ludlow, britanski diplomata koje je predstavljao lorda Owena i Thorvalda Stolltenberga, bio je sekretar Grupe. On je kasnije kopredsjedateljima napisao dug izvještaj o pojedinostima pregovora u Kontaktnoj grupi.[3] U svom izvještaju Ludlow spominje primjedbu američkog ambasadora

[3] David Ludlow, "Neposredno učešće vlada u potrazi za pregovornim rješenjem sukoba u Bosni i Hercegovini posebnim osvrtom na rad Kontaktne grupe, septembar 1992-juli -1994.," u knjizi Owen, Balkanska odiseja, CD-ROM izdanje, Referenca 190.

Charlesa Redmana, izrečenu tokom sastanka 19. i 20. maja 1994., u kojoj je bila kristalizirana dilema s kojom su se suočavali mnogi američki zvaničnici: *"U razgovoru, Redman je prihvatio mogućnost da se Žepa i Srebrenica zamijene za teritorije drugdje, kao npr. oko Sarajeva. Međutim, bio je sasvim odlučno da Grupa ne može iznijeti takav prijedlog, pošto bi doživjeli proteste javnosti"*.

Bilo je nezamislivo da bi zamjenu teritorija koja bi obuhvatila enklave i u kojoj bi posredovala Kontaktna grupa ikad dozvolila Clintonova administracija.

Iako je sam Redman pripadao, ustvari, "pragmatima" u Clintonovoj administraciji, ličnosti kao što su zamjenik predsjednika Al Gore i Madeleine Albright opirali su se svakom potezu koji bi izlazio u susret, kako su oni to vidjeli, srpskoj agresiji. Pošto su javno utvrdili jasnu razliku između agresora (Srba) i žrtava (Bosanaca) od trenutka kada su stupili na svoje dužnosti, i sve vrijeme su ostali pri tom stavu. Njihov kredibilitet bio bi doveden u pitanje, a njihove reputacije okrnjene ako bi sada javno odobrili zamjenu teritorija koja bi obuhvatila istočne enklave. Štaviše, Albrightova je odlučno podržala Vijeće sigurnosti u stvaranju zaštićenih zona.

Čak i odmjereniji državni sekretar Warren Christopher nije se htio javno povezati sa zamjenom teritorija. Iako je iz političkih razloga odbacio Vance-Owenov plan u maju 1993., i bio među prvima koji su zaključili da je istočna Bosna zauvijek izgubljena za Muslimane, javno je zadržao čvrst moralistički stav, za koji je znao da najbolje odgovara unutrašnjopolitičkim interesima predsjednika Clintona. U svjedočenju pred američkim Senatom 24. februara 1994., Christopher je istakao da nije postojala namjera da politika SAD bude jednaka prema svima. Srbi su agresori i SAD neće nametati rješenja žrtvama.

Da bi se spriječio raspad Kontaktne grupe uzduž očitih rasjedlina, njeni članovi bili su prisiljeni ostati pri najnižem zajedničkom sadržatelju. Trebalo je četiri mjeseca internih pregovora, kao i brojne konsultacije sa Srbima, Bosancima i Hrvatima, prije nego što je. Kontaktna grupa bila spremna iznijeti svoju inicijativu u julu 1994. Inicijativa je sadržavala samo jednu mapu. Detaljnija ustavna

pitanja pokazala su se toliko spornim da je odlučeno da za sada ostanu otvorena. Kao rezultat ovih internih podjela, sve što je Kontaktna grupa mogla učiniti bilo je da "za doručak posluže jučerašnji ručak, kako su nezvanično komentirali oficiri UNPROFOR-a.

Mapa koja je predočena trima zaraćenim stranama u julu 1994. zasnivala se na istoj podjeli 51-49, kao u Akcionom planu EU iz 1993, jednoj od ranijih propalih inicijativa. Teritorija pod kontrolom Muslimana i Hrvata sada se tretirala kao jedan entitet i spadala je pod kontrolu novouspostavljene muslimansko-hrvatske federacije.[4] Srebrenica, Žepa i Goražde bili su dodijeljeni federaciji. Dvije trećine Sarajeva došlo bi pod kontrolu federacije, a jedna trećina ostala bi u srpskim rukama.

Nijednoj od zaraćenih strana prijedlog se nije dopao. Više najosjetljivijih teritorijalnih sporova nisu bili spomenuti, a još manje riješeni. Bosanska Vlada ipak je potpisala svoj pristanak na mapu veoma brzo, uvjereno očekujući da Srbi to neće učiniti. Na taj način pritisak na međunarodnu zajednicu da poduzme vojne mjere protiv Srba bi se, nadali su se Bosanci, brzo povećao.

Devetnaestog jula 1994. lider bosanskih Srba Radovan Karadžić iznio je svoj stav da bi mapa mogla poslužiti "u znatnoj mjeri, kao osnova za buduće pregovore", ali da je bosanski Srbi ne mogu "prihvatiti" onakvu kakva jest, što je zahtijevala Kontaktna grupa.[5] Dvadeset devetog jula parlament bosanskih Srba odbio je prihvatiti ovaj plan.

Odbijanje bosanskih Srba izazvalo je rascjep između političara bosanskih Srba i onih iz same Srbije. Predsjednik Milošević, koji se nadao da će pristanak na plan voditi dizanju sankcija protiv krnje

---

[4] Bosanski Hrvati i Muslimani su 1. marta potpisali federdlni sporazum u čijem postizanju su posredovale SAD i Njemačka. Predsjednik Hrvatske Franjo Tuđman, koji nikad nije pokazivao mnogo entuzijazma za hrvatsko-muslimansko približavanje, javno je isticao da je dobio čvrste garancije predsjednika Clintona i međunarodne zajednice u pogledu rješavanja svih problema Hrvatske, uključujući i povrat teritorije koju drže Srbi.

[5] Owen, *Balkanska odiseja*, str. 285.

Jugoslavije, bio je veoma iritiran Karadžićevom odlukom. Kako je jasno stavio do znanja na srbijanskoj televiziji i u broju Politike, glasila srbijanske Vlade, od 31. jula, Milošević je smatrao da bosanski Srbi zaboravljaju ukupnu situaciju. Oni trebaju prihvatiti plan i osigurati "slobodu i pravdu za srpski narod" koje nudi Kontaktna grupa. Ključno je bilo da je Milošević rekao da "prihvatanje plana ne znači kraj razmena teritorije, objašnjavajući da su sve strane zainteresirane za dalje zamjene."

Odbijanje bosanskih Srba da prihvate mapu stavilo je zemlje Kontaktne grupe pred težak problem. One nisu bile spremne da rješenje nametnu silom. Alternativa - da pridobiju pristanak bosanskih Srba izmjenom mape, bio je politički neodrživ. U nemogućnosti da riješe ovu dilemu, Kontaktna grupa je upala u limbo, pri čemu su njene članice mogli da se usaglase samo o zabrani dijaloga sa bosanskim Srbima dok oni ne prihvate mapu. Sasvim svjesni da članice Kontaktne grupe ne planiraju vojnu intervenciju, bosanski Srbi ostali su čvrsti u svom stavu.

Odsustvo direktnih razgovora sa bosanskim Srbima trajalo je od jula 1994. do februara 1995., s kratkim prekidom u decembru 1994., kada su strane prihvatile četveromjesečni prestanak neprijateljstava, koji je počeo 1. januara 1995. Ali uskoro nakon što je prekid vatre stupio na snagu, izgledi za mir ponovo su se pogoršali, s nešto vojnih aktivnosti krajem februara. Strane su eksplicitno upozorile da, ako im ne bude moguće da svoje ciljeve postignu političkim putem, oni će se vratiti upotrebi sile.

Izgledalo je da postoji jedan, barem mogući, put iz političke blokade, a to je bilo da se ozbiljno odgovori na otvorenu ponudu predsjednika Miloševića da se razgovara o priznanju Bosne i Hercegovine kao nezavisne i suverene države. U zamjenu, on je želio dizanje sankcija UN-a protiv krnje Jugoslavije i bosanski ustav koji je garantirao veliki stepen autonomije bosanskim Srbima. Iako su to bili glavni elementi, svaki potpuniji mirovni paket, isto tako neizbježno bi obuhvatio teritorijalne razmjene, pošto je Milošević bio veoma voljan da razmijeni istočne enklave za Sarajevo.

Priznanje Bosne i Hercegovine od strane Miloševića bilo je

atraktivna mogućnost za bosansku Vladu. Na jednom sastanku s Kontaktnom grupom 20. aprila 1995., vodeći bosanski politčari Ejup Ganić i Muhamed Šaćirbej obećali su da neće ponovo pokrenuti rat, kad jednom istekne rok prestanka neprijateljslava, ako Srbija i Crna Gora zvanično priznaju Bosnu i Hercegovinu,

Kad je uspostavljen četveromjesečni prestanak neprijateljstaiva, mnoge Zapadne vlade, u pretjeranom olakšanju, skrenule su pažnju sa Bosne. Osjećaj hitnosti je izblijedio. I tako sve do marta 1995. Kontaktna grupa nije pokrenula ozbiljnu inicijativa s Miloševićem, koja bi uključivala ukidanje sankcija i priznanje. Pregovore s Miloševićem isprva su uglavnom vodili britanski, francuski i njemački diplomati. Nijemci su bili uključeni uglavnom stoga što su željeli da osiguraju da uzajamno priznanje Bosne i Hercegovine neće umanjiti šanse za uzajamno priznanje Jugoslavije i Hrvatske. Iako je nasljednik Charlesa Redmana na mjestu američkog ambasadora u Kontaktnoj grupi, zamjenik pomoćnika državnog sekretara Robert Frasure, sudjelovao u ovim razgovorima, on je bio prisiljen da se ne ističe. Clintonova administracija ostala je jednako podijeljena kao i uvijek i još ne u cjelosti spremna da se priključi pregovorima.

Trajni neuspjeh da se iznađe rješenje dešavao se u kontekstu stalne eskalacije situacije na terenu. Britanske i francuske vlade, posredstvom svojih vojnih komandanata, bile su sasvim svjesne opasne situacije u kojoj su se sada našle trupe UN-a u obnovljenim neprijateljstvima. Obje zemlje izdale su jasna upozorenja SAD da njihove trupe neće još jednu zimu ostati u Bosni ako do tada ne bude postignuto rješenje. Ironično je bilo što su i SAD bile jednako rade da izbjegnu povlačenje iz Bosne pod borbom kao i same zemlje koje su dale trupe, jer kao što je spomenuto u prethodnom poglavlju, SAD su se obavezale da upute 25.000 borbenih trupa da pomognu izvlačenje mirovnih snaga.

Kada su posljedice mogućeg povlačenja pod borbom postale jasne Clintonovoj administraciji, dogovor s Miloševićem je iznenada postao manje neprivlačan. Početkom maja, Robert Frasure dobio je odobrenje iz Washingtona za ozbiljne pregovore s Miloševićem.

Frasure je bio jedan od najiskusnijih diplomata u američkom State Departmentu. U junu 1991. američki predsjednik George Bush predao mu je Predsjedničku medalju za izvanrednu službu za njegovu ulogu u ubrzanju pada Mengistuovog režima u Etiopiji i organizaciju zračnog mosta za prebacivanje više od 15.000 etiopskih Jevreja u Izrael. Frasure je bio američki ambasador u Estoniji kad su ga pozvali da se vrati u Washington i priključi Jugoslavenskom timu Richarda Holbrookea u julu 1994. Gotovo od samog početka, oštroumnom Frasureu bilo je teško skrivati svoje ogorčenje neodlučnošću njegove vlastite vlade. Izlazeći s jednog sastanka različitih američkih službi o Bosni, jednom je prokomentirao: "Čovječe, to je bilo kao u svlačionici školskog tima."[6]

Stoga nije čudo da je, čim je primio zeleno svjetlo tih dana u maju, Frasure sjeo s Miloševićem u jednu od lovačkih kuća srbijanskog predsjednika i radio non-stop da postigne dogovor prihvatljiv i za Srbiju i za SAD. Frasurea je srbijanski predsjednik nutkao sa toliko hrane da ga je to navelo da na svom odlasku iz Beograda primijeti; "Janjci Srbije bit će oduševljeni što odlazim!"[7]

Posljednja Frasureova poruka, koju je doturio Holbrookeu tokom ručka u Zagrebu 18. augusta 1995., dugo nakon što su se njegovi razgovori s Miloševićem okončali, a Srebrenica pala, ukazuje da je, uprkos svojoj dobroj suradnji s Miloševićem, Frasure znao kad treba biti oštar prema Srbima. On je pozvao Holbrookea da se odupre pritisku da spriječi Hrvate da napadnu Srbe u jugozapadnoj Bosni: "Ovo nije vrijeme da se bude preosjetljiv. To je prvi put da je srpska plima obrnuta. To nam je neophodno da postignemo stabilnost. Tako da možemo pregovarati i izvući se."[8]

Odluka SAD u maju 1995. da ozbiljno pregovaraju s Miloševićem, tradicionalnim negativcem balkanske drame, ukazivala je da je u Clintonovoj administraciji želja da se rat okonča počinjala prevladavati želju da se srpski agresori kazne. U Washingtonu je Frasureovu delikatnu diplomaciju podržavao njegov neposredni

[6] Roger Cohen, "Kroćenje grubijana u Bosni," *New York Times*, 17. decembra 1995.
[7] *New York Times*, 17. decembra 1995.
[8] *New York Times*, 17. decernbra 1995.

pretpostavljeni, temperamentni pomoćnik državnog sekretara Richard Holbrooke.

Međutim, svaka nada koju je Holbrooke mogao gajiti da on i Frassure mogu dovesti do konkretnog zaokreta u politici SAD uskoro je bila ugašena. Za zamjenika predsjednika Ala Gorea, državnog sekretara Christophera, ambasadorku Albright i Leona Fuertha, Goreovog predstavnika u Vijeću nacionalnc sigurnosti, svako dizanje sankcija protiv Srba bilo bi anatema. Oni su i dalje vjerovali da Srbe treba kazniti, ne moliti ih. Ovo je značilo da će unutrašnjopolitički faktori, u Beogradu kao i u Washingtonu, igrati ključnu ulogu u utvrđivanju ishoda Frasurrovih pregovora u Beogradu.

Osamnaestog maja 1995., nakon višednevnih intenzivnih pregovora, Frasure je najavio da su on i Milošević postigli sporazum. Milošević će priznati Busnu Hercegovinu i zatvoriti granicu između Srbije i Bosne dok bosanski Srbi ne prihvate mapu Kontaktne grupe. Zauzvrat, Frasure je uvjerio Miloševića da prihvati suspenziju umjesto ukidanja ekonomskih sankcija koje je nametnulo Savjet sigurnosti UN-a. Imovina krnje Jugoslavije u inozemstvu ostala bi zamrznuta.

Završavajući jednu rundu pregovora s Miloševićem, Frasure je opisao čovjeka s kojim je pregovarao: *"On veoma brzo uči kako da bude državnik. Gledajte na njega ovako: on je šef mafijc koji se umorio od šverca drogom u južnom Bronxu i zato planira da se preseli u Palm Beach i počne se baviti spekuliranjem na berzi."*[9]

Frasure je osjetio, što i vrlo malo drugih, da je za Miloševića vrijeme sazrelo da načini znatne ustupke. Bio mu je potreban veliki politički uspjeh i to brzo. I Hrvati i Bosanci vojnički su ojačali i uskoro će napasti hrvatske i bosanske Srbe. Milošević je želio politički osigurati ključna vojna osvajanja koja su Srbi izvršili posljednjih godina. Oslanjajući se na srpsku mitologiju, on bi se mogao prikazati kao čovjek koji je "osvojio mir" za Srbe. To bi mu omogućilo i da se jednom zasvagda obračuna sa Radovanom Karadžićem i

[9] Misha Glenny, "Washingtonu će nedostajati vješti izaslanik čija je misija u Bosni bila torpedirana.", *The Times*, 21. augusta 1995.

nacionalističkim lobijem u samoj Srbiji. (Iako Milošević nije bio spreman pustiti da bosanski Srbi dožive vojni poraz, bilo mu je veoma stalo da spriječi da Karadžić postane "kralj svih Srba.")

Međutim, u odsustvu dogovora sa SAD, Milošević nije imao drugog izbora do da stane na stranu bosanskih Srba. Alternativa bi bila političko samoubistvo kod kuće. Na to je javno upozorio srbijanski ministar vanjskih poslova Stojanović treće sedmice juna 1995.

"Ako bi se stranom intervencijom masovno uništavali ili protjerali Srbi u Bosni, mi više ne bismo mogli zadržavati solidarnost naroda u samoj Srbiji s njihovom braćom u Bosni. Svaka vlada koja odbije da ih brani, pašće."[10]

Milošević je učinio svoj potez prema miru. Pitanje je sada bilo da li će Frasureovi pretpostavljeni u Washingtonu podržati ovaj sporazum. Vrijeme je bilo od najveće važnosti. Dok je Washington procijenjivao argumente za i protiv, broj registriranih "paljbenih incidenata" brzo se povećavao širom Bosne. Posebno u Sarajevu, sve više i više ljudi je ginulo. Žestoke borbe izbile su blizu Brčkog u Posavskom koridoru. U i oko Srebrenice pojačani su granatiranje i snajperska djelovanja. Trenutak u kome će strane zamijeniti politiku silom - brzo se približavao.

Pariz i London nervozno su iščekivali rezultat premišljanja u Washingtonu. Novoizabrani francuski predsjednik Jacques Chirac upozorio je SAD da postoji "direktna veza" između dogovora Frasurea i Miloševića i daljeg prisustva francuskih trupa u Bosni.

Uprkos velikim naporima Frasurea i, u manjoj mjeri, Holbrookea, uskoro je postalo jasno da dogovor u svom sadašnjem obliku neće proći. Iako je Milošević pristao na suspenziju umjesto dizanja sankcija, on je zauzvrat nametnuo uvjet da će krnja Jugoslavija biti oslobođena sankcija cijelu godinu i da će na kraju tog perioda generalni sekretar UN-a biti taj koji će Vijeću sigurnosti uputiti preporuku da li ih ponovo uvesti ili ne. Mnogi u Clintonovoj

[10] "Reiner Wahnsinn": Aussenrninister Vladislav Jovanović über Belgrads Verhaltnis zu Karadžiä", *Der Spiegel*, br. 23 (1995), str. 140.

administraciji plašili su se da će Rusija uložiti veto na ponovno uvođenje sankcija kada one jednom budu suspendirane, bez obzira na to kako će se Milošević ponašati. Predsjedniku je bio potreban sporazum sa jasno uočljivim kaznenim elementom ako je htio da ga američka javnost prihvati. Dogovoru kakav je bio, taj element je nedostajao, što je značilo da ga državni sekretar Christopher ne može podržati. Ambasadorka Albright je, navodno, više puta prijetila da podnese ostavku zbog onoga što je ona nazivala "mehkim paktom" s Miloševićem.[11]

Nakon mnogo razmišljanja, Frasureu je naloženo da se vrati Miloševiću i ponudi drugačiji mehanizam suspenzije. Prema zaoštrenom prijedlogu SAD, svaki pojedini stalni član Savjeta sigurnosti (drugim riječima, SAD) mogao bi u svakom trenutku ponovo uvesti sankcije UN-a. Ovo bi se moglo izmijeniti samu afirmativnim glasanjem cijelog Vijeća. Ali isti stalni član koji je uveo sankcije bi, naravno, uložio veto na to afirmativno glasanje.

Ne samo da je nova američka ponuda bila neprihvatljiva za Miloševića, što je on i rekao Frasureu 22. maja, već ona nikad ne bi naišla na podršku ijednog od ostalih stalnih članova Savjeta sigurnosti. Osim ako "srbomrsci" u Clintonovoj administraciji već nisu intimno prihvatili neizbježno srpsko vojničko osvajanje istočnih enklava, njihov pristup bio je izuzetno rizičan.

U međuvremenu, granate su nastavile pljuštati po Sarajevu. Bosanske trupe koncentrirale su se oko grada u pripremama za (skoro sigurno uzaludan) pokušaj da probiju opsadu ako pregovori sa Frasureom propadnu. Hrvatske trupe bile su koncentrirane oko Krajine, i u samoj Hrvatskoj i u dijelu Bosne koji su držali Hrvati. Srbi su, sa svoje strane, panično nastojali proširiti sjeverni koridor. Oni su se također ukopavali da bi odbranili predgrađa Sarajeva pod srpskom kontrolom od Bosanske vojske, što je bila utoliko lakša zadaća jer su Srbi znali sve pojedinosti ofanzivnih planova Bosanske vojske. I, konačno, izvještaji "Dutchbata" o situaciji govorili su da se vojne

[11] Duško Doder i Askold Krusshelnycky, "Albrightova "ometa" mehki pakt s Miloševićem", *The European*, 9. juna 1995.

aktivnosti u i oko srebreničke enklave pojačavaju.

Srbi i UNPROFOR bili su na kursu sudara, a Srbi su imali očitu vojnu prednost. Ako nisu mogli mapu Kontaktne grupe promijeniti političkim putem, onda će to učiniti silom. Ometen u svojim pokušajima da dogovori političko rješenje sa SAD i svjestan da će Bosanci i Hrvati uskoro napasti, Milošević više nije usjećao potrebu da obuzdava srpske generale u njihovoj želji za eskalacijom.

Iako je Frasure nastavio svoje razgovore o sankcijama sa Miloševićem, njih dvojica nisu mogla premostiti jaz koji je dijelio Srbiju i Sjedinjene Države. Trećeg juna veoma frustrirani Frasure bio je prisiljen priznati da nema napretka. On je uzalud pokušavao objasniti Washingtonu da dijalog s Miloševićem o sankcijama i priznanju više nije samo tehničko pitanje. Stvarno pitanje je bilo, kako je to formulirao jedan američki diplomata: "Koliko smo spremni da se ratosiljamo Bosanske 'nezakonite' bebe?" Sam Frasure je isticao da, ako su SAD vjerovale da samo Milošević ima moć da osigura rješenje, onda je Washington trebalo da bude spreman za kompromis.

Komplikacija je bila u tome da se Miloševićevo strpljenje trošilo. I dok je Clintonova administracija otezala, pritisak na Miloševića da napusti politički put i stane na stranu generala stalno je rastao. Ako srbijanski predsjednik nije mogao da se pouzda da će mu SAD ponuditi nešto ozbiljno, i to uskoro, on neće prihvatiti dogovor. Nekoliko dana kasnije Frasure je rekao lordu Owenu, koji se nalazio u svojoj posljednjoj posjeti Beogradu, da se nada da će biti pozvan u Washington na konsultacije. Owen se sjetio da je Frasure rekao da su, zbog političkih promjena u njegovoj vladi, njegovi pravi problemi u Washingtonu, a ne u Beogradu.

Trećeg juna 1995., na dan kad su Frasure i Milošević okončali svoje pregovore, srpske trupe pregazile su osmatračnicu "Echo", najjužniju holandsku osmatračnicu u srebreničkoj enklavi. Blizu Kalesije u tzv. prstu Sapne, holandsko oklopno vozilo pogođeno je granatom, štu je dovelo do ozbiljnih povreda dvojice članova posade. Dan ranije, oboren je jedan američki F-16. Prvog juna, srpske trupe izvele su zasjedu unutar srebreničke enklave, i ubile trinaest civila. Bilo

je jasno da Milošević smatra dijalog sa Sjedinjenim Državama okončanim i da je prestao obuzdavati Mladića. Izuzev u slučaju nekakvog čuda, sudbina enklava u istučnoj Bosni bila je na neumitno katastrofalnom kursu.

Iako je Owenov nasljednik kao medijator EU i kopredsjedatelj Konferencije, Carl Bildt, preuzeo pregovore s Miloševićem od Frasurea, srbijanski predsjednik nije ovu novu rundu pregovora shvatio posebno ozbiljno. On je znao da Bildt nikako nije mogao izmijeniti stav Clintonove administracije ako to nije mogao Frasure. Moć da se ukinu ili suspendiraju sankcije UN-a nije pripadala bivšem švedskom premijeru, koji je predstavljau EU, već vladi Sjedinjenih Država.

Vlade EU, kao i generali Janvier i Smith, nisu, izgleda, odmah shvatili koliku je sudbonosan bio Frasureov neuspjeh. Tokom svog posljednjeg sastanka sa ministrima vanjskih posluva EU prije odstupanja s položaja, u Bruxellesu 29. maja, lord Owen izričito je upozorio Evropljane da ne smiju potcjenjivati Srbe, poštu su ovi "vješti" i "ozbiljni". On je kritizirao rečenicu u nacrtu ministarske deklaracije u kojoj se spominjalo da svih šest zaštićenih zona mora biti branjeno. Kako su stvari stajale, UNPROFOR će imati velikih teškoća da ovo izvede, i Smith i Janvier su stoga hili u pravu da tvrde da UNPROFOR treba da se pregrupira u centralnu Bosnu. Znajući da ono što govori iritira njemačku i holandsku vladu, on je ipak naglasio da je sada važnije nego ikad da se "traga za sporazumom sa Miloševićem o uzajamnom priznanju između krnje Jugoslavije i Bosne i Hercegovine".

Holandski ministar vanjskih poslova Hans van Mierlo, koji se nadao da će Ukrajina uskoro pristati da zamijeni holandske trupe u Srebrenici svojima, rekao je nekima od svojih kolega da holandska Vlada ima podatke da srpske snage kreću prema srebreničkoj enklavi, moguće s namjerom da Holanđane uzmu za tačce. Van Mierlo je ipak rekao da on ne vidi zašto se dogovoru s Miloševićem mora tako aktivno težiti i da ministri ne trebaju očekivati mnogo od Miloševića. Njemački ministar vanjskih poslova Klaus Kinkel je, sa svoje strane, tvrdio da od Miloševića treba tražiti da prizna ne samo Bosnu već i Hrvatsku.

Sudeći po njihovim javnim istupima, vlade EU, a posebno

francuski predsjednik Jacques Chirac, izgleda da su gajile velike nade u pregovore između Bildta i Miloševića. I Bildtov pristup bio je nov. Za razliku od Amerikanaca, on je redovito izmjenjivao informacije sa vojnim komandantima. Iz perspektive Janviera i Smitha, budući da su zračni napadi postali tigar od papira i da im nije bilo dozvoljeno da koncentriraju svoje trupe, Bildtovi pregovori bili su jedina nada da se spriječi katastrofa. Ali oni "nisu do jula shvatili", kako je objasnio jedan oficir UNPROFOR-a, "da Bildt, u najvećoj mjeri, svira drugu violinu." Do tada je prošlo više od mjesec dana otkako je okončan jedini dijalog koji je mogao spriječiti katastrofu, onaj između Clintonove administracije i Miloševića.

Dvadeset četvrtog juna, general Mladić izjavio je da dalji ispadi muslimanskih snaga iz srebreničke enklave, po njegovom mišljenju, predstavljaju povod za rat. U pismu štabu UNPROFOR-a u Sarajevu, Mladić je spomenuo nekoliko napada koji su se desili prethodnog dana.

"Ovi napadi na teritorije pod kontrolom Vojske Republikc Srpske... brutalno krše status Zaštićene zone Srebrenice. Zbog te činjenice odlučno protestiram i upozoravam vas da ubuduće nećemo tolerirati takve slučajeve."

U rano jutro 16. juna, muslimanski vojnici pod komandom Zulfe Tursunovića upali su u Višnjicu, srpski zaselak pet kilometara zapadno od granične linije enklave i ubili jednog srpskog vojnika i ranili tri srpska civila. Portparol Vojske bosanskih Srba Milovan Milutinović odmah je na lice mjesta pozvao predstavnike međunarodnih medija. Pripremajući teren za ofanzivu koju će Srbi uskoro pokrenuti, on je rekao okupljenim novinarima: "Muslimanski vojnici koji su izveli ovaj napad prešli su linije kojima patroliraju holandski vojnici UN-a, čiji je zadatak da spriječe upravo ovakve akcije. Stoga zaključujemo da su snage UN-a stale na stranu muslimanske vojske."[12] Srbi su tvrdili da, pošto mirovne trupe UN-a nisu razoružale bosanske snage u Srebrenici, a ove druge su nastavile da upadaju u srpska sela, zaštićena zona više nije zaštićena zona. Srbi imaju pravo da tamo uđu i sami

[12] Stephen Kinzer, "Trupe bosanskih Muslimana promakle su snagama UN da bi upale u jedno srpsko selo", *The New York Times*, 27. juna 1995.

"demilitariziraju" to područje.

Post mortem

Nakon odbacivanja vojne strategije Smitha i Janviera i neuspjeha pregovora između Frasurea i Miloševića, Srbi su znali da, u suštini, slobodno mogu zauzeti istočne enklave. Iako je na strategijskom nivou UNPROFOR dugo bio pripravan, na taktičkom je ipak bio iznenađen kada se napad na Srebrenicu zaista desio. Za to je postojalo više razloga. Obavještajni oficiri UNPROFOR-a dugo su procjenjivali da će Srbima trebati brojna pješadija da savladaju 3.000 ili 4.000 naoružanih branitelja Srebrenice. Ono što nisu uspjeli otkriti je upravo takva velika koncentracija trupa tokom mjeseca juna. I zaista, čak i nakon što je srpski napad počeo 6. jula, holandski vojnici nisu otkrili nikakav znak ofanzive velikih razmjera. Ne više od četiri ili pet tenkova ili stotinu srpskih pješadinaca nije odjednom viđeno u pokretu. Također nije bila uočena koncentracija artiljerije - još jedan siguran znak ofanzivnih namjera. Izgledalo je da su Srbi počeli svoj napad sa istom onom artiljerijom koju su dugo imali na tim položajima.

Štaviše, Srbi su napali iz samo jednog pravca, a ne, kako bi se očekivalo u slučaju okružene zaštićene zone, iz više pravaca odjednom. Tako su obavještajne službe UNPROFOR-a zaključile da Srbi ne namjeravaju postići ništa više od svog dugoželjenog cilja da zauzmu jugoistočni ugao enklave i steknu neometanu kontrolu nad važnim putem tamo. Ovaj zaključak je pojačao i sam potpukovnik Karremans. U stvari, u UNPROFOR-u je Holanđanin ranije stekao svojevrsnu reputaciju zloslutnika, što je bio rezultat njegovih stalnih žalbi na situaciju u kojoj se nalazio "Dutchbat". Međutim, u julu, u toku napada, on je bio izuzetno uzdržan u svojim zvaničnim izvještajima i imao je značajnu ulogu u (pogrešnom) minimiziranju osjećaja opasnosti. Konačni faktor kuji je doprinio pogrešnom tumačenju ove situacije bilo je da mnogi oficiri i političari, jednostavno, nisu mogli vjerovati da bi se Srbi usudili zauzeti jedno područje pod kontrolom Ujedinjenih nacija.

Srpska ofanziva bila je dobro planirana i izvedena. Oni su

postigli totalno taktičko iznenađenje. Napadajući ograničenim snagama duž fronta, gdje je napad već bio očekivan, uspjeli su više dana obmanuti UN. Usto, Srbi su, kao i uvijek, djelovali oprezno.

Jasno je iz slijeda njihovih poteza da, do trenutka kada su ušli u Srebrenicu, nisu posve odbacili mogućnosti odlučne međunarodne reakcije. Svaki put kada je izgledalo da zračni napadi NATO-a neposredno predstoje, oni bi zastali, i tek kad bi nebo ostalo prazno, nastavili bi s napredovanjem. Kad je sve bilo gotovo, Karremans je opravdano hvalio Mladića: "Vojnički, Vojska bosanskih Srba je mudrim manevrima nadmašila Holandski bataljon." "To je bilo", rekao je Karremans, "skoro kao partija Pacmana."

Kada je potpukovnik Karremans izrekao ovaj komentar 23. jula 1995. on očito još nije shvatao kakva je užasna sudbina snašla muškarce Srebrenice. I nije bio usamljen u potcjenjivanju divljaštva bosanskih Srba. Mali broj ljudi je očekivao da će oni pokušati potpuno uništenje muškaraca Srebrenice. Ipak, to nije trebalo doći kao iznenađenje: znaci su bili tu od početka sukoba.

Radovan Karadžić je ponudio prosto objašnjenje za srebrenički masakr: "To nije bio pokolj koji je organizirala vojska, već osvetnički napadi bosanskih Srba čije su rođake pobili Muslimani ranije tokom rata."[1] Ipak, iako je mržnja na Muslimane Srebrenice morala igrati izvjesnu ulogu, srpske akcije nisu bile karakterizirane divljim bijesom. Ubijanja su vješto pripremljena i organizirana. Pored toga, ne čini se da su likvidacije izvodili samo, niti čak uglavnom lokalne trupe ili teritorijalci. Erdemović, Hrvat iz Tuzle, koji je kao pripadnik 10. diverzantskog odreda sudjelovao u masovnoj likvidaciji blizu Pilica, svakako nije bio lokalnog porijekla. Vojnici koji se vide na "Petrovićevom snimku", snimljeni duž puta Bratunac - Milići poslijepodne 13. jula, nosili su regularne uniforme Vojske bosanskih Srba. Štaviše, razni svjedoci izvještavali su o prisutnosti paravojnih jedinica, uključujući Arkanove "Tigrove", i snage specijalne policije u ovom području.

---

[1] Lindsey Hilsum, "Seoski tiranin opisuje svoje snove za Srbe, *Independent*, 16. juna 1996.

A što se tiče generala Mladića, on i drugi najviši oficiri bosanskih Srba dali su malo drugačije objašnjenje od Karadžićevog: u srebreničkoj enklavi, tvrdili su oni, bilo je 3.000 do 4.000 muslimanskih vojnika. Mnogi od tih ljudi poginuli su u borbama. U stvarnosti, bez obzira na to koliko je bosanskih vojnika bilo u enklavi, oni su pružili slab otpor i u osnovi su se razbježali pred napredovanjem Srba. Izgleda da se većina uspješno probila u centralnu Bosnu. A što se tiče "vojnika" o kojima je Mladić govorio, bukvalno nikakvog znaka borbi nisu vidjeli ni holandski vojnici niti muslimanske žene koji su prolazili duž puta gdje je najveći broj ovih ljudi zarobljen. Ogromnu većinu tih ljudi kasnije su pobili bosanski Srbi. Skoro svi su bili civili. (A da se i ne spominje činjenica da izgleda da su bosanski Srbi uhvatili više zarobljenika nego što je, po njihovoj vlastitoj računici, bilo vojnika u enklavi.)

Svi zarobljenici, prema izjavi generala Mladića, bili su podvrgnuti ispitivanju u traganju za "ratnim zločincima". Ali ovo je bio vrlo površan proces. Bukvalno svi zarobljeni muškarci, krivi ili ne, bili su likvidirani, što je djelo koje predstavlja najteži pojedinačni ratni zločin u Evropi od kraja Drugog svjetskog rata. Likvidiranje ratnih zarobljenika krši ženevske konvencije. Likvidiranje civila ne samo da krši ženevske konvencije već se tretira i kao "zločin protiv čovječanstva". Štaviše, izgleda da gotovo i nema sumnje da su Srbi djelovali u genocidnoj namjeri.

Dakle, ako odgovor nije tako jednostavan kao "osveta", i ako je tvrdnja o "žrtvama u borbi" tako evidentno lažna, zašto su bosanski Srbi hladnokrvno pobili muškarce Srebrenice? U velikoj mjeri to, izgleda, ima veze sa karakterom rata u Bosni. Muslimanski muškarci predstavljali su jasnu opasnost po Srbe, koji su odgojeni u tradiciji narodnog rata i koji su stremili stvaranju etnički čiste srpske teritorije. A, kao što je 1992. komentirao šef policije u Banjoj Luci, koja je pod kontrolom Srba: "U etničkom ratovanju neprijatelj ne nosi uniformu niti pušku. Svako je neprijatelj."[2] Ne pravi se razlika između civila i vojnika. Dugoročni uspjeh entičkog čišćenja ovisio je o tome da se

---

[2] Citirano u knjizi Normana Cigara, *Genocid u Bosni*, str. 98.

pobiju Muslimani muškarci, bez kojih žene i djeca neće imati načina da se vrate u rodna mjesta. A pošto je Srebrenica bila jedno od glavnih mjesta gdje su se okupljale izbjeglice iz istočne Bosne, likvidacijom ljudi Srbi bi osigurali čvršću kontrolu nad tim regionom. I zahtjevi narodnog rata i diktati etničke čistoće zahtijevali su da se potencijalni otpor, sada ili u budućnosti, minimizira. Moralo je biti ubijeno što je moguće više muškaraca.

Pojedinosti srebreničkog masakra potvrđuju hipotezu da je projekat stvaranja etnički homogene istočne Bosne, nesumnjivo, kontroliralo vojno i političko rukovodstvo bosanskih Srba i, najvjerojatnije, vojno i političko rukovodstvo krnje Jugoslavije. Užasna efikasnost provedbe masakra ukazuje na podršku s visokog nivoa. Činjenica da izgleda vjerojatno da je više vojnika sudjelovalo u hvatanju Muslimana duž puta Bratunac - Milići nego u izvođenju samog napada na enklavu - ovo samo potvrđuje. Sistematski način na koji je postupano s zarobljenim ljudima također ukazuje na pažljive pripreme: većina je prevezena na jednu od većeg broja određenih lokacija prije nego što su ispitivani, a zatim strijeljani. Jedan pokazatelj da ove lokacije - i događaji na njima - nisu bili nasumični, može se naći u jednoj opetovanoj pojedinosti. Preživjeli Muslimani iz Karakaja blizu Zvornika spomenuli su da im je naređeno da skinu cipele prije nego što su izvedeni na strijeljanje. Na drugoj lokaciji za likvidaciju blizu Nove Kasabe, holandski vojnici vidjeli su u jednom polju nizove cipela. Narediti ljudima da skinu cipele nedugo prije nego što će biti pobijeni ne čini se kao prirodan ili standardan dio takvog procesa, što znači da su Srbi postupali prema uputama. Četiri godine rata mora da ih je naučilo da uklanjanje prepoznatljivih ličnih predmeta s tijela otežava kasniju identifikaciju.[3] Deportacija žena i djece i hvatanje, zatvaranje i likvidacija muškaraca bili su dijelovi integralno planirane operacije. Tako je posebno inkriminirajuće da je od početka general Mladić pokazao poseban interes za srebreničku operaciju. On je neposredno pregovarao sa Karremansom o deportaciji žena i djece i razdvajanju

[3] Ometanje bjekstva ljudima je manje vjerojatno objašnjenje, jer žrtvama nije naređeno da skinu cipele odmah nakon zarobljavanja, već tek kratko prije likvidacije.

muškaraca. On se pojavio u Potočarima i izjavio jednom od holandskih oficira da "će sve biti obavljeno po mojim naređenjima." Veći broj Muslimana koji su preživjeli masakr također tvrdi da su ga vidjeli, uglavnom na mjestima ispitivanja, ali u jednom slučaju i na mjestu likvidacije. Čini se da ovi obilasci ukazuju, ne toliko na njegovo uživanje u sudbini koja je snašla muslimanske muškarce, već da je smatrao potrebnim da podrži odlučnost onih među svojim ljudima koji su dobili zadatak da izvrše likvidaciju muslimanskih "ratnih zločinaca."

Dokazi o umiješanosti beogradskog rukovodstva u srebreničku operaciju su zaobilazniji. Američki obavještajni izvori insistiraju da su oklopne jedinice Vojske Jugoslavije bile angažirane u napadu na enklavu. Tribunal u Haagu prihvatio je činjenicu o sudjelovanju Vojske Jugoslavije kao dokaz u optužbi protiv Karadžića i Mladića. Pošto je Vojska Jugoslavije sudjelovala u svim većim ofanzivama Vojske bosanskih Srba, bilo bi neobično da tako nije bilo u slučaju Srebrenice. Štaviše, dalekosežna integracija Vojske bosanskih Srba u Vojsku Jugoslavije i njena potpuna logistička ovisnost o resursima Vojske Jugoslavije sasvim su dobro dokumentirani. Tako je, npr., general Đorde Đukić, čovjek odgovoran za logistiku Vojske bosanskih Srba, imao pri sebi regularne osobne dokumente Vojske Jugoslavije kada su ga Bosanci uhapsili u januaru 1996. Tako je, u najmanju ruku, rukovodstvo Vojske Jugoslavije odgovorno za suučesništvo u napadu na zaštićenu zonu Srebrenice. Više je nego vjerojatno da su oni sudjelovali u planiranju napada i odobrili ga. S obzirom na opseg operacije i njene političke posljedice, također je više nego vjerojatno da je najviše političko rukovodstvo u Beogradu bilo upoznato s operacijom i da je dalo svoje odobrenje.

Zašto se Mladić nije uzdržao u prisutnosti mirovnih trupa UN-a? Do jula 1995. činilo se kao da je general stalno u posebnom raspoloženju. On je više puta ponizio međunarodnu zaječdnicu tokom cijelog rata. U toku krize sa taocima (tokom koje je, jedno vrijeme, izgleda bio ozbiljno uplašen da će UN eskalirati svoj angažman), nadmašio je samog sebe. Očito je vjerovao da ne može pogriješiti i da može uspjeti u svemu, uključujući tu i ubistva. Što se tiče Srebrenice, ona je bila posebno atraktivna meta da se poniženje i još dublje utjera,

zbog prisustva holandskih mirovnjaka. Mladić je gajio posebnu odbojnost prema Holanđanima, čije su uzastopne vlade konzistentno pozivale na oštriju akciju protiv Srba, od početka rata. U intervjuu datom beogradskom sedmičniku *Nin* 15. marta 1996., rekao je: *"Nema veće sramote za Srbe do da ih bombardira neki Holanđanin. Nemam pojma koga Holandija može sama bombardirati. Čak ni Dansku, ali se tek tako usudila da bombardira Srbe. Njihov bijedni Van den Brock (holandski ministar vanjskih poslova i jedan od ključnih pregovarača Evropske unije na početku sukoba 1991.) počinio je velike zločine i umnogome, doprinio kolapsu bivše Jugoslavije."*[4]

Mladić je htio da međunarodnoj zajednici, a posebno Holanđanima, očita lekciju. To je bio i signal Sjedinjenim Državama da je cijena izgubljene prilike Frasureovih pregovora bila visoka.

Muslimani su, općenito, bili svjesni sudbine koja ih je čekala. Njihov očajnički masovni pokušaj da se probiju kroz linije bosanskih Srba od noći 11.-12. jula nadalje ovo potvrđuje. Ipak, zašto onda, ako su znali svoju vjerojatnu sudbinu, nisu ozbiljno pokušali braniti enklavu? Možda je njihova najveća slabost bio nizak moral. Naser Orić, heroj odbrane Srebrenice u godinama 1992.-93., napustio je enklavu u aprilu i nije se vratio.[5] Većina Muslimana nije mogla ne znati, a čak i predsjednik Izetbegović je ovo povremeno priznavao, da je enklava, u suštini, nebranjiva. Ljudi su bili slabo naoružani i, što je najbitnije, nedostajalo im je teško oružje - uprkos tvrdnje američkog Ministarstva odbrane da Bosanci imaju više minobacača nego Srbi.[6] Bosanci su se također usredsredili na rizičnu strategiju. Umjesto da se bore sami, oni

---

[4] Citirano u Specijalnom izvještaju OMM1: *U potrazi za mirom na Balkanu*, Tom I, br. 11 (19. marta 1996.).

[5] Bilo je tvrdnji da je Oriću bosanska Vlada zabranila da se vrati u enklavu. Neki tvrde da je to znak da su oni postigli tajni dogovor s Miloševićem da puste da enklava padne. Bosanska Vlada ili nije željela da izgubi jednog od svojih najboljih oficira ili nije željela stvarnu, produženu borbu za enklavu. Bilo da je ovo istina ili ne, nije vjerojatno da bi prisustvo Orića na bilo koji značajniji način utjecalo na ishod.

[6] Trideset do sedamdeset minobacača naprema dvadeset ili trideset kod bosanskih Srba, po brifingu za štampu jednog "višeg zvaničnika Ministarstva odbrane' 11. jula 1995.

su smatrali da njihova najbolja šansa da odbrane enklavu leži u tome da prisile UN da interveniraju u njihovu korist. Ova strategija doživjela je potpuni krah, što je evidentno iz posljednjeg susreta holandskog kapetana Groena i vršioca dužnosti bosankog komandanta Ramiza Bećirevića, dva sata prije nego što je grad pao.

"Iznenada se Ramiz pojavio u Operativnoj sobi, očito potresen. Htio je da zna da li će biti ikakvih zračnih napada UN-a. Rekao sam mu da više ne vjerujem u to i da moramo pokušati da evakuiramo što je više moguće civila. Pitao sam ga mogu li mi njegovi pomoći, ali nisam ga mogao natjerati da me razumije. Izbezumljen, napustio je Operativnu sobu malo kasnije."[7]

Evidentno, računajući na ovu strategiju, Bosanci nisu razvili nikakvu alternativu.

Ali zašto UN nije intervenirao? Problem intervencije seže unatrag do stvaranja zaštićenih zona, koje nikad nisu trebale biti ozbiljno dugoročno rješenje, bar ne u očima zemalja NATO-a, koje su dale svoje trupe za UNPROFOR. I zaista, sve te zemlje, sa izuzetkom Kanađana (koji su se ubrzo predomislili) i Holanđana (čija ponuda je bila vođena kombinacijom nepraktičnih ideala i kompleksa moralne superiornosti), odbile su ponudili svoje trupe za istočne enklave 1993.[8] Bar jedna od tragedija za Srebrenicu bila je da, dok je imala sreće da dobije trupe iz jedne od nekoliko zemalja koje su zaista ozbiljno shvatile koncept zaštićenih zona, ta zemlja nije imala sredstava, uvjeta, a naposljetku niti volje da osigura njegovo funkcioniranje.

Drugi osnovni problem sa operacijom UN-a bilo je to što se ona oslanjala na suradnju i pristanak zainteresiranih strana (tj. Srba, Muslimana i Hrvata) i da ju je vodila, prije svega, želja da ostane

---

[7] *Dutchbat in Vredesnaam*, str. 303; v. i str. 319.

[8] Francuzi su se brzo povukli iz glavne zapadne enklave Bihać. Britanci su naposljetku poslali trupe u Goražde u proljeće 1994., ali to je bila odluka komandanta snaga UN-a u Bosni, generala Michaela Rosea. On je smatrao da ne može očekivati druge zemlje da ponude trupe za zaštićene zone ako ni u jednoj nema britanskih trupa. Usto, Goražde je bilo najlakše branjiva od istočnih enklava i u njemu su bile prisutne znatne snage Bosanske vojske. Ukrajinci su preuzeli Žepu i poslali nešto vojnika i u Goražde.

nepristrasna. Postojala je veoma jaka svijest, kako je to formulirao Yasushi Akashi, "da je čovjek koga ćete danas bombardirati onaj čija vam suradnja sutra može trebati da osigurate prolaz humanitarnog konvoja".[9] U konkretnom slučaju istočnih enklava, ovakav stav doveo je do potpune ovisnosti o dobroj volji bosanskih Srba da propuste zalihe i ljudstvo. Veoma mali broj političara i vojnika je ikad doveo u pitanje ovu premisu o nepristrasnosti. Mali broj prihvatao je da je moguće prisiliti tvrdoglavu stranu da propusti konvoje i ipak ostati nepristrasan - sve dok ste spremni da upotrijebite silu protiv svih strana na terenu na osnovama koje međunarodna zajednica smatra legitimnim i na temelju međunarodnog prava.

Ali činjenica je da je oslanjanje na suradnju,i pristanak bosanskih Srba značilo da istočne zaštićene zone ne mogu opstati. Uobičajeni argument bio je da su ove zaštićene zone propale zbog nedovoljnog broja trupa. Generalni sekretar UN-a zatražio je 34.000 vojnika, ali nikad nije došao ni do minimalnog broja od 7.600. Istina je da nijedan broj vojnika, izuzev, što je ironično, možda veoma malog broja, ne bi dao rezultat. Što bi se više trupa stavilo u enklave, to bi veći postajao logistički košmar. Sve dok bi im nedostajali osnovni materijali (što je bila situacija koju su Srbi bili odlučni da održavaju), povećanje broja vojnika UN-a ne bi značilo nikakvu razliku. Naspram intuitivne reakcije, može se zamisliti da bi manji broj vojnika ništa slabije, a moguće - bolje zaštitio enklave. Njih bi se moglo mnogo lakše snabdijevati iz zraka i, u slučaju potrebe, evakuirati helikopterima. Ali njihova snaga (a ovo, ustvari, nije bilo ništa drugačije za Holanđane) bi se morala oslanjati na uvjerljivu prijetnju smještenu izvan enklave - što nas dovodi do pitanja zračne sile.

Da li se enklava mogla spasiti zračnom silom? Nesumnjivo, postojale su tehničke poteškoće. Kao precizni instrument, zračna sila je previše gruba za zadatak preciznog uništavanja "vrućih cijevi". Uvijek postoji znatna opasnost od popratne štete i kasnije eskalacije. Zračna sila je usto i nezgrapno sredstvo, koje nije moglo dovoljno brzo

[9] Yasushi Akashi, "Ograničenja UN diplomacije i budućnost posredovanja u sukobima", *Opstanak*, Tom 37, br. 4 (Zima 1995-6), str. 96

reagirati na događaje na zemlji, zbog zamršene i dugotrajne komandne strukture. Mnogo je bilo mogućnosti - koje su se u slučaju Srebrenice i ostvarile - da nastanu problemi. Ali, uprkos ovim tehničkim nedostacima, glavni problem s upotrebom zračne sile nalazio se u političkoj sferi, gotovo univerzalno karakteriziranom "mehkom" opreznošću (izuzev kod nekih grupa u američkoj Vladi, koja nije imala trupa na terenu).

Bosanski Srbi imali su veoma dobro vođenu i discipliniranu vojsku. Njihove operacije - a Srebrenica je odličan primjer - bile su oprezne i metodične. U svakoj fazi, oni su uzimali u obzir mogućnost odlučne reakcije UN-a. Čak i u svom ratu protiv Muslimana, oni nisu bili skloni tome da se izlažu rizicima i trpe gubitke. Njihove pobjede su osvajane "jeftino". U slučaju Srebrenice, šta bi oni učinili da im je zaprijećeno masovnom upotrebom zrakoplovstva NATO-a? Oni bi vjerojatno uzmakli, barem na neko vrijeme.

Ali, kako je to general Janvier jasno shvatio u julu 1995., među zemljama koje su dale svoje trupe nije postojala politička volja za eskalacijom Oni su se bojali da bi bosanski Srbi ponovo uzeli osoblje UN-a za taoce, kao što su učinili tokom napada na Pale u maju. Vojna dilema da li se moglo eskalirati do uspjeha upotrebom zračne sile bila je teška, i mnogi vojnici su sumnjali da se to može protiv bosanskih Srba. Ali bez političke volje da se riskiraju žrtve, ili još jedna runda uzimanja talaca, nije bilo smisla čak ni razmatrati zračne udare.

General Janvier i general Smith bili su odgovorni oficiri koji su svojim političkim gospodarima predočili teške, neugodne istine u prvoj polovici 1995. Posebno je general Janvier nepravedno mnogo klevetan. Njega često okrivljuju za pad Srebrenice jer nije dozvolio masovne zračne napade. Ipak, u julu 1995., pošto mu je bilo zabranjeno da povuče holandski "mini-bataljon" iz Srebrenice, a pošto je sasvim dobro znao da ni holandska niti ijedna druga vlada nisu spremne riskirati da taoci budu ubijeni, on se našao u situaciji u kojoj nije imao mogućnosti za uspjeh. Da je izabrao zračne napade; Srbi bi ponovo uzeli veliki broj talaca i stegli bi svoj obruč oko Sarajeva. Umjesto toga, Janvier je učinio ono što su od njega očekivale vlade zemalja koje su dale trupe

UNPROFOR-u: dao je prioritet čuvanju života svojih "plavih kaciga".

Najosnovnija dilema od svih, koju međunarodna zajednica na svoju štetu nikad nije razriješila, bila je moralna dilema. Kako se može kombinirati moralni imperativ da se umanje patnje s moralnim imperativom da se ne dozvoli da se agresija isplati? Da li je bilo prevedno suprotstaviti se entičkom čišćenju i uvesti "zaštićene zone" u istočnoj Bosni, ako nije postojala spremnost da se riskiraju životi da bi se zaštitili ljudi u tim područjima? Sve vlade koje su podržale rezolucije o zaštićenim zonama nisu mogle razriješiti ovu dilemu, ali neuspjeh bosanske, američke i holandske vlade je veći od ostalih, jer su ove tri zemlje, svaka na svoj način, najneposrednije ometale ranije priznanje neuspjeha koje je, ma kako nepravedan rezultat bio, moglo pomoći u spašavanju života koji su sada izgubljeni.

Bosanska Vlada, iz razumljivih razloga, protivila se napuštanju istočnih enklava tokom cijelog rata - mada su sami njeni ljudi očajnički željeli da ih napuste. Iako je Vlada prihvatila ideju o zamjeni teritorija s bosanskim Srbima, nikad nije zaključila dogovor, jer je uvijek vjerovala da može postići neki bolji - sve dok nije bilo prekasno, a Srebrenica i Žepa izgubljene. Bosanska Vlada nije učinila ni svom narodu uslugu - mada su opet njeni motivi bili shvatljivi, time što nije demilitarizirala zaštićene zone. To je jedino pojačalo želju bosanskih Srba da zauzmu enklave i pomoglo da dođe do udaljavanja sa mirovnim trupama UN-a.

Holandska Vlada jeste poslala trupe u Srebrenicu i bila je, dakle, pripravna da preuzme izvjestan rizik za narod Bosne. Ali, već i u to vrijeme, trebalo je da bude jasno da jedan holandski bataljon u istočnim enklavama nije dobra ideja. Vlada je trebalo da shvati ovo 1993. kada joj se nijedna druga Zapadna vlada nije pridružila u obećanju trupa. Ona je zatim povećala svoju grešku upućivanjem tolikog broja vojnika, što je služilo stvaranju potpuno lažnog utiska snage i odlučnosti. Uz nedostatak zaliha, Holandski bataljon, kako je priznao sam ministar obrane Voorhoeve, bio je "jedva operativan" u junu 1995. Treća greška u procjeni bila je njihovo protivljenje povlačenju jedinica UNPROFOR-

a iz istučnih enklava.[10] I posljednja greška bila je da je Vlada nastavila da istupa oštro, dok je istovremeno naširoko objavljivala svoju potragu za drugom zemljom koja bi preuzela njenu ulogu u Srebrenici. Srbi su nesumnjivo registrirali ove kontradiktorne signale i zaključili - ispravno - da će holandska vlada brzu popustiti nakon što njihove trupe budu napadnute i uzeti holandski taoci. Kao nijedna druga zemlja, Holanđani su nemilosrdno uhvaćeni u slabosti, a strašna praznina njihovog "principijelnog kursa" je izišla na vidjelo.

Što se tiče Clintonove administracije, ona je vodila visoko moralističku politiku za koju je bila potpuno nespremna da prihvati odgovornost. Ona je insistirala, posebno u UN-u, na oštrijim akcijama protiv Srba, ali je odbijala da ih podrži američkim kopnenim trupama. Što je bilo još gore, kada su generali Smith i Janvier pokušali stvoriti preduvjete na terenu koji bi, u stvarnosti, mogli učiniti mugućom oštrije ukciju, američki ambasador u UN-u se odlučno usprotivio njihovom prijedlogu o povlačenju jedinica UNPROFOR-a iz istočnih enklava. Takve izjave su nesumnjivo dodatno jačale riješenost bosanske Vlade da ih ne prepušta, time što su stvarale lažnu nadu da bi se SAD mogle politički, ako već ne vojno, boriti da spriječe Srbe da jeftinu zauzmu enklave. To je bila pusta nada. Druge visoke ličnosti u Clintonovoj administraciji, kao npr. Warren Christopher, od maja 1993. davno su digli ruke od enklava - iako SAD nikad nisu eksplicitno navele bosansku Vladu da prihvati tu činjenicu.

Sada postoji tendencija da se SAD pripišu bukvalno sve zasluge za mirovni sporazum koji je postignut u Daytonu novembra 1995. Ima čak i tvrdnji da su SAD stvorile uvjete koji su omogućili da do Sporazuma dođe, pošto Evropljani nisu uspjeli za toliko godina. Ipak, istina je da je sporazum postao moguć tek nakon što je ispunjeno više preduvjeta nad kojima su SAD imale djelomičnu, ali nikako potpunu

[10] Iako, treba biti objektivan prema ministru odbrane Voorhoeveu, koji jeste bosanskoj Vladi 13. juna predložio evakuaciju civilnog stanovništva iz Srebrenice zajedno sa "Dutchbatom", bosanska Vlada, u liku ministra vanjskih poslova Muhameda Šaćirbeja, odbila je, jer su "izolirane" "zaštićene zone" tijesno povezane s idealom multietničke Bosne i Hercegovine.

kontrolu. U suštini, same zaraćene strane stvorile su situaciju na terenu koja ih je učinila spremnim na mirovni dogovor. Hrvati su osvojili srpske teritorije u svojim granicama, s izuzetkom istočne Slavonije - u dvije munjevite ofanzive u maju i augustu. Muslimani su, uz nezaobilaznu pomoć Hrvata, također osvojili nešto teritorije u zapadnoj Bosni. Artiljerija Smithovih Snaga za brzu reakciju konačno je razbila opsadu Sarajeva. Upravo je kombinirano djelovanje ovih vojnih akcija učinilo Srbe spremnim da prihvate mir.[11]

Ali Sjedinjene Države mogle su diplomatski, a Evropljani vojno, intervenirati tek nakon što su jedan problem s kojim se oni nikad nisu otvorenu suočili za njih riješili Srbi: sudbinu Srebrenice. Tek kad su same strane uklonile mučno pitanje toleriranja etničkog čišćenja, Sjedinjene Države mogle su ih pozvati da sjednu za sto u Daytonu.

---

[11] Zračni napadi, za koje se Clintonova administracija toliko zalagala i koje je izvela, pokazali su se relativno neefikasnim u septembru 1995. Zračne snage NATO-a brzo su ostale bez ciljeva i, u 750 borbenih zadataka, bombardirale su ponovo i ponovo 56 istih zemaljskih ciljeva. Srbi nisu bili lhako osjetljivi na zračnu silu jer je njihova "granica bola" porasla nakon što su postigli svoje teritorijalne ciljeve u istočnoj Bosni. Do ove faze, oni su se mogli nositi sa zračnim udarima tako što bi ih trpili. Druge kopnene operacije - Hrvata, Bosanaca i RRF - su ih ustvari prisilile da prihvate okončanje rata.

J. W Honig - N. Both

SREBRENICA,
HRONIKA RATNOG ZLOČINA
1997.

Izdavač
NIPP Ljiljan

Za izdavača Mensur Brdar

Lektor
Lejla Mešanović

Likovna oprema
Bojan Hadžihalilović

Grafičko uredenje i prijelom
Esad Mulabegović

Štampa
Borac, Travnik

Za štampariju
Mirsad Halilović

Tiraž 3.000

"Tisuće ljudi pobijeno i sahranjeno u masovne grobnice, stotine živi zakopani, muškarci i žene sakaćeni i klani, djeca ubijana pred očima majki, djed prisiljen da jede džigericu vlastitog unuka. To su uistinu scene iz pakla, napisane na najcrnjim stranicama ljudske historije" - sudac Riad, Međunarodni sud za zločine u bivšoj Jugoslaviji

Uprkos jasnim upozorenjima (i prisustvu holandskih trupa UN-a), bosanski Srbi u Srebrenici izveli su najgori pojedini ratni zločin u Evropi od kraja Drugog svjetskog rata. U ovom definitivnom prikazu, predavač sa King`s College u Londonu i nekadašnji suradnik lorda Owena bacaju svjetlo na pozadinu, sve dublju krizu i tragični neuspjeh da se spriječi masakr. Odbacujući glasine da su se mirovne trupe pokazale kukavički ili da je postojala zavjera o napuštanju "zaštićenih zona", oni tvrde da su nekoherentni planovi Zapada da umanje patnje i da osiguraju da se agresija ne isplati doveli do katastrofe. Njihova objektivna i pronicava knjiga prikazuje užasne posljedice i ključne lekcije za sve nas."

•

Jan Willem Honig rođen je 1958. godine i obrazovao se na Univerzitetu Amsterdam i King`s College u Londonu. Na Odjelu za ratne studije King`s Collegea počeo je raditi 1993. godine kao predavač, nakon što je predavao na Univerzitetu Utrecht i Njujorškom univerzitetu. Bio je i suradnik - istraživač na Institutu za studije sigurnosti između Istoka i Zapada u New Yorku. Autor je knjige "Defence Policy in the North Atlantic Alliance" The Case of the Netherlands (1993.).

Norbert Both rodio se 1970. godine u Malawiju, njegova porodica vratila se u Holandiji 1973. Obrazovao se na Univerzitetu Amsterdam. Magistrirao je iz međunarodnih odnosa na Univerzitetu Sheffield i diplomirao sa počastima. Između 1994. i 1995. pomagao je lordu Owenu na istraživanjima za njegovu knjigu memoara, Balkan Odyssey. Trenutno istražuje holandsku vanjsku politiku prema sukobu u Jugoslaviji na Univerzitetu Sheffield.

Naslovna fotografija iz "Ratni zločin", Panorama, mart 1996., Televizija BBC

DOKUMENTI